کلیاتِ شبلی

فارسی

یعنی

مجموعۂ قصائد و غزلیات و مثنویات و قطعات و رباعیات

مولانا شبلیؒ کہ

پیشتر اجزایش متفرقاً بنام دیوانِ شبلی و دستۂ گل و بوے گل و برگِ گل

شائع شدہ بود، حالا بہ یک مجموعۂ مکمل

فراہم آوردہ شدہ است،

باہتمام مولوی مسعود علی ندوی

در مطبع معارف چاپ شد
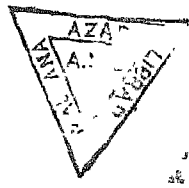
بسم اللہ الرحمن الرحیم

قصیدۂ عیدیہ

ر و پس از شرح دادن گرمیٔ ہنگامۂ عید۔ تختی از برہمے کار اسلامیان نمودہ آمد،

سنہ ۱۸۸۳ء

وز عید ست و دگر کار جہان گشت بساز — باز شد بر رخ گیتی در امید فراز

ست بیداد فلک آن ہمہ کوتاہ شدہ است — کہ دگر فتنہ نیارد کہ کند پاے دراز

ق را با زلب از خندہ فراہم آمد — چون گل تازہ کہ غنچہ اش نتوان کردن باز

خن از مے چہ کنی بادہ چہ خواہی امروز — نشۂ عیش ندارد بے و بادہ نیاز

واجہ از خانہ برون آسے کہ دیدن دارد — این ہمہ گرمیِ ہنگامہ و این زینت و ساز

ردمان بین کہ زہر ناحیہ گرد آمدہ اند — ہر یکے در ہنر خویش ز دیگر ممتاز

لمہ در راہ طلب گرم نفس چون خورشید — عیدگہ کعبہ و ایشان دشت نوردانِ حجاز

ردمان بسکہ زہر گوشہ شتر اند آمدہ اند — نگہ از تنگی جا بار نیابد یا بد باز

آن یکے جلوہ فروش آمدہ در خانۂ زین | وان دگر بر زدہ بر ہودج زرباش نا
آن یک از تابش خور پردہ فروہشتہ بروی | وان دگر در کنف چتر شدہ جلوہ طرا
واعظ آراستہ عمامہ واز روے شرف | شملہ را کردہ چو سررشتۂ امید درا
زاہد سادہ ہم از کلبۂ تنہائی خویش | باکہن خرقۂ خود رفت برون بہر
باہمہ شوکت و فر باہمہ تمکین و شکوہ | خلق در عیدگہ آمد ز رہِ صدق و نیا
نفسے چند نشستند دو زانو و انگہ | راست چون سرو ستادند پئے ذکر و
مفتی شہر ہم از جا باہامت برخاست | باہمہ صدق و صفا باہمہ اخلاص و نیا
آنچہ بایست ز ترتیل و سکون در قراءت | ہمہ بر وجہ حسن کرد ادا آن ممتا
پس دگر خطبہ بفرمود بآواز بلند | خطبۂ چون سخنِ قامتِ محبوب درا
شاخ و برگِ سخن افزودم و از جا رفتم | خود نگویم کہ چو انجام پذیرفت آغاز
شور برخاست ز مردم کہ مبارک بادا | عید و این گرمی ہنگامہ و این زینت و ساز
در سخن بود یکے کز غمِ دنیا رستم | دیگرے گفت علی الرغم سپہر کجبا
کودک از روے ادب عرض نیایش میکرد | پیر گفتے صد و سی سال ترا عمر درا
پدر از مہر بپاسخ پسرش را گفتے | مرحبا ایدک اللہ بعز ممتا ز
حیف کاین شور طرب یک دو نفس بیش نماند | چہ کند عید بدروے کہ بود صبرگدا ز
جمع اسلام چو باشد ہدف تیر بلا | خود چہ کج باخت باینان فلک عربدہ سا ز
فرق نبود بحقیقت ز محرم تا عید | آہ از فتنہ گری ہاے سپہر کجبا ز

همان جمع که میداشت بهم تیغ و قلم — خود همان قوم که بوده است بهر پایه فراز
[illegible] انجمن فضل نمیداشت همال — آنکه در بزمگهِ دهر نه بودش انباز
[illegible]جان در تنِ افسردهٔ معنی بدمید — آنکه برداشته قفل از درِ گنجینهٔ راز
[illegible]ت و هندسه را پایه ازو گشت بلند — منطق و فلسفه را داد هم او زیب و طراز
[illegible]او ببنگر وانکه سخن از سحر مگوی — نثر او بین و دگر قصّه مخوان از اعجاز
[illegible]آن رونق بازارِ هنر در بغداد — یاد آن گرمیِ هنگامهٔ فن در شیراز
[illegible]رطبه آنکه ازو کسب هنر کرد فرنگ — وان سلرنو که اطالیه باو داشت نیاز
همان جمع که افراخت بعیوق علم — آنکه بر اوج فلک سود کله گوشهٔ ناز
[illegible] پامال خرامش چه خراسان و چه پارس — آنکه تاراج نگاهش چه عراق و چه حجاز
[illegible] دیلم به جبین داغ سجودش برداشت — آنکه سلجوق بخاک در او کرد نماز
[illegible]م را لرزه بر اندام ز بانگ غضبش — هند را غلغلهٔ مقدم او زهره گداز
[illegible] را از پے طاعت خم تیغش محراب — بخت را بهر پرستش در او کعبهٔ راز
[illegible] او بود که تاج از سر قیصر بربود — تیغ او بود که شد با دل کسریٰ همراز
[illegible]ب آن قوم بحالیست که نتوان گفتن — خود ببین تا بچه انجام رسید آن آغاز
[illegible]ت هر یک سخن از وی مطلب کوتاه — هر یکی را به غم و غصّه زبان گشته دراز
[illegible]ه را از ستم حادثه خون گشته جگر — همه را شیوهٔ بیچارگی و عجز و نیاز
[illegible]م بدان مایه که هرگز نتوان دیدش — دیده از اشک و دل از غصّه بجانها رگداز

نالہ بخواست بر آید ز دلِ خستۂ ما — شیشہ راہست بہنگامِ شکستن آ

ہی چہ سازیم و خود از دست کہ فریاد کنیم — کین جفاہا ہمہ از ماست بما آمدہ

ہرچہ بر ماست ہم از دستِ سیہ کاریِ ماست — گلہ نیست ز بخت و فلکِ عربدہ

زہرۂ کیست کہ این قصۂ غم گوش کند — داستانیست جگرخون کن و اندیشہ گد

گر درین نظم کمیتِ قلم از پویہ بماند — بال و پر ریخت اگر مرغ سخن در پروا

عذرِ من نہ کہ محال ست بیک نغمہ سرود — داستانِ غم و افسانۂ محمود و ایا

شرحِ این حادثہ از شبلیِ دلخستہ مخواہ
شب بود کوتہ و افسانہ دراز ست و دراز

ترکیب بند

کہ در چارمین بزمِ تعلیم منعقدہ مقام علیگڈھ مورخہ دسمبر سنہ ۱۸۹۰ء انشا نمودہ آمد

حیرتم می برد اینک کہ بدین زینت و ساز — چیست کین بزم بآئینِ دگر بست ط

جلوہ گاہیست ہمانا ہمہ رنگ و ہمہ بوی — بزمگاہیست ہمانا ہمہ برگ و ہمہ سا

فرض با اہلِ نظر را کہ تماشا مفت ست — شاہدِ بزم دگر چہرہ برافروخت بنا

بسکہ شورِ طرب از خاک بگرد دل بر شد — باز این گنبدِ فیروزہ پرست از آوا

ہان بآئینِ ادب آے کہ سر تا سرِ بزم — پردۂ دین بود فرشش ہمہ دیبا و درا

[بز]م [ما] تا چه قدر پایه بلند است امروز — بسکه والاگهران اند درو جلوه طراز

در صفِ صدر جوان حوصله پیرے بنگر — رهبر قافلهٔ ما به نشیب و به فراز

[و]الی گرانمایه بزرگان که ز بیتابیٔ شوق — در نوشتند بپاے طلب این راه دراز

همه خوشخوے و همایون نفس و پاک نهاد — همه دانش طلب و دین ور و نکته نواز

[گر] حدیث از شرفِ نسبت ایشان گزرد — انجمن را بتوان گفت که بر خویشتن ناز

[ت]ازه بزم نگر گرمی هنگامه بہ بین — در به پرسی که چه سرانیهمه زیب است طراز

[...]ختے به سخن پیچیم و در ذوق سخن — ندهم پاسخ و افسانه ز سر گیرم باز

[...]طار تو و شوق تو چو از حد گذرد — لاجرم پرده گشایم ز رخ شاهد راز

[...]یت گویم و از جا روم از جوش طرب — مژده بر مژده رسانم که بصد زینت و ساز

همه فرزانه و فربا همه تمکین و شکوه — چارمین مجلس تعلیم نهادند آغاز

هی چه آغاز- که پیرایهٔ ایام است این
هی چه آغاز- که طغراے صد انجام است این

[...]ی بیا عرصه که شوق و تمنا بنگر — هان بدریوزهٔ فیض آمده سوا بنگر

[...]چه از گرمی هنگامه و انبوهے ناز — هیچ جاے نتوان یافت بهر جا بنگر

[...]نها- محو نواهاے دل آویز ببین — دیده ها- را همه حیران تماشا بنگر

[...] گرانمایه بزرگان که بدانش مثل اند — همه را جاے- درین بزم دل آرا بنگر

[...]شان می طلبی- بهر شناسا بودن — فره تابش اقبال- به سیما بنگر

نغمہ از مہر سوے حالی آزادہ فگن — وان نذیر احمد طوطی شکرخا نگ...

آن یکے را بلب۔ آن نغمۂ جانسوز ببین — وان دگر را بکف۔ آن دفتر انشا...

پس ازان پایہ فرود آئی و بہ پائین بساط — شبلی دل زدہ را۔ زمزمہ پیرا...

نالہ چندکہ ریزد ز لبش باز شنو — پس ز جا رفتن دلہاے شکیبا...

تا بسنجی کہ فغانش بود از بے چیزے — آنچہ بر ما رود از چرخ ستم...

ہرچہ از شوکت اسلام شنیدی زین پیش — اینک آن زمزمہ را مایۂ سود ا...

اینک آن دفتر اقبال پراگندہ ببین — اینک آن نسخۂ اسلام مجز ا...

دودمان ہا۔ ہمہ سرگشتۂ حرمان دریاب — خان و مانہا۔ ہمہ در رفتہ بہ یغما...

آن جگر دوز فغان سنجی احباب شنو — وان دل آشوب شکرخندۂ اعدا بنگ...

بگذر از کجروی چرخ و نگونساری بخت — آنچہ بر ما رود از جور۔ ہم از ما بنگ...

چند۔ با بخت و فلک۔ دست و گریبان باشیم
صرفہ آنست کہ از کردہ پشیمان باشیم

روزگاریست کہ سرگشتۂ سعیم ہمہ، مگر — نخل اندیشۂ ما ہیچ نیاورد ثمر

ہرچہ گفتیم و شنیدیم بجاے نرسید — گرچہ۔ صد بار بگفتیم و بگوئیم دگر

ہیچ از ناوک تدبیر نیامد بہ نشان — ہمہ بگذار۔ ہمین کانگرس را بنگ...

چار سال است کہ این جادہ نوردیم و ہنوز — حاصل ما نبود زان ہمہ جز بوک و مگ...

تا چہ سود است کہ در بزم بہنجار سخن — نغمہ چند سرایند باہنگ اثر

تا چه سود است که در عمر سالی دو سه روز ‌ ‌ ‌ مصرعی چند بیافند و بخوانند از بر
هم ز هر ناحیه دیده وران جمع آیند ‌ ‌ ‌ وانگه آن دفتر پارینه گشایند از سر
آن یکی گرم ز جا خیزد و استد بر پای ‌ ‌ ‌ رد به بزم آرد و نخچه نهد اندر محضر
هم بر آن حرف دلاویز ز برهان و حجج ‌ ‌ ‌ گوید آن گونه که رسم است در آئین هنر
حاضران جمله به تسلیم و به انکار آیند ‌ ‌ ‌ خودگمان برده که از پی بودش نفع و ضرر
پس فراوان سخن از گفته و ناگفته رود ‌ ‌ ‌ تا بجای که خود آن حرف شود یک دفتر
دو سه نخچه که گزینند بپایان سخن ‌ ‌ ‌ جمله دارند قبولش که ازین نیست مفر
بعد ازان کا همه هنگامه نشیند از پای ‌ ‌ ‌ بزم برهم شود و خلق شود راه سپر
آن سخنها همه افسانه و افسون گردد ‌ ‌ ‌ آن بناها همه یکبار شود زیر و زبر
دل ز اندیشه تهی گردد و یاران عزیز ‌ ‌ ‌ مست خسپند بغفلت کده تا سال دگر

خود همین ست گر آئین طلبگاری ما
ولی بر ما و برین هرزه زبان کاری ما

چند سال ست که یک کس ز عزیزان دیار ‌ ‌ ‌ می ندانست که چون میگذرد لیل و نهار
تا چه نیرنگ همی آورد از پرده سپهر ‌ ‌ ‌ تا چه در باخت ز بازی فلک عربده کار
از غلط کاری ما بر سر اسلام چه رفت ‌ ‌ ‌ تا چه بودیم و چه هستیم و چه داریم شعار
غافل از کار و هم از فتنه گریهای فلک ‌ ‌ ‌ فارغ از خویش و هم از خستگی خویش و تبار
همه را بادهٔ دوشینه فرو برده بخواب ‌ ‌ ‌ همه را مستی پیشینه فرو خورده خمار

ماهمان مست بخواب اندر و نیرنگ سپهر | فتنها ریخت نه چندانکه توان کرد شمار

سختی دهر چو از حوصلهٔ صبر گذشت | برگرفتیم سر از خواب سراسیمه و زار

لب پر از مویه که آه این چه جفا رفت بما | دل در اندیشه که هی تا چه بود چارهٔ کار

هر یکی گرم براه طلب افتاد و چنان | که در آن پویه ندانستی روز از شب تار

گرچه راندند درین ره به نشیب و به فراز | پا بپا گرچه درین مرحله ماند از رفتار

هم ز بی راه روی بود که با این تگ و پوی | خود بسر منزل مقصود نیفتاد گذار

از تبه کاری و بربادی ما هیچ نکاست | ما همانیم و همان برهمی شهر و دیار

پستی بخت۔ هم امروز چنان ست که دی | حالت جمله۔ هم امسال همان است که پار

داورا ایکه جهاندار و جهان بخش توئی | بندگان تو دریغ است که باشند نزار

مپسند اینکه نشینند باین روز سیاه | خاک بوسان سر کوی رسول مختار

داورا۔ هان مپسند اینکه درین گه باشیم
ما که از حلقه بگوشان محمد باشیم

نامه

بنام خواجه امین الدین صاحب لکهنوی

متضمن

حالات سفر از لکهنؤ تا حیدرآباد

سنه ۱۸۹۱ع

مرحبا قاصد فرخنده بنه گام براه | که ترا فضل خدا باد بهر حال پناه

تیز تر میرود در راه میاساے دمی   تا بجاے کہ رسی در حرم آن درگاه

حضرت **خواجہ امین** او صلی اللہ بہ   صاحب لطف و کرم صیرنی اللہ فداه

بہ نیاز آے و زمین بوس و بنہ جبہہ بخاک   ہم دعاگوے و ہم آمین ادب دارگاه

پس زمن عرض سلامی کن و آنگاه بگوی   ہرچہ پیش آمدم از واقعہ در عرصۂ راه

کہ تو رخصت شده چون دل بنہادم بسفر   تاچہ گویم کہ چسان گشت مرا حال تباه

باصد اندیشہ بگالسکہ نشستم ناچار   دل حریف غم و لب ہمنفس نالہ و آه

گہ غم اینکہ ہنوزم اثری ہست ز ضعف   آن مبادا کہ تپ سم باز بگیرد ناگاه

گہ غم اینکہ رہ دور و دراز آمد و من   از قضا خادمکی نیز ندارم ہمراه

گہ غم اینکہ چو از قافلہ دور افتادم   تاچہ حاصل بودم زین سفر طاقت کاه

باصد اندیشہ غرض دل بنہادم بسفر   بزبان بود کہ لا قوۃ الا باللہ

لطف حق بین کہ بیک چشم زدن بازرہا   زان ہمہ غصہ راندہ مرا بار الہ

ہمرہ من بنشستند بگالسکہ دو کس   کہ من از حالت شان ہیچ نبودم آگاه

مصطفی احمد زان ہر دو یکے بود بنام   کہ ز اعیان اودھ منفرد ست از اشباه

درمیان گرچہ نبد سابقۂ معرفتے   از عزیزانش یکے کرد ز نامم آگاه

آشنایانہ بمن روے بیاورد و بگفت   دیرگاہست کہ مشتاق تو بودم واللہ

از کجا میرسی و عزم کجا میداری   وین چہ حالست کہ رنگ رخ تو ہست چو کاه

گفتم آہنگ دکن دارم و بس دلتنگم   کہ جدا ماندہ ام از قافلہ با حال تباه

نہ رفیقے کہ بپا ہم بُود از رنجِ سفر — نہ انیسے کہ با و حرف زنم گاہ بگاہ

چون حدیثِ من و حیرانیِ من باز شنید — گفت لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللہ

گرچہ بر سادگیم خندہ زدن خواست ہمی — لیک رحم آمدش و گفت ازین غصہ بکاہ

دل قوی دار کہ یار تو ام و در ہمہ حال — ہرگز از خدمت تو دست ندارم کوتاہ

زین سخن خاطرم آسود و قوی دل گشتم — ہم درین فرصت کالسکہ بفتاد براہ

اول آہستہ ہمی راند و چو پاسے بگذشت — کانپور آمد و افزود بسرعت ناگاہ

چون بہ بھوپال رسیدم ز کسان پرسیدم — ہیچ دانید کزین راہ گذشتست آن شاہ

سیّد آن قافلہ سالار کہ در کشور فضل — او بود شاہ و حریفانِ دگر خیل و سپاہ

ہم ازان جمع یکے گفت کہ آرے دیروز — او گذشتست ازین راہ بہنگام پگاہ

چون ز بھوپال گذشتم بہ نگاہم آمد — منظرے تازہ کہ افزود مرا نورِ نگاہ

ہر طرف می نگری سرو چمان بود و چمن — ہر کجا سے گذری آب روان بود و گیاہ

آخر آن مرحلہ ہا نیز بسر آمد و پس — برسیدیم در اقلیم دکن ہفتم ماہ

للہ الحمد کہ با این سفرِ دور و دراز — کہ شبا روز سہ تاریخ گذشتست براہ

طبع من ہست بہر وجہ کہ جوئی خرّم — حال من ہست بہر گونہ کہ خواہی دلخواہ

الغرض چون ز شبِ ہفتم پاسی بگذشت
حیدرآباد رسیدیم و سخن شد کوتاہ

ترکیب بند

کہ بندوۃ العلماے لکھنؤ خواندہ شد

۱۹۰۷ء

اے کہ نیرنگِ سراپردۂ عالم دیدی
جاہِ کیخسرو و فرِ حشمِ جم دیدی

گونہ گون بازی گردون بہ نگہ آوردی
پیکر آرائی این برشدہ طارم دیدی

مسند آرائی جم را بہ نظر آوردی
تاج سلجوق و خم طرۂ دیلم دیدی

داستانہاے جہانگیری خسرو خواندی
زور بازوے کمند افگن رستم دیدی

فرۂ افسر و دیہیم تماشا کردی
سر بر افراختن رایتِ و پرچم دیدی

ہم جہانگیری شمشیر و سنان بشنیدی
ہم طرازندگی خامۂ و خاتم دیدی

الغرض ہرچہ جہان را سر و سامان باشد
ہمہ را دیدی و خود گیر کہ باہم دیدی

[illegible] رستیم کہ در جلوہ گہ دولت و جاہ
انچہ ہرگز نتوان دید، تو آن ہم دیدی

لیک بالاتر ازین جملہ جہانے دگرست
کہ درو کالبدے دیگر و جانے دگرست

[illegible]ے ہست کہ آنجا سخن از جان باشد
عالمے ہست کہ دردش ہمہ درمان باشد

عالمی هست که هر ذرّهٔ او را به فروغ
پنجه در پنجهٔ خورشید درخشان باشد

عالمی هست که آن جا به ره و رسم نیاز
چرخ و انجم همه سر بر خط فرمان باشد

خاک او معتکف دیلم و سلجوق بود
در گهش سجده گهِ قیصر و خاقان باشد

سخن آنجا رود از منبر و محراب و دعا
گر حدیثت همه از گنبد و ایوان باشد

تو حدیث از جم و کیخسرو و دارا گوئی
سخن آنجا ز مسیح و ز سلیمان باشد

سامری دم نتواند زدن آنجا که خود او
پنجه بر تافتهٔ موسیِ عمران باشد

داستانهای تو افسانهٔ شاه است و وزیر
حرف آن بزم ز پیغمبر ذیشان باشد

گفتگوی تو ز توقیع و ز فرمان، و آنجا
سخن از وحی و ز الهام و ز قرآن باشد

تو حدیث از جم و دارا بسرائی و آنجا
گفتگو از عمر و حیدر و عثمان باشد

هیبت درهٔ عدل عمری برگویند
گر حدیثت ز دم خنجر خاقان باشد

تو به فرمودهٔ اسپنسر و بیکن نازی
سخن آنجا همه از گفتهٔ یزدان باشد

علم ز آئینِ جهانداری سولن نبود
آن اساسی که برآوردهٔ نعمان باشد

زین دو عالم که ترا در نظر آمد اکنون
تو کرا خواهی و کارت به چه عنوان باشد

هان نگوئیم که آن گیری و این بگذاری
حیف باشد که تو سر رشتهٔ دین بگذاری

خوش بود این که ترا جاه و حشم هم باشد
لیک حیف است اگر حرمت دین کم با[illegible]

ملک و دین هر دو به پاگشتهٔ نیروی هم اند
اندران کوش که این باشد و آن هم با[illegible]

بایدت سعی بدان سان که بهر داوریئے
دین و دنیا بهم آمیزی و توام باشد

شرط اسلام نباشد که به دنیا طلبی
التفات تو به دین نبوی کم باشد

روز بازار بود فلسفهٔ و هندسه را
نامهٔ شرع پراگندهٔ و درهم باشد

رسم اسلام نباشد که بتحصیل علوم
هیئت و هندسه بر شرع مقدم باشد

نکتهٔ شرع به افسانه برابر به نهی
یورپ ار گپ زند آن نیز مسلم باشد

حل هر مسئلهٔ فقه ز یورپ طلبی
شرع پیش تو ز تقویم کهن کم باشد

دین نه سنجی که ز آئین خرد دور بود
انکه بیگانه به همرازی محرم باشد

از ابوبکر و عمر هیچ به یادت ناید
گرمی بزم تو از سیزر اعظم باشد

در سخن بگذر و از سیرت و شان نبوی
هر چه گوئی همه از گفتهٔ ولیم باشد

انچه حق ست ترا در نظر آید باطل
انچه شهد است بکام تو همه سم باشد

کار ملت همه آشفته و ابتر گشته است
صف جمعیت ما هم صف ماتم باشد

آن که خود خاتمهٔ زندگیش این شده است
آه کو امت پیغمبر خاتم باشد

تو درین غم که زر و زور و زمین نگذاریم
ما درین فکر که سر رشتهٔ دین نگذاریم

و این گر قدرے نیز بود و بس باشد
زان گذشتیم که بسیار و فزون می باید

[illegible] امروز به فردا نتوان باز گذاشت
زین سپس انچه توان کرد کنون می باید

[illegible] از دست بشد هر چه کنی زود بکن
این نه کارے که در و صبر و سکون می باید

این چنین کار به تمکین و سکون بر ناید — اندکے نیز درین شیوه جنون می باید

کارِ ملت نه به افسانه و افسون باشد — سینهٔ سوخته و درد درون می باید

شبلیا وقت دعا شد قلم از دست بنه — آهِ پر سوز، و دل آغشته به خون می باید

ما نه آنیم که جاه و حشمے مے خواہیم

داورا، از تو نگاه کرمے می خواہیم

ترکیب بند

در ۱۸۹۱ء۔ آنریبل سر سیّد احمد خان صاحب با جمعے از دیدہ وران روی بہ حیدرآباد آوردند۔ درآنجا بہ صدارت جناب نواب اقبال الدولہ وقار الامرا انجمنے ترتیب یافت و سر سیّد و دیگر عزیزان لختے از حقیقت حال مدرسۃ العلوم برگفتند و برہم دریوزہ از بزرگان آن دیار یاوری خواستند مصنف ہم یکے از جملہ گدایان بود لب سوال بدین آہنگ کشاد

اے بزرگان گرانمایہ و اصحاب کبار / اے عزیزان وفا پرور و اخلاص شعار

ہیچ دانید کہ ما راہ نوردانِ دکن / ہیچ دانید کہ ما تازہ غریبانِ دیار

یم و چہ خواہیم و چہ در سر داریم / چہ کسانیم و رسیدیم درین جا بچہ کار

نودیم چرا این سفرِ دور و دراز / در نوشتیم چرا این ہمہ دشت و کہسار

پہ این ناحیہ بس دلکش و خرّم جائیست / گرچہ دل مے برد از دیدہ وران این گلزار

ہر طرف می نگری لالہ بُوَد یا ریحان / ہر کجا مے گذری سبزہ بُوَد یا اشجار

لیک این جملہ ز ما دل نتواند بُردن / نفریبیم باین جلوہ گریہا زنہار

این ہمہ سیر و تماشا نہ بآن مے ارزد / کہ با و دل بتوان بست و توان گشت نثار

ے گل و لالہ چہ بندیم طرف / ما کہ ہستیم بصد رنج دگر سینہ فگار

دان برد کہ ما را سر و سودائی ہست / اگر از ناصیۂ حال بجویند آثار

بیند کہ سر سیّد ما آنکہ بہ فضل / رہبر قافلۂ ماست بہ ہر راہ گذار

چیست آخر که باین پیری و این ضعف بدن
تا چه خواهد که بدریوزه گری خاسته است
تا چه حالست که آتش ز نفس می بارد
این همه غلغله آخر نه بود بے چیزے
حضرت حالی و شمس العلما را بنگر
تا چه پیش آمده کین ناموران را بجهان

از علیگڑه به دکن آمد و جوید تیمار
تا چه دارد که ازین ننگ ندارد انکار
تا چه حالست که خون میچکدش از گفتار
این همه ولوله بے صرفه نباشد زنهار
وان دگر دیده ورانی که بوندش انصار
دربدر گشتن و دریوزه گری گشت شعار

شرح این قصهٔ جان سوز نه گفتن تا کے
سوختم سوختم این سوز نهفتن تا کے

هان دهان گوش بدارید که می گویم باز
فرصتی بیش نرفته است که با شوکت و جاه
تیغ اگر بود و گر نامه و قرطاس و قلم
ناگهان شعبدهٔ تازه برانگیخت سپهر
بازی چرخ بدست دگرے داد عنان
این قدر بود که در حلقهٔ طاعت کیشان
ما ازان جمله باین مرتبه راضی بودیم
رسم و آئین حکومت روشش تازه گرفت
به علومی که جدید اند سر و کار افتاد

داستانیکه غم افزا بود و زهره گداز
ما درین ملک ببودیم بهر پایه فراز
همه را بود هم از نسبت ما زیب و طراز
ناگهان نقش دگر زد فلک عربده باز
رفت یکباره ز ما خرمی نعمت و ناز
پایهٔ ما ز حریفان دگر بود فراز
کز پس پرده فلک بازی نو کرد آغاز
بزم تعلیم بآئین دگر یافت طراز
درس پارینه بتقویم کهن گشت انباز

جابجا مدرسه‌ها طرح نهادند کزو — هیئت و فلسفهٔ تازه به برگست قبا

دفتر دانش ما جمله بتاراج برفت — گشت کوتاه بیک باره سخنهاے دراز

بزم برهم شد و سر برنگرفتیم زخواب — جلوه‌ها پیش و در دین نکردیم فراز

ما همان مست بخواب اندر و یارانِ دگر — در رهِ منزل مقصود دوان در تگ و تاز

تا بجائیکه بهر پایه و هر فن مارا — خواری افزود و حریفانِ دگر را اعزاز

نتوانیم که این قصهٔ غم شرح دهیم — شب بود کوته و افسانه درازست دراز

مهر لب گشت همانا بزبانم گفتن
که توان گفتن و هرگز نتوانم گفتن

روزگارے همه بودند بدان خواب و خمار — ناگهان رحمتِ حق پرده فگند از رخسار

مردے از غیب عیان گشت و بیاران بدمید — دم گرمیکه ز یخ نیز برون داد شرار

می ندانم که بیک بار چه افسون بدمید — می ندانم که چه اعجاز نمود از گفتار

غلغلی خاست ز هر ناحیه و برزن و کوی — شوری افتاد بهر کشور و اقلیم و دیار

منکران نیز بافسانه اش از جا رفتند — بسکه هنگام سخن سحر همی برد بکار

الغرض انجمنے داد ز یاران ترتیب — تا کند خسته دلان را بنوازش تیمار

فکر کردند و بر اسباب مرض پے بردند — زان سپس چارهٔ آن درد نمودند اظهار

کین مرض را بجهان هست اگر درمانی — غیر تعلیم نبوده است و نباشد زنهار

حالیا چاره جز این نیست که بنیاد نهند — بیت علمی که کسان را بود از جهل حصار

پس بدریوزه بهر کوچه و بازار شدند — تا مگر کاسهٔ شان پُر شود از زرِ عیار

رشتهٔ سعی و طلب گرچه بسی گشت دراز — لیک افسوس که آماده نشد چارهٔ کار

لاجرم رو به شهنشاه دکن آوردند — وان همه خستگیِ خویش نمودند اظهار

داورِ دادگرِ خسروِ اقلیمِ دکن — میر محبوب علیخان که بُوَد عرش وقار

بر ره و رسمِ شهان چاره نوازی فرمود — شاه را چاره نوازی بُوَد آئین و شعار

آستینِ کرم افشاند و تو گوئی مثل — ابر نیسان بزمین دُر و گهر کرد نثار

مبلغی خاص عطا کرد و بفرمان بنوشت — که بهر ماه رسانند ز ما این مقدار

باری از فیض شه آن مدرسه برپا گردید
انچه ما مے طلبیدیم مهیا گردید

دولت از پردهٔ تقدیر چو شد چهره کشاے — هست آن مدرسه امروز بصد فر و بهاے

طالبان هنر از هر جهت و ناحیتی — جمع گشتند و گرفتند درش را ماوے

تا بکے حسرت غرناطه و بغداد خوری — قدمے رنجه کن و در حرم مدرسه آے

طالبانش همه فرمانده معنی گشتند — دامنِ تربیتش هست مگر ظلِ هماے

گرچه امروز بدین آب و طراز است ولی — نتوان گشت از اندیشهٔ او بی پرواے

آن بنا هانه رسیده است به اِتمام و هنوز — خود ز سر رشتهٔ تعلیم نداریم غناے

لاجرم چارهٔ این کار بجستیم از عقل — از ره چاره گری شد بدکن راهنماے

پس بفرمودهٔ دانش ز علیگڈھ آخر — کاروان شد سوے اقلیم دکن راهگراے

به نیایش به درِ دولتِ سلطان رفتیم — هم به فرمانِ ادب پشت نمودیم دوتاے

ازپسِ کرنش و تسلیم به آداب نیاز — عرض مطلب بنمودیم و ستادیم بپاے

شاه از لطف اشارت به نشستن فرمود — امر چون فوق ادب بود نشستیم به جاے

پس ازان معتمد شاه عماد الدوله — که دبیریست هنرپرور و معنی پیراے

به ادب آمد و توقیع همایون برخواند — ما همه گوش برآوازش و او نکته سراے

شه بدستور گران مایه فرستاد پیام — کاینک آن مبلغ پیشینه دو چندان فرماے

بسکه زین مژدهٔ جان بخش بخود بالیدیم — غنچه سان در برِ ما تنگ همی گشت قباے

چون بما بیش ز اندازهٔ خواهش بخشید — بیش ز اندازهٔ خواهش دهدش اجر خداے

شاه تنها نه کرم کرد و نوازش فرمود — که شدیم از همه اعیان دکن بهره رباے

آسمان جاه فلک پایه بشیر الدوله — بازوی دولت و دستورِ شه و ملک آراے

وان وقار الامرا زبدهٔ اعیان دکن — آن هنرپرور دانا دل و فرخنده لقاے

پایهٔ ما بفزودند و کرم فرمودند — شکر این منت و احسان چه توان کرد اداے

شایگان گشت قوافی وازین چاره نبود — خوشتر آنست که اکنون کنم آهنگ دعاے

یارب آن بادکه شه باهمه اعیان و وزیر — تا ابد باشد و گردون بدرش ناصیه ساے

بعد ازین جمله دعا ها که پذیرا د خدا — خویش را گر بدعا یاد کنم هست بجاے

یعنی از نسبتِ آن شاه گرامی باشم
شه نظام ست و نزیبد که نظامی باشم

قصیدہ

سنہ ۱۸۹۰ء

دلِ پرحوصلہ آخر چو ز دعوی ماند / تا کہ آرد کہ بدردِ تو شکیبا ماند

راضیم از نگہِ شوق کہ گوید ہمہ باز / از زبان ہرچہ دم عرضِ تمنا ماند

مگر از زاہدِ افسردہ۔ دلی وام کنم / کہ برخ ہیچو مہش ببیند و برجا ماند

راست مانا غلطی ہست کہ آوازہ شن است / مہر گویند بآن عارضِ زیبا ماند

بر سراپاے جمالِ تو نگاہم گوئی / رہروی ہست کہ از ضعف بہرجا ماند

آہ ازان رنگِ ندامت کہ پس از کشتنِ غیر / یک دو دم بر رخِ زیباے تو پیدا ماند

ناتوان جانِ حزینم رہِ لب پیش گرفت / آہ ازان غصہ کہ بیچارہ بہ رہ وا ماند

ارمغانی نبود در خورِ خاکِ درِ او / گر آن سجدہ کہ آمادہ بہ سیما ماند

مست و پرعربدہ۔ آمّا یہ یکیدن خواہم / کر لبِ لعلِ تو از بوسہ معرّا ماند

نوبہاران ہمہ نرگس بدماند کہ چمن / بر جمالت ہمہ تن محوِ تماشا ماند

می بیاشام و لبِ لعلِ می آلود ببوس / کین گنہ در روشِ عشق بہ تقوی ماند

یک جہان شیفتۂ طرزِ دل آرائی اوست / روضۂ خلد بکوے تو ہمانا ماند

او بغارت گرم آید من آن خواہم / کارمغانی دہمش آنچہ زلیخا ماند

خضر۔ در وادیِ غم تازہ براہ افتاد است / مگذارید کہ غربت زدہ۔ تنہا ماند

بگذر از خلد کہ در کیش توکل نبود
ہرکہ امروز - در اندیشۂ فردا ماند

صدرہ افتاد کہ مجنون غلطش کرد بدشت
کلبہ‌ام بسکہ بزیبائی صحرا ماند

پندمی دادیم و نام تو بُردے ناصح
تا بدین بدرقہ آن زہر گوارا ماند

جادۂ پیشروان رفتم و دانم کہ خرد
اندرین شیوہ - نہ بامن بمدارا ماند

تنگ ہمت بود آری کہ زبان تازہ کنی
ہم ازان جرعۂ باقی کہ بہ مینا ماند

نیست جز دونی فطرت کہ ببازار کمال
چشم دوزی بمتاعی کہ زلیخا ماند

صرفہ نبود کہ ہمان بر روش پیشروان
خامہ - در راہِ سخن بادیہ پیما ماند

داستان - چند توان کرد ز محمود و ایاز
تا یکے خود سخن از وامق و عذرا ماند

گر نسیم از شکن زلف کشاید گرہے
فکر را با تو صد آویزش بیجا ماند

اشک خود بر شمرے آنچہ زباران آید
خون دل نام کنی ہرچہ بہ مینا ماند

سفلہ را بستائی و بگوئی کہ بجاہ
کمترین بندۂ او با جم و دارا ماند

ہرزہ چند بہم بافی و سنجی کہ بہنر
سخنت خاتمۂ دفترِ انشا ماند

گرچہ برہیچیِ این شعبدہ پی برد ظہیر
کین نہ رازیست کہ مستور ز دانا ماند

لیک با این ہمہ از گرمیِ ہنگامۂ آز
نتوانست کزین ہرزہ روی - وا ماند

پستیِ طالع ازین بیش چہ باشد کہ کسی
پائے در بند خطا ماند و عمدا ماند

شیوۂ مدح و غزل گرچہ دل آرا روشیست
مبتذل گشت نہ چندان کہ گوارا ماند

شعر اگر دامنِ دل می نکشد بانگ خرست
نغمہ - گر نیست دل آشوب بغوغا ماند

من و یزدان که اگر پایهٔ فن برشکنند
حیف باشد که سخن را بجهان جا ماند

هان و هان چند توان بود به تقلید اسیر
وای آن کس که به ره سلسله بر پا ماند

پای ازین دائرهٔ تنگ برون نه که سخن
خود محیطیست که هر قطره بدریا ماند

جادهٔ **مغربیان** گیر که این طرزِ نوی
دلپذیرست و دل آویز و دل آرا ماند

راستی ورز و چنان پیکرِ گفتار آرای
که فروغ اثر از ناصیه پیدا ماند

هم به هنجار نوی تازه نوای بکشم
بادائیکه - در آغوشِ دلش جا ماند

مثل گر سخن از صبح برانم گویم
سحر آمد که جهان گرمِ تماشا ماند

مشکِ شب جمله بتاراج رود وز دم مهر
شوشهٔ سیم پراگنده بهر جا ماند

سحر از جیبِ اُفق سر بزند خنداخند
شب بخود پیچد و از غصه بسودا ماند

آید از صحن حرم بانگِ موذن در گوش
دیر از نالهٔ ناقوس پر آوا ماند

رند با شیشه و می راهِ چمن گیرد و شیخ
در غم سبحه و مسواک و مصلا ماند

چمن از غلغلهٔ مرغ بجنبش افتد
کوه از قهقههٔ کبک پر آوا ماند

پاسبانان ز سر کوچه و ره برخیزند
در میخانه بروی همه کس وا ماند

کاروانها به ره افتند و جرس ناله کشد
دشت و صحرا- پر از آوازه و غوغا ماند

رهروِ خسته که از زحمت دوشش است بتاب
دو سه گامی رود و باز بره وا ماند

رند میخواره که از بادهٔ دوشین سرمست
همچنان فارغ از اندیشهٔ فردا ماند

گاه سر بر زند از خواب و رود باز بخواب
گاه مخمور ز جا خیزد و از پا ماند

دست در گردن معشوق چو خیزد عاشق — ہم بدست دگرش گردنِ مینا ماند
درچنین وقت بہ نعمانیِ آشفتہ گذر — کہ قلم در کف و آمادۂ انشا ماند
الحق ار شبلی آزادہ بداوش نرسد — زود بینی کہ اساسِ سخن از پا ماند

قصیدہ

متضمن حالات سفر روم (مئی ۱۸۹۲ء)

بعد تکمیل فن و ہم پئ تحصیل عبر — روزگاریست کہ میداشتم آہنگ سفر
فارغ از حج و زیارت چو مرا کرد خدای — خواستم تا بسوے روم شوم راہ سپر
گرچہ من گرم طلب بودم و بس مستعجل — لیک تاخیر ہمی رفت بفرمان قدر
دیر آن مایہ شد آخر کہ حسودان گفتند — کہ فلان جز ہوس خام ندارد در سر
روم گوئی دو سہ گامست کہ این خام طمع — بے تکلف بسفر چست ببندت کمر
رہ چنین دور و دراز و سفر این مایہ خطیر — چون میسر شود آنرا کہ نہ زورست و نہ زر
من درین غصہ و غم خون جگر می خوردم — ناگہان شاہد مقصود درآمد از در
اتفاقی عجبے گشت مرا عقدہ کشا — کہ از و وہم و گمان نیز نمیداشت خبر
یک دو مہ پیشترک زانکہ زنم کوس رحیل — بودم از زحمت تپ خستہ دل و تفتہ جگر
چون ستوہ آمدم از تپ بدل آمد کہ مرا — چارہ جز نقل مکان ہیچ نباشد ابدا

عزم دیرینه بیاد آمد و گفتم چه خوش است — که بیک حیله دو تا کار برآرد اور
آرنلڈ آنکه رفیق ست و هم استاد مرا — هم درین عرصه بانگلنڈ همی خواست سفر
گفتم این صحبت و این واقعه نادر افتد — پس بعزم سفر از جاے بجستم مضطر
چون ازین داعیه مردم همه آگه گشتند — هم بیاران و عزیزانِ وطن رفت خبر
همه را مهر بجنبید و بدرد آمد دل — جمله گفتند که این زحمتِ بیصرفه مبر
دل بهجران منه و رسم وفا را مگذار — ور نخواهی که کشی پاے ازین راهگذر
روزکے چند بیاساے و سپس ساز بده — ساز و برگ سفر آن گونه که باشد درخور
با خور از نقد و هم از امتعه آن مایه بگیر — که اگر دیر بمانی نبود هیچ خطر
مصلحت نیست که این مرحله تنها سپری — لاجرم خادمکے نیز بهمراه ببر
گفتم این جمله که گفتید بود عین صلاح — لیک طالب نبود در گروِ نفع و ضرر
مرد این مرحله گامے که فرا پیش نهاد — باز پس مے نکشد گر همه مرگ آرد بر
الغرض از رمضان بست و ششم بود که من — گرم برخاستم از جاے و شدم راه سپر
[illegible] — لیک بکشتی بنشستم من و یارانِ دگر
او فتادم بره کوه و بیابان پیچید — [illegible]
زحمتی صعب کشیدیم بکشتی دو سه روز — بسکه از موج بهر لحظه شدی زیر و زبر
کس نیارست سرش باز گرفت از بالین — کس نیارست جدا کردن تنش از بستر
نبود مایهٔ آزار بکشتی چیزے — غیر ازین محنت سه روزه کز و نیست مفر
نان خورش بود ز هر گونه مهیا ما را — از کباب برهٔ و مرغ و می و نقل و شکر

گرچه من زان می پالوده نیالودم لب — دیگران لیک علی الرغم زدندی ساغر

هفتم ماه مئی چون برسیدیم عدن — کشتی آسود و بینداخت زمانی لنگر

من فرود آمدم و روی بشهر آوردم — تا خبر جویم ازین مملکت از بدو و حضر

کوهساریست که هرچند بلندست و فراخ — لیک از سبزهٔ و گل نیست درو هیچ اثر

هرکجا میگذری ریگ روانست و خزف — هرطرف می نگری خاک سیاهست و حجر

گبر و ترسا که نزیل اند درین بقعه بهمسر — بزبانِ عربی حرف زدندی یکسر

مردم شهر که خود را به سمالی نامند — حیوان اند بل از حیوان هم بدتر

خوار و بدبخت و تبه کار و سیه چرده و زشت — سفله و ممتهن و کج روش و بدگوهر

خویشتن را به عرب بسته و حاشا که عرب — این چنین خوار و زبون شان بپسندد داور

چون زبان همه تازی بود و هم چو عرب — نام شان بسته بود بالقب جد و پدر

عامیان در غلط افتند و گمان باز برند — که مگر در نسب و نسل ز معد اند و مضر

تخم و هم ریشهٔ این نخل زخاکِ حبش ست — که درین جای ببار آمد و افشاند ثمر

شامگه کشتی ما باز برفتار آمد — تا بیک هفته گذر کرد ز بحر الاحمر

به سویز آمد و استاد و چنان زود گذشت — که ز کیفیت و حالش نشدم هیچ خبر

این همان نهر عجیبیست که ز نیسان کاری — جز دو افسانهٔ پارین نشنیدیم دگر

بست فرنگ درازست و به پهنا چندان — که دو وابور توانند ازو کرد گذر

مردی از اهل فرنسا که لسپش نامست — زده این نقش و در اقصای جهان گشت سمر

آن خرد در چو در آغاز بدعوی برخاست
که توان آمدن از عهدهٔ این کار بدر

مردمان سخره گرفتندش و گفتند که این
هرزه هست که فرزانه ندارد باور

از مئی چاردهم بود که در پورٹ سعید
برسیدیم و نشستیم به دابور دگر

درمیان من و ارنلڈ بیفتاد فراق
زانکه راه من و او گشت جدا زین معبر

پورٹ جائیست که تا چشم نگه کار کند
زورق و کشتی و دابور بود سرتاسر

صد به بینی که برافراشته اینجا رایت
صد به بینی که در انداخته آنجا لنگر

تا که کشتی ما باز روان گشت و گذشت
از ره یافه و پس کرد به بیروت مقر

من بساحل شدم و مردی از ابنای حلب
همرهم گشت و بهر ناسیه ام شد رهبر

خوب جائیست که ناخواسته در بازد دل
هر که سوزی بدلش دارد و دردی بجگر

موضعی خرم و سیری خوش و جای دلکش
راه هموار و زمین پاک و مکان خوش منظر

گبر و مسلم همه خوش جامه و موزون اندام
خاص و عامی همه گلگون تن و زیبا پیکر

جامها شان بعرب ماند و در زی و لباس
هیچ فرقی ز مسلمان نبود تا کافر

چون برون رفتم ازین جای از آن چاره نبود
پیش میرفتم و بازم بقفا بود نظر

از مئی شانزدهم بود که گشتیم روان
پس به قبرس برسیدیم بهنگام سحر

این همان جای قدیمیست که در عهد امیر [یعنی امیر معاویه]
سپهی رفت بتسخیرش و زد فال ظفر

حالیا دولت انگلنڈ گرفتش از ترک
لیک با صلح نه از یاوری تیغ و تبر

مسجد جامع دایوانگه قبرس دیدم
سیر این بقعه مرا بس عجب افزود و عبر

روڈس وسکز بره آمد وزان پس از میر — کشتی استاد به ازمیر دشبی بر دلیبر
من سوی شهر روان گشتم و یک یک دیدم — مسجد و مکتب و بازار و ره و کوچه و در
فرض آدینه ادا کردم و از بعد نماز — در کتب خانۂ سلطانیم افتاد گذر
مجلسی از فقها بود دران جا و بہم — بحث از متعہ ہمی رفت و ہم از قول عمرؓ
زان یکے رو بمن آورد که چونی چه کسے — تا چرا بر زدهٔ دامن محنت بکمر
گفتم از ہندم و از خوان ادب زله ربای — طرفه می برم از ہر جہت و ہر کشور
گفت حالا سخن از متعه ہمیرفت و تو ہم — گر توانی سخنی گوی و مثالے آور
من بپاسخ در معنی زدم و مستمعان — لب بتحسین بکشادند پس از بحث و نظر
پس ز ازمیر روان گشتم و در عرض دو روز — طے شد این راه و بپایان برسید این دفتر
مختصر گفته ام این حرف و تو ہم میدانی — که درین بادیه بس تنگ بود راه گذر

ہر که جویا بود از حال من و رحلهٔ من
بایدش گفت که این نظم بخواند یکسر

قصیدہ بہاریہ - ناتمام

۱۸۸۸ء

دوش این مژده بگوش گل و ریحان آمد — که بہار آمد و بسیار بسامان آمد
ابر گوہر ہمه افشاند چو گریان بگذشت — گل ہمه زر بپراگند چو خندان آمد

آب را سلسله بر پای به بستند ز موج / بسکه دیوانه وشش از طرف بیابان آمد

لاله چون مغبچگان چهره برافروخت بباغ / سنبل آشفته تر از طرۀ خوبان آمد

سبزه سر بر زده از خواب - دگر رفت بخواب / بسکه باد سحرش مروحه جنبان آمد

هر حبابے که سر از آب برارد - گوید / باید از سر بتماشاے گلستان آمد

عید نوروز بهارست که در خدمت گل / سرو و عرعر بمیان بر زده دامان آمد

می دمد گه بچمن - گاه خرامد لب جوی / باد صبح آمد بر شیوۀ مستان آمد

بوی گل هست که بر دوش صبا تکیه زده است / من غلط کردم و گفتم که سلیمان آمد

آتش افروخت گل و مرغ چمن گشت خلیل / که بر آتش سوزنده گلستان آمد

زین دو سه حرف فزون نیست مغان را سخنے / که بهار آمد - و ابر آمد و باران آمد

دور دور گل و مل هست که در جوش طرب / زاهد از صومعه در میکده مهمان آمد

بزم آرائے و گل افشان و قدح گیر که باز / آمد آن شوخ و چگویم بچه سامان آمد

رخ برافروخته و طرّه فروهشته بدوش / جام در دست و گل و لاله بدامان آمد

طرۀ پرشکنش بسکه به پیچید بپاے / هم بهر گام چو مست افتان خیزان آمد

چون بیکباره نقاب از رخ زیبا برداشت / تا چگویم که چها بر سر ایمان آمد

او همان یک نگه ناز زیان کرد و مرا / روزگار خرد و هوش بپایان آمد

جام مے داد بدست من و دانگه بسرود / غزلے تازه که آرایش دیوان آمد

مطلع ثانی

برمن این مایه بلا از لب جانان آمد	چکنم آه بدردے که ز درمان آمد

قصیدهٔ کشمیریه

دوستان! ایکه ره در رسم وفاکیش شماست	هیچ دانید که شبلی بچه حالست وکجاست
ور ندانید و نه دارید ز حالش خبری	باید البته پژوهش که پژوهش ز وفاست
از سیه کاری ایّام وز خودرائی خویش	هست یک سال که بیچاره گرفتار بلاست
بود در گوشهٔ تنهائی خود فارغ و شاد	که به ناگاه به عزم سفر از جا برخاست
سوی کشمیر روان گشت بدان گرم روی	که نمی خواست دران ره نفسی کردن راست
گرچه شک نیست که آن ناحیه در زیبائی	گر تنزّل بکنم خلد برین را ماناست
بسکه جوشید ز هر سوی گل و لاله بدشت	از کران تا به کران. روی زمین ناپیداست
هیچ جائی ز گل و لاله تهی نتوان یافت	پاے دیوار اگر هست. وگر سقف[١] سراست
جاده را خود ز خیابان نتوان کرد تمیز	بسکه گل صف زده سرتاسر او از چپ و راست
جام گلرنگ که در بزم. بآئین چینند	هم بدان گونه گل از پهلوی گل جلوه نماست
نقشبند چمن طبع ز تردستی فیض	دشت را هم به گل و لاله و شمشاد آراست

[١] اینجا از قدیم الایام رسم است چنانکه جهانگیر شاه در توزک هم ذکر کرده که بامهارا خاکپوش کرده لاله می نشانند و سال بسال در موسم بهار می شگفد۔

بهاریه

سبزه بر کوه فرو ریخته از سر تا بن — یا قبائے ست که بر قامت شخص آمد راست

راهرو راند ہمہ دل که نهد گام براه — بسکه بر هر قدمش لاله و گل در ته پاست

دیدهٔ طفل که بر دامن مادر غلطد — جنبش باد بدان گونه بروی صحراست

گل به هر شاخ ز برگ ست فزون تر گوئی — همه بر گل بفزود آنچه که از برگ بکاست

سرو اگر پای بدامن نکشد خود چه کند — زانکه از جوش گل و لاله چمن تنگ فضاست

بسکه بر هر قدم از لاله چراغے بنهند — در شب تار کسے گم نشود از ره راست

آبگینے که بشهر ست بود نامش ڈل — گوئیا آینه در دست عروسے زیباست

سینهٔ صاف دلان ست همانا کز لطف — هر چه در بن بود از صفحهٔ رویش پیداست

گرد بر گرد ڈل آن صف زدن لاله و گل — چون طرازیست که بر دامن شوخی رعناست

شالمارست و نشاط ست و نگین ست و نسیم — باغهائے که به پیرامن ڈل غالیه ساست

شالمارست[1] از آن جمله فزون تر بجمال — که چو نه چرخ طبق بر طبق تا بر تاست

آب بالائے زمین باشد و اینجا بینی — که زمین بر سر آبست و همان پا بر جاست

در بن آب ده[2] سبزه و نیلوفر و گل — قوت نامیه بنگر ز کجا تا به کجاست

گر چه دانم که سخن خود به درازی بکشید — چه توان کرد سخن هم ز سر نشو و نماست

بخت بنگر که از آن بزم گه مستی و ناز — بهره ام هر چه بود درد و غم و رنج و عناست

[1] شالامار (و هم نشاط) نه طبق دارد که بالاے هم ست و ارتفاع هر طبقه از طبقهٔ دیگر البته کم از بست قدم نخواهد بود [2] این تصرف مخصوص کشمیر ست که روے آب نوعے از گیاه می گسترند و او را خاکپوش کرده در و از هر جنس تره ها مے کارند۔

بعد یک هفته که آسوده تن از رنج سفر
تب به من تاختن آورد و بکینم برخاست

هی چه تب بود که فرقی نتوانستم کرد
کاین مگر آتش سوزنده بود یا تب ماست

درد آن مایه بیفشرد سراپاے مرا
که توان گفت که یک بهره ز اندام کجاست

گرچه با من نه رفیقی بُد و نه خادمکی
ایزدم لیک تباهی زدهٔ و خوار نخواست

به عزیزان دیار آگهی آمد که فلان
آمد از هند و ز رنجوری تب شکوه سراست

هر یک از مهر دوان آمد از غمخواری
پرسش و جستی بسزا کرد و پی چاره کجاست

حاضران از رهِ اخلاص سخنها گفتند
که سخن از ره اخلاص هم انده رباست

آن یکی گفت که چون تازه ز ره آمدهٔ
خستگی خود سببِ درد و تب و رنج و عناست

آن دگر گفت "همانا که شبت خواب نبرد
خواب ناکردن شب از رخ زردیت پیداست"

چاره گر آمد و بنشست و ز اسباب و علل
حالیا پے به مرض برد که دردم ز کجاست

چون هم از نبض و هم از رنگِ رُخ اندازه گرفت
گفت اندیشه مکن هیچ که امیدِ شفاست

هر چه از چارهٔ و تیمار و دوا می بایست
در زمان جمله مهیا شد و ز انسان که سزاست

رسم بیگانه نوازی بود آئین عرب
میتوان گفت که کشمیر عرب را ماناست

خاصه آن پیشروِ جادهٔ معنی یعنی
سعد دین آنکه پسین قافیهٔ بیت قضا[1]ست

خاصه مخدوم من و یارِ من و یاورِ من
میرزا سعد که در شهر امیر الامر است

آنچه با من ز سر خسته نوازی کرده است
هر بُنِ موے هنوزم به سپاسش گویاست

[1] منصبِ قضا از باستان زمان در دودمان ایشان بوده است۔

بہ شدم گرچہ بزدی و تسلی گشتم — کاین چنین بہ شدن زود خود از لطف ہواست

لیک آن بہ شدن از روی حقیقت سنجی — ہمچو ناراستیے بود کہ ماند با، راست

باز تپ کردم و تا آخر ایام قیام — آن تپم گاہ فزودن گشتی و گاہی می کاست

لاجرم رو بوطن کردم و گفتم با خود — کہ اگر چارہ - وگر درد - بفرمان قضاست

یکشبم آنقدر از ضعف زبون گشت احوال — کہ بکس حرف زدن ہم نتوانستم راست

چون یقین شد کہ مرا نوبت رفتن برسید — بہ وصیت ورق و خامہ نمودم درخواست

شکر ایزد کہ دران حالت آسیمہ سری — از زبان ہرچہ برآمد ہمہ آن بُد کہ سزاست

ہرچہ از سیم و درم بود و ز املاک قدیم — وان کتب خانہ کہ انواع کتب را داراست

زان ہمہ بیشترے وقف نمودم کورا — صرف آن کار توان کرد کہ در شرع رواست

خاصہ بر مسجد پارینہ کہ در خانقہ است — کہ ز بیمہری ما خستہ و بے برگ و نواست

خاصہ آن مدرسہ* کز پئے ابنای وطن — طرحش افگندم و امروز نہ آئین بہاست

طرفہ تر زین ہمہ افسانہ حدیثے بشنو — چہ حدیثے کہ شگفت آور و ہم خندہ فزاست

من باین حال تپ بودم و از یارانم — ملک الحاج علیگڈھ کہ بدانش یکتاست

می شنید این ہمہ احوال و نکردی باور — خود ندانم کہ دجان من بیچارہ چہ خواست

تا بہ حدسے کہ بمن نامہ فرستاد و چو من — آنچہ رو داد نوشتم ہمہ را بے کم و کاست

باز باورش نیامد و بمن نامہ نوشت — کاین چہ حرفست؟ کہ شوخی نہ درین کار رواست

* محمڈن نیشنل ہائی اسکول اعظم گڈھ

اینهمه بیهده بهتان نتوان بست بخویش به ظرافت نتوان گفت حدیثی ناروا ست

تنگدل گشتم و از غصه بخود پیچیدم کاین چنین بیهده انکار چه آیین وفا ست

من ستوه آمدم از نامهٔ و پیغام آخر لیکن آن یار همان بر سخن خود برجا ست

آخر کار ز لطف و کرم بار خدای مردے از غیب بدل آمد و کارم شد راست

مصطفی خان که اسسٹنٹ سول سرجن از ره لطف به اعظم گده آمد ناخواست (اتفاقاً)

داشت چون سابقهٔ معرفتے با اسحاق که اخ اصغر من هست و بهر پایه سزا ست

(آنکه از دولت او بازوی من هست قوی آنکه از نسبت او نازش من هست بجا ست)

از پئے دیدن من آمد و بر رسم فرنگ دید اعضای درون را که مرض را مبدا ست

رو بمن کرد و بفرمود که از غایت ضعف کار خود می نکند دل که رئیس الاعضا ست

لیک با این همه از کار نرفته است هنوز میکنم چارهٔ و از ایزدم امید شفا ست

از سر مهر بتدبیر و علاجم پرداخت هم بدان شیوه که طرز و روش اهل صفا ست

تا دو مه رسم چنین بود که هر روز مرا امتحان کردی و جستی خبر از هر کم و کاست

بارے از فضل خداوند جهان بعد سه ماه به شدم گرچه هنوزم اثر ضعف بجا ست

مژدهٔ صحت من هان برسانید کنون هر کسے را که بمن دعوی اخلاص و وفا ست

میتوان گفت به مهدی و بحالی و عزیز به شد آن بنده که از حلقه بگوشان شما ست

شبلی امروز بود بلبل بستان سخن که از و گلکدهٔ هند پر از صوت و نوا ست

بعد یک عمر که از بندهٔ غم آزاد شده است همچنان باز بآهنگ کهن نغمه سرا ست

ترکیب بند

که

در بزم دعوت منعقده (۶) دسمبر سنه ۱۸۹۲ء که از طرف دانش آموزان کالج بتقریب مبارکباد واپسی مصنف از سفر روم و شام ترتیب یافت خوانده شد

قاصد خوش خبر امروز نوا ساز آمد — کز سفر یار سفر کردهٔ ما باز آمد

از سفر شبلی آزاده به کالج برسید — یا مگر بلبل شیراز به شیراز آمد

دوستان مژده که آن بلبل خوش لهجه گر — اندرین تازه چمن زمزمه پرداز آمد

رفت هر چند بسی بی سر و سامان اما — شکر ایزد که باین برگ و باین ساز آمد

نقد کار آگهی و تجربت آورد بکف — رفت بی مایه و گنجینه بصد راز آمد

هر کجا بود ز هر گوشه تمتع برداشت — هر کجا رفت بهر طائفه دمساز آمد

گاه با صدرنشینان ادب گشت قرین — گاه با حاشیه بوسان شه انباز آمد

گاه در بزم فقیهان گران مایه رسید — گاه در حلقهٔ رندان نظرباز آمد

گاه با ساده دلان شیوهٔ تقلید گرفت — گاه با دیده وران پرده در راز آمد

گاه در بیت مقدس به بر مفتی شهر — از رخ شاهد فن پرده برانداز آمد

گاه در قاهره پنهان به تقاضای هوس — به تهیتر شد و در جلوه گه ناز آمد

دلش از ذوق سفر گرچه نیاسود ولی — یاد یاران وطن حوصله پرداز آمد

جذبهٔ شوق دمی رخصت آرام نداد
ردزیش گشت که امشب زندیان شماست

لاجرم رو بوطن کرد و عنان تاز آمد
وین شرف مایهٔ صد نازش و اعزاز آمد

بزم کاین جلوه واین فره وآئین دارد
شکر ایزد که همان رونق پیشین دارد

کالج امروز بآن فرّه وشان ست که بود   بزم را گرمیِ هنگامه همان ست که بود
همچنان تشنه لبان از نم او سیراب اند   جوی این فیض بدانگونه روان ست که بود
همچنان این چمن تازه علی الرغم عدو   ایمن از غارت ایام خزان ست که بود
ما بکامیم وحسودان تنک حوصله را   همچنان دیدهٔ حسرت نگران ست که بود
بسکه آوازه اش اطراف جهان راگرفت   همچنان بر درش انبوه جهان ست که بود
آستانش که بود مجمع ارباب کمال   همچنان قبلهٔ دانش طلبان ست که بود
کار تعلیم بآن نظم وطراز ست که داشت   پایهٔ فن بهمان اوج ونشان ست که بود
نیز پیمن آنکه بما شیوهٔ گفتار آموخت   هم بدانسان هنر آموز بیان ست که بود
هم چنان شام دگه در حرم مسجد پاک   شور وآوازهٔ تکبیر واذان ست که بود
هر یکی از بک و مارسین وارنالڈ و هورسٹ   همچنان مدرسه را روح وروان ست که بود
وان دگر دیده وران را که باسکول درانند   همچنان سعی وطلب از ته جان ست که بود
شبلی غمزده آن جرعه کش طرف بساط   هم بآن طرز نوی زمزمه خوان ست که بود
جمله زین بیش که گفتم نه بمنزل گفتم   ورنه هر شیوه بسی بهتر از ان ست که بود

بزم و این گرمیِ ہنگامہ نیز زد بشگفت	ساقی بزم ہمان پیرِ مغان ست کہ بود

تا جہان ماند و این گنبدِ مینا ماند
یارب این ساقی و این بزم دل آرا ماند

ترکیب بند

برای مجلس عام ندوۃ العلماء

منعقدۂ ۷ رجب المرجب سنہ ۱۳۲۰ھ مطابق ۱۰ اکتوبر سنہ ۱۹۰۲ء

بمقام امرتسر

ایکہ پرسی چہ کسانیم؟ وچہ سامان داریم
آنچہ با ہیچ نیرزد بجہان آن داریم

ما نہ آنیم کہ دیہیم سکندر طلبیم
ما نہ آنیم کہ اورنگ سلیمان داریم

ما نہ آنیم کہ بر شیوۂ اربابِ حشم
روی و راہے بدرِ دولت سلطان داریم

ما نہ آنیم کہ با حاجب و دربان باشیم
ما نہ آنیم کہ بام و در و ایوان داریم

ما نہ آنیم کہ با مسند و بالین ارزیم
ما نہ آنیم کہ سرداب و شبستان داریم

ما نیرزیم بدان پایہ کہ چون محتشمان
جامہ از قاقم و استبرق و کتان داریم

ما نہ آنیم کہ یک شیوہ بآئین گیریم
ما نہ آنیم کہ یک کار بسامان داریم

خاکساران جہانیم و ز اسبابِ جہان
بوریائیست کہ در کلبۂ احزان داریم

جرمِ نے خامہ و اوراقِ پریشان نبود
بیش و کم آنچہ بہ پیدا و بہ پنہان داریم

گاه گاہے بسوی کلبۂ ما باز خرام — تا ببینی کہ چہ برگ و سر و سامان داریم
تو کباب برۂ و شہد و شکری جوئی — ما ہمان پارۂ نانے بسر خوان داریم
تو غلامان کمربستہ بفرمان خواہی — ما غلام خود و خود گوش بفرمان داریم

ہم بیک حال بود بے سر و سامانی ما
کہنہ ہرگز نشود جامۂ عریانی ما

عجز و افتادگی و طوع و رضا خواہی ہست — گر ز ما شیوۂ پیشینۂ ما خواہی ہست
افسر و تاج و کمربند و کلہ جوئی نیست — جامۂ کہنۂ و پارینہ ردا خواہی ہست
قصر و بام و حرم و گنبد، اگر خواہی نیست — مسجد و منبر و محراب و دعا خواہی ہست
آن مے کوز فرنگست نداریم بجام — بادۂ خمکدۂ صدق و صفا خواہی ہست
شرح افسانۂ رومن نتوان جست زما — در ولا دیز حدیث خلفا خواہی ہست
ما مداواے تپ و درد، ندانیم ولے — گر ز رنجوری الحاد شفا خواہی ہست
ما خرافات کہن یاد نداریم ولے — گر ز ما سلسلۂ حمد ثنا خواہی ہست
گفتۂ بیکن و دیکارٹ نداریم بیاد — در حدیثے ز رسول دوسرا خواہی ہست

بے نوائیم زما فترہ دنیا مطلب
آنچہ در کیسہ نداریم، تو از ما مطلب

ما کہ با آن ہمہ نیرنگی این چرخ حرون — ہیچگہ پائے ز خلوت ننہادیم برون
ما کہ از جای نرفتیم بصد جور و جفا — کہ بارفت ز دستِ فلکِ سفلۂ دون

تا چه پیش آمده باشد که بیکبار زما
رفت تمکین و قرار و خرد و صبر و سکون

تا چه پیش آمده باشد که زهر گوشهٔ ملک
بر سیدیم سراسیمه باین حال زبون

ورد زاندازه گذشت و بلغ السیل زباه
رفت سر رشتهٔ صبر از کف و للدهر فنون

بار این غم که زما تاب شکیبائی برد
خود بہ بنید که چندست و بپرسید که چون

چند در سینهٔ توان داشت نہان شعلهٔ غم
خوش بود صبر و لے خود نتوانیم کنون

شرح این آتش جانسوز نگفتن تا کے
سوختم سوختم این سوز نهفتن تا کے

جمع اسلام که صیتش بدیار افتاده است
حالیا با غم و دردش سر و کار افتاداست

آن که در معرکه تاج از سر قیصر برېود
دست و بازوش بیکبار ز کار افتاداست

آن که چون مهر جهانتاب بعالم میتاخت
خاکِ رہ گشته و در راہ گذار افتاداست

آن که صد قلعهٔ روئین بیکے حمله کشود
حالیا از همه سو خود بحصار افتاداست

دست در سر پنجهٔ آن شیر ژیان رفت ز کار
تہمتن در تگ چه آمد و خوار افتاداست

آن که در پیکرِ صد مرده همی جان بدمید
هست بر بستر بیماری و زار افتاداست

آن عزیزے که بهائیش همی داشت عزیز
حالیا خسته و آواره و خوار افتاداست

مرغ خوش زمزمه را کار بصیاد افتاد
دامنِ شاهد گل در کفِ خار افتاداست

می نه بینی که نژاد عرب و آل لوی
خوار و سرگشته بهر شهر و دیار افتاداست

دست هر سفله بغارتگریش گشته دراز
همچو بغداد که در دستِ تتار افتاداست

ورقِ دفترِ عباس بتاراج برفت — اخترِ فاطمیان خود ز مدار افتاد است
کاروان رفتهٔ و اندازهٔ جاهش پیداست — زان نشانها که به هر راهگذار افتاد است
آسمان از حرکت ماندهٔ و اختر ز مدار — مهر گم گشت و جهان تیره و تار افتاد است
وین عجب بین که بااین فتنهٔ و آشوب بلا — هر کس از ما بهمان خواب و خمار افتاد است
سنگ می بارد و در خواب خوش اند اہلِ حصار — رخنه ها در کمر و پایهٔ حصار افتاد است
علما را همه پیکار و نزاع ست، کزو — آتش فتنه بهر شهر و دیار افتاد است
امرا را که بود نیز ردی ما از دمِ شان — کار با ربط و ردود و دف و تار افتاد است
بلکه نالیم؟ و به پیشِ که بفریاد رویم؟ — کار ما با فلکِ عربده کار افتاد است

ننگ باشد که به پیش شه و درویش شویم
همت آن ست که خود چاره گر خویش شویم

در چنین حادثهٔ صعب که بر ما افتاد — چاره آن نیست که از عهد کهن واری یاد
چاره آن نیست که بر رسم کهن طرح نهی — مکتب و مدرسه ها در همه امصار و بلاد
تا چه سودت دهد آن فلسفهٔ عهد قدیم — تا چه سود ت دهد آن هیئت پارینه نهاد
از عناصر سه و شصت آمده اینک به شمار — تو همان در گرد آتش و آبی و باد
تا چه سودت دهد آن شیوهٔ تعلیم قدیم — که بر دیت دیر زتی نتوانست کشاد
این نه خواری بود آخر که پس از کسب علوم — از ره وعظ به دریوزه بر آئی ناشاد
عامیان را بفریبی و بصد حیلهٔ و فن — آش و نانے بکف آری که شود توشهٔ و زاد

یاکه باہمچو خودی بحث وجدل سازدہی
وان نزاع تو شود مایۂ ہر گونہ فساد

یاکہ چون خلوتیان پاے بدامن بکشی
تابدانند کز اقطاب شدی یا اوتاد

دستِ بالاست ہر آئینہ ز زیرین بہتر
این حدیث نبوی ہست ترا رفتہ زیاد

نبود وجہ کفافِ تو مگر ہدیۂ و نذر
نبود حاصلِ بحثِ تو مگر کبر و عناد

نتوانی کہ خود از گوشہ برآئی وانگہ
عرض اسلام کنی در ہمہ امصار و بلاد

خود بفرماے، کزین مشغلہ مقصود چہ بود
گر وجودِ تو زیان نیست بگو سود چہ بود

تعلیم جدید

ایکہ بر مائدۂ یورپ مہمان باشی
حیف باشد اگر از جملۂ ایشان باشی

حیف اگر از اثر فلسفۂ مغربیان
منکر فلسفۂ سنت و قرآن باشی

مسمر از شعبدۂ جلوہ دہد، سر بنہی
منکر معجزۂ موسی عمران باشی

گفتۂ سولن و آئین جہانبانیِ او
بر زبان داری و بیگانہ ز نعمان باشی

از ہنیبال صد افسانۂ و دستان گوئی
جاہل از معرکہ ہاے شہ مردان باشی

قیصران راہمہ یک یک بشماری آغاز
بیخبر از عمر و حیدر و عثمان باشی

از خداوندِ جہان، یاد نیاری گاہے
روز و شب خود پرستاریِ سلطان باشی

در بپرسی کہ درین کار چہ تدبیر بود
دین و دنیا بہم آمیز کہ اکسیر بود

گرچہ این مرحلہ دشوار گذار افتاد است
پای را کار درین راہ بہ خار افتاد است

ندوۃ العلماء

دین و دنیا بہم آمیختن آسان نبود
گوئیا کشتی و گرداب، دوچار افتاد است

نسبتِ فلسفہ و شرع بدان سے ماند
کہ خزان در عقبِ باد بہار افتاد است

حلِ این مشکل اگر خواہی از ندوہ بخواہ
او کشاید گرہے را کہ بکار افتاد است

حکمت و شرع درینجا بہم آمیختہ اند
نمک و بادہ۔ درین میکدہ یار افتاد است

عقل را نیست سرِ عربدہ اینجا با نقل
پنبہ را آشتی اینجا بہ شرار افتاد است

شبلی آہنگ دعا کن کہ سخن گشت دراز
گرچہ دانم کہ قلم سحر نگار افتاد است

ہان بدرگاہِ خداے دوجہان روی بہ
کہ نمِ رحمتِ او بر گل و خار افتاد است

می تواند اثرِ قدرتِ او داد، امان
خرمنے را کہ بہر گوشہ شرار افتاد است

صدرہ افتاد کہ طوفان زدۂ از کرمش
رستہ از لطمۂ موج و بہ کنار افتاد است

صدرہ افتاد کہ فیضِ کرمش جان بدمید
مردۂ را کہ در آغوشِ مزار افتاد است

ای خداوندِ جہان رحم بفرما بر ما
کہ چو ما بر درِ فیضِ تو ہزار افتاد است

طرحِ انجامِ مرا نیز چو آغاز انداز
اے خدا، ہان نگہِ لطف بہ ما باز انداز

قصیدهٔ تهنیت سلامت ماندن شهزادهٔ عالی گهر

میر عثمان علیخان بهادر از آسیب تفنگ اطال الله بقاءه

در بزمی که از طرف نواب مدارالمهام بهادر برپا شده بود، مصنف باصرار بزرگان دولت باین اشعار لب به تهنیت کشاد

سنه ۱۹۰۱ء

یارب این بزم چه بزم است که از زینت و ساز — هست هر گوشه تماشاکدهٔ نعمت و ناز

بارک الله زبزمی که نظیرش به جهان — خود ندیداست و نه بیند فلک عربده باز

بزمگاهیست همانا همه رنگ و همه بوی — جلوه گاهیست تو گوئی همه برگ و همه ساز

پاس آئین ادب بین که باین جوش نشاط — خنده ها برلب و چون خندهٔ گل بی آواز

بنگری ساز و نه از جنس دف و بربط و رود — بشنوی لحن و نه از پردهٔ عشاق و حجاز

همه سرمست نه زان می که بود هوش ربای — همه مخمور نه زان باده که باشد غمّاز

دل به جوش آمده و مانده زبانها خاموش — لب پر از زمزمه و خانه تهی از آواز

هیچ دانی که چرا این همه جوش است و طرب — هیچ دانی که چرا اینهمه زیب است و طراز

مجلس تهنیت نوبر اقبال شهی است — میر عثمان علی زیب دهِ نعمت و ناز

گوهر تاج شهی، زیور اورنگ دکن — آن همایون دم و فرّخ رخ و اقلیم طراز

آنکه شهزاده کیش فرّه شاهی دارد
هم بدان سان که حقیقت بسر او در مجاز

اختری هست که خورشید درخشان گردد
جوی فیضیست که دریای کرم باشد باز

چون نگه داشتش از حادثهٔ صعب خدای
از دکن غلغلهٔ مژده رسد تا به حجاز

هم برین مژدهٔ جان بخش توان خواند غزل
هم بشکرانهٔ این لطف توان کرد نماز

وقت آن است که بیخویش درآئی از جای
وقت آن است که برخویش ببالی از ناز

وقت آن است که بی باک نوازی نے و چنگ
وقت آن است کہ بے پرده شوی زمزمه ساز

وقت آن است که هر شاخ درآید در رقص
وقت آن است که هر برگ شود نغمه طراز

ای زمین وقت تو خوش هان نه سر ناز بچم
اے فلک عمر تو کم هان بنشین از تگ و تاز

وقت آن است که دستے بدعا بردارم
وقت آن است که برخاک نهم روے نیاز

سر بخاک افگنم از عجز و پس آنگه گویم
کاے خداوند جهان داور بنده نواز

تا جهان باشد و تا گردش دوران باشد
خسرو ملک دکن باد به دولت دمساز

میر محبوب علیخان نظام آصفجاه
که رسد فیض عطایش ز دکن تا به حجاز

آنکه از معدلتش روز ستم شد کوتاه
آنکه از موهبتش دست کرم گشت دراز

ذوق مدحت گری شاه چنانم بربود
که دعا گویم و آنگاه به مدح آیم باز

مدح خود گرچه ز آئین وفا هست ولے
چه توان کرد که این رشته دراز ست دراز

لاجرم تن زنم و طے کنم این نامهٔ شوق
پس به آهنگ دعا باز شوم نغمه طراز

تا گل و لاله و نسرین دمد از سینهٔ خاک
گونه گون نقش زند تا فلک شعبده باز

باد خاکِ رہِ او قبلۂ اصحابِ کمال
باد سنگِ درِ او کعبۂ اربابِ نیاز

قصیدۂ تشکر

ہر ہائنس نواب سلطان جہان بیگم والیۂ عالیہ کشور بھوپال

(بعطای زرِ امدادِ ماہانہ دار العلوم ندوہ)

سنہ ۱۹۰۸ء

انچہ با دشت و چمن ابرِ بہاران کردہ است — خسروِ کشورِ بھوپال بہ ما آن کردہ است

ندوہ را گر سر و سامان رسد از وی چہ عجب — زان کہ ہر کار کہ او کرد بسامان کردہ است

چون نگہ کرد، کہ دینِ نبوی در خطر است — لاجرم، یاوریِ سنت و قرآن کردہ است

رایتِ علم نگون بودہ وافراشتہ است — چہرۂ شرع حزین بودہ و خندان کردہ است

بہرِ مردان ہمہ آئینِ عمل خواہد بود — انچہ در تربیتِ عالمِ نسوان کردہ است

دانش آموختنِ پردہ نشینانِ عفاف — مشکلے بود کہ از فکرِ خود آسان کردہ است

کارِ آموزش و تعلیمِ زنان گرچہ خوش است — نہ بآن شیوہ توان کرد کہ نادان کردہ است

ہر چہ او گفت بآئینِ شریعت گفتہ است — ہر چہ او کرد بہ فرمودۂ یزدان کردہ است

طرح صد شیوۂ و رسم و روشِ تازہ نہاد — وانچہ از پیشروان یافت دو چندان کردہ است

معدلت را بہ سیاست نتوان کرد بہم — وقت او خوش کہ ہم این کردہ ہم آن کردہ است

گوشۂ مقنعہ اش قیمت افسر شکست
نقبش دہر نکو کرد کہ "سلطان" کردہ است

مدح غالب گرہ از خاطرِ من نکشاید
فکر را دوری بزمِ تو پریشان کردہ است

بیکسان را نگہ مہرِ تو بنواختہ است
خستگان را نظرِ لطفِ تو درمان کردہ است

ہر کرا در چمنِ دولتت افتاد گذر
صد ہزاران گلِ امید بہ دامان کردہ است

نامۂ جود ترا ناطقہ صد بار ز ذوق
خواندہ است و دگر آغاز ز عنوان کردہ است

خستۂ دستِ نوالِ تو چہ لعل و چہ گہر
کہ بہ یم نیز ہمان کرد کہ با کان کردہ است

چرخ از چشمِ جہان "رابعہ" را گر بنہفت
باز در پیکرِ پاکِ تو نمایان کردہ است

زندہ تا دیر بمان کز پسِ بانوی یمن
آسمان نامِ تو آرایشِ دیوان کردہ است

شبلی غمزدہ را مدحِ شہان شیوہ نبود
لیک لطفت ہمہ را بندۂ احسان کردہ است

مراثی

مرثیہ

نواب ضیاء الدین خان مرحوم دہلوی متخلص بہ نیّر

۲۳۔ اکتوبر ۱۸۸۵ء

گرم ہنگامہ شو ای نالۂ دل ہان برخیز   از پی برہمیِ عالمِ امکان برخیز
توہم ای آہِ جہان سوز بسامان برخیز   ای جنون باز بتاراجِ گریبان برخیز

چشم خون نابہ فشان خواست چہ طوفان کردن
خون شو ای دل۔ کہ توانم سر وسامان کردن

دو جہان اینہمہ درہم شدہ چون ست وچہ ہست   آسمان حلقۂ ماتم شدہ چون ست وچہ ہست
مہر۔ داغ دل عالم شدہ چون ست وچہ ہست   اختران ۔ دیدۂ پرنم شدہ چون ست وچہ ہست

شاہد روز بمرگِ کہ؟ بماتم بنشست
از چہ؟ لیلای شب آشفتہ و درہم بنشست

تا چہ ہست این کہ دل از نالہ نیاسود ہنوز   ہمچنان زخمِ جگر ہست نمکسود ہنوز
اشک از دیدہ برآید جگر آلودہ ہنوز   آتشی ہست ہمانا کہ رود دود ہنوز

فاش گویم کہ سخنگوی زمان روی نہفت

تیرہ شد دہر کہ نیّر ز جہان روے نہفت

آن طرازِ سخن آن یوسفِ کنعان سخن
آن کہ آراست ز نو زلف پریشان سخن
آنکہ صد پایہ فزود از سخنش شان سخن
آنکہ لعل و گہر افشاند بدامانِ سخن

دو سہ روز لیست کہ از جام اجل مدہوش ست
عالمی ز و بسخن ماندہ و او خاموش ست

آن گران پایہ کہ دون مرتبۂ اوست سخن
شاعری کز دم کلکش ہمہ جا دوست سخن
فیض او بین کہ باین رنگ و باین بوست سخن
خواجہ او بود و توان گفت کہ ہندوست سخن

اینک از دستِ اجل جیب وجودش چاک ست
پایۂ فن بفلک بردہ و خود در خاک ست

علم و فن را بجہان داورے بود۔ نماند
نکتہ سنج سخن و دیدہ ورے بود۔ نماند
در جہان نخلِ ہنر را ثمرے بود۔ نماند
نظم را خامۂ او بال و پرے بود۔ نماند

ای سخن گریہ بروز سیہت باید کرد
ای ہنر رحم بحال تبہت باید کرد

شبلیا دست نہ در دامن ادراک بزن
شیشۂ صبر درین حادثہ بر خاک بزن
ای جنون جیب و گریبان خرد چاک بزن
تو ہم ای نالہ سراپردۂ افلاک بزن

گر نہ خون گشتہ بمژگان ترم مے آئی
آخر اے دل بچہ کار دگرم مے آئی

مرثیہ

مولانا فیض الحسن مرحوم سہارنپوری اُستاد مصنّف

۱۸۸۷ء

درین آشوب غم عذرم بنہ گر نالہ زن گریم
جہانی را جگر خون شد ہمین تنہا نہ من گریم

بہ تحسین صبوری چند بفریبی مرا ناصح
دمی بگذار تا در ماتم فیض الحسن گریم

بمرگش علم و فن در نالہ با من ہم نوا باشد
ہنر بر خویشتن گرید چو من بی خویشتن گریم

دو تا غم دارم و ہر یک ز دیگر حسرت افزا تر
بمرگش گریم و آنگاہ بر مرگ سخن گریم

خود این آشوب و این ہنگامہ از یادم نخواہد شد
ہمان نوباشد این غم تا درین دیر کہن گریم

گہی بیخود بہ برہم گشتن کار ہنر نالم
گہی بیخویش بر روز سیاہ علم و فن گریم

بہ یکبار انجمن برہم زدی تا از میان رفتی
سزد من گر درین ماتم چو شمع انجمن گریم

چہ در دل داشتی تا از کہ رنجیدی چرا رفتی
زما بگسستہ ای مولای ما آخر کجا رفتی

چو در دل داشتی آخر ز یاران برکران بودن
دو سہ روزی دگر بایستی آخر میہمان بودن

خود این را سہل می گیرم کہ زما دامن افشاندی
بحال فن ہمی بایست آخر مہربان بودن

نگویم من تو خود انصاف دہ تا از کہ می آید
عرب را زندہ کردن و آنگہ از ہندوستان بودن

نوآیین نکتها در ایزدی فرمان نشان دادن — بکشف از دین روح القدس را ترجمان بودن
بهنجار دری بر جادهٔ پیشینیان رفتن — بآهنگ حجازی یادگار باستان بودن
نکیری از کجا سنجد لطف طبع رنگینت — بنافهمان ندانم چون پسندی همزبان بودن

که یارت بود آنجا؟ با کدامی همنشین خفتی
هنر را پایه بالا بردی و خود در زمین خفتی

زبس در کار غم دل بوده است و دیدهٔ تر هم — بخاک تربت او لعل افشاندیم و گوهر هم
سخن را این چنین شیرازه بستن تا که تواند — پس از وی دفتر معنی پریشان گشت و ابتر هم
باوج پایه‌اش من خود ندیدم در جهان کس را — وزین پس مثل او هرگز نه بیند چشم اختر هم
بود شور غریب اما باین هنگامه کی ماند — غم مرگش روان فرساست از آشوب محشر هم
صبا گر بگذری بر تربت پاکش بگو از من — گرامی در شیوهٔ دانش مرا استاد و رهبر هم
درودی پیشکش آورده‌ام باشد که بپذیری — که شبلی خاک بوس درگهت بود است و چاکر هم

ازین خواب گران آخر چو روز حشر برخیزی
چو صور حشر من در ناله‌ام وقت است اگر خیزی

مرثیہ

جنرل عظیم الدین خان مرحوم

سنہ ۱۸۹۱ء

تا کے ز غمِ نہان نگویم	گویند مگو۔ چسان نگویم
دارم جگری دمے توانم	کافسانۂ باستان نگویم
از عربدۂ فلک ننالم	از نیک و بدِ جہان نگویم
از نالۂ دل اثر نخواہم	از داغ جگر نشان نگویم
رفت آنچہ ز دورِ چرخ بر من	یک حرف ازان میان نگویم
این جملہ ہمی توانم اما	نتوان کین داستان نگویم
در ماتمِ خان اعظم الدین	جز قصۂ خون چکان نگویم

آہ از غمِ این چنین امیرے
شیر افگن و شیر و شیر گیرے

آہ آن بر و دوش و برز و بالای	آن پیکر و روی و قدِ زیبای
آن زورِ سپہبدی بازوی	آن فرّۂ خسروی بہ سیمای
آن دانش و عقل و ہوش و فرہنگ	آن حوصلہ و درایت و رای

آن کہ بہ شرف نداشت مانند — آن کو بہ ہنر نداشت ہمتای

آوخ کہ چنین بلند جاہے — یکبار چنان بیفتد از پای

آہ این چہ جفاست کان بر و دوش — آلودۂ خاک و خون شود ہای

آن بازوی تیغ باز۔ افسوس — آن پنجۂ شیر گیر۔ ای وای

آہ این چہ مصیبتی ست جانکاہ — آن این چہ غمی ست صبر فرسای

چون زین غم جانگداز گریم
گریم صد بار و باز گریم

در خاک شد آن امیر ذیجاہ — یا تہمتن اوفتاد در چاہ

مہمان یکی بہ شب شد و خاست — تا باز رود بسوی بنگاہ

کم حوصلگان سفلہ چند — بودند نشستہ در کمین گاہ

کالسکہ[1] چو در مقابل آمد — آن کجروشان دون ناگاہ

یکبار برو گشاد دادند — شش تیر و[2] یکے خطا نشد آہ

بر جبہۂ صبر چین نیفگند — با آن ہمہ زخمہای جانکاہ

بر خاک فتاد و باز برخاست — پس سطے بنمود پارۂ راہ

آسود دمے براہ و زان پس — افسانۂ عمر گشت کوتاہ

با صد سخنی بماند خاموش
آن بحر بیارمید از جوش

[1] گاڑی

[2] اے گولہ تفنگ

ای کشتهٔ ظلم هان خبرگیر — وین نالهٔ ما بگوش درگیر
این مه بخسوف می نیرزد — از چهره نقاب خاک برگیر
برخیز و همان برسم پیشین — هم تیغ بدست و هم سپرگیر
ترکانه کلاه بفرق بشکن — چار آئینه و زره ببرگیر
مردانه خرام و همرهی را — اقبال و سعادت و ظفرگیر
کیفر بتان و دشمنان را — آتش شود در نهاد- درگیر
آنگاه بکار ملک پرداز — برهم شده کارها زسرگیر
آن رونقِ رام پور بازآر — آن آئینه را دگر بزرگیر

این جمله بکام دوستان کن — زین بعد هرانچه خواهی آن کن

مرثیه

شیخ حبیب اللہ صاحب مرحوم المتوفی ۱۲ نومبر ۱۹۰۰ء

از شبلی نعمانی خلفِ شیخ مرحوم

هان ای پدر نه گویمت این ورز و آن مکن — زنهار عزمِ رهروِی آن جهان مکن
دعوای صبر گه به غلط هم نکرده ام — هان اے پدر! به صبر مرا امتحان مکن
دستان سرای بزم طرب بوده ام بدهر — ما را نوحه، زمزمه سنجِ فغان مکن

کوهِ غمِ فراقِ تو انم که بر کشم؟
با چون منی شکسته و زار این گمان مکن

پیرانه سر دی روشنِ تو آفتاب بود
این آفتاب از نظرِ ما نهان مکن

دانسته ام که رو به فنا دارد انچه هست
این نکته را ولیک تو خاطرنشان مکن

مهدی اگر گذشت سه تن بازمانده ایم
با ما بباش و همرهیِ رفتگان مکن

مپسند این که بیکس و بیخانمان شود
هان آن قدر بمان که مظفر جوان شود

رفتی و حال قوم ندانی که چون شده است
دلها تمام از غم و از غصّه خون شده ست

ایوانِ قوم کز تو سرش چرخ سود بود
در جنبش ست و کنگره هایش نگون شده ست

آن قوم کز تو پایهٔ جاهش بلند بود
زار و نژند و خسته و خوار و زبون شده ست

آن صفحهای دفترِ اقبال پاره گشت
آن کاسهای خوانِ نعم واژگون شده ست

مهر از افق دمید و همان تیره ماند دهر
از بسکه دود آه ز دلها برون شده ست

تو از میانه رفتی و ما را به دردِ تو
از جسم تاب رفته و از دل سکون شده ست

پرسی اگر ز بیش و کم ماجرای ما
کم گشته شادمانی و ماتم فزون شده ست

ای مرگ! ای سیاه کنِ روزگارِ ما
شرمت نیامد از دلِ امیدوارِ ما

در شهر کیست کز غمِ تو دیده تر نکرد
یک دل نبوده است که صد ناله سر نکرد

دانسته، پاسِ خاطرِ ایشان نداشتی
یا کس ترا ز حالِ عزیزان خبر نکرد

با آنکه شور حشر ببالینگه تو بود — چشم مبارک تو ز خواب بر نکرد
با آنکه ناله ام جگر سنگ را گداخت — در حیرتم که در دل نرمت اثر نکرد
زنهار، در کنار روشش جا نداده ام — تیر آه کز دل گردون گذر نکرد
عذرم بنه، دراز اگر شد حدیث غم — کین داستان درد کسی مختصر نکرد
معذورم ار دو دیده مرا گشت خون فشان — کرد آن غمت بدل که برگ نیشتر نکرد

تنها نه دوست از غم مرگت اثر گرفت
بود آتشی چنانکه بهر خانه در گرفت

آه آن زمان که درد تنش را نزار کرد — وآثار مرگ بر رخ و نبض آشکار کرد
عم بزرگوار که آسیمه سر دوید — حالش بدید و گریهٔ بی اختیار کرد
شبلی رسید و ناله زد و بسمل افتاد — اسحاق آمد و مژه را اشکبار کرد
مستور خانه آمد و از سینه بر کشید — آن تیر آه کز دل گردون گذار کرد
حالی بهم رسید که طفل و جوان و پیر — از هوش رفت و جامهٔ خود تار تار کرد
آه از جفای مرگ که با حالتی چنین — رحمی نکرد و شیوهٔ جور اختیار کرد
المختصر چو جان بجهان آفرین سپرد — جا در کنار رحمت پروردگار کرد

چون هر کسی بدرگهش امیدوار هست
آمرزدش خدای که آمرزگار هست

مثنوی ناتمام

سنہ ۱۸۸۵

فرحت آن برگزیدۂ احباب — گفت روزی بمن ز روی عتاب

کای بہ بیجا صلے بسر بردہ — ہرزہ خون دل و جگر خوردہ

تا چہ خواہی ز شاعری یعنی — چند ازین ترہات بے معنی

داستانہائے باستان تا چند — شکوۂ جور آسمان تا چند

تا چہ سودت دہد زیان گفتن — مژہ را ابر خون فشان گفتن

دیدہ را معدن گہر خواندن — داغ را ہدیۂ جگر خواندن

دل بفکر محال خون کردن — وحشت آموختن جنون کردن

دیر را روکش حرم گفتن — سفلہ را حریف جم گفتن

سحر و اعجاز را قرین خواندن — وہم را برتر از یقین خواندن

سخن عشق ہرزۂ چندست — چاک را با جگر چہ پیوندست

اینچہ !! خواریست عشق ورزیدن — سادہ را بجان پرستیدن

خود بہ بین! ارزش بتان چہ بود — پیکری سادہ جان جان چہ بود

آن بہار طرب زمانے چند — راند زین گونہ داستانی چند

در سخن مہر و کین ہمی آمیخت — زہر با انگبین ہمی آمیخت

لطف را با عتاب مے آلود ‌ ‌ ‌ زہر با قند ناب مے آلود

گرچہ منعم ز ساحری میکرد ‌ ‌ ‌ خویشتن خود فسونگری میکرد

سخن او کہ متصل میرفت ‌ ‌ ‌ از رہ گوش سوے دل میرفت

گفتہ اش را بجان پسندیدم ‌ ‌ ‌ او گہر مے فشاند و مے چیدم

خواہم اکنون عنان بگردانم ‌ ‌ ‌ رسم پیشینیان بگردانم

زین بساط کہن چو بر خیزم ‌ ‌ ‌ پیکرے تازۂ برانگیزم

رسم دیرینہ را براندازم ‌ ‌ ‌ در سخن طرح دیگر اندازم

بدہم خلق را فسون دگر ‌ ‌ ‌ کردہ ام ساز ارغنون دگر

تا نسنجے کہ با کمال سخن ‌ ‌ ‌ تنگیٔ نیست در مجال سخن

این روش گر قبول دوست نبود ‌ ‌ ‌ مے توان جادۂ دگر پیمود

شاعرے نہ ہمین سخن سازیست ‌ ‌ ‌ کہ درین پردہ گونہ گون بازیست

طرز اندیشہ نو کنم اکنون
نشنیدی کہ الحدیث شجون

دیباچہ
سیرۃ النعمان

حمد و ستایش کہ بعنوان خوشست ‌ ‌ ‌ نعت ہمان گونہ ہمان سان خوشست

شیفتگانیم و پیمبر پرست
سجده اگر نیست زمین بوس هست

تا بخودی پایه نگهدار باش
دم ز شریعت زن و هشیار باش

هرچه زبیش ست و زکم - بازدان
سجده و تعظیم - زهم باز دان

در ره الفت - که بود پیچ پیچ
پا چو نهی - بر تو نگیریم هیچ

تمهید

من که درین دائره از دیر باز
پای زخلوت نه نهادم فراز

باز برانم - که درین داورے
دل برم از خلق بافسونگرے

خواسته ام طرح دگر ریختن
شعبدهٔ تازه برانگیختن

بزم دگر هست و تماشا دگر
باده دگر آرم و مینا دگر

زمزمهٔ تازه بساز افگنم
غلغله در حلقهٔ راز افگنم

باده فرستم بحریفان دگر
ازین مے دوشین قدری تندتر

زخمه که بر تار سخن میزنم
هان بنگر تا بچه فن میزنم

قاعدهٔ سحرطرازیست این
نیک نگه کن که چه بازیست این

پا چو درین معرکه افشرده ام
پایهٔ فن تا بکجا برده ام

ق

حرمت این کار نگهداشتن
نامه به لعل و گهر انباشتن

کار من ست این حد هر خام نیست
این بود آن می که به هر جام نیست

دست اگر سوے قدح برده ام
جای عنب لخت دل افشرده ام

کان معانی همه کاویده ام — کین گهری چند فرا چیده ام
غارت بتخانهٔ چین کرده ام — تا صنمی چند گزین کرده ام
خاک در میکدها بیختم — کین مے صافی بقدح ریختم
دایه اگر از دگران خواستم — چاره نه زد بود ازان خواستم
فن سیر گرچه بود دلپذیر — نیست درد خود ز روایت گزیر

گرچه متاع از دگر آورده ام
قطره ربودم گهر آورده ام

گرچه مرا شیوهٔ فن این نبود — حرف به اردو زدن آئین نبود
پیشتر از گرم طلب بوده ام — بادیه پیماے عرب بوده ام
بزم چو آن فرّه و آن ساز داشت — ساغر من بادهٔ شیراز داشت
لیک چو آن مطرب و ساقی نماند — بوئے ازان میکده باقی نماند
بزم بطرز دگر آراستم — خوشتر ازان نیست که میخواستم
گرچه سرو برگ سخن دیگر است — شمع همان است لگن دیگر است

باد گوارا به عزیزان تمام
بادهٔ گلگون به سفالینه جام

مثنوی ناتمام

جون سنه ۱۸۹۲

مقام قسطنطنیه

قاصد فرخندهٔ من هان تعال — مَتّعکَ اللهُ بِحُسنِ المآل

پیش رسیدت سفری ناگزیر — گرم ز جا خیز و ره هند گیر

زود ره و فکر دو عالم مکن — ور نفسی راست کنی هم مکن

دیده براه اند عزیزان هند — جمله گرامی گهرکان هند

چون تو دران بزم کشی زمزمه — دائره گردند بگردت همه

تا ز حدیث تو شود بهره‌مند — هر یکی از جای جهد چون سپند

جمله بدین حرف که ای نیکخوی — حرفی از آن یار سفرکرده گوی

تا بچه حال است و چسان است خود — رفت چها بر سرش از نیک و بد

بر روشش دیده دران میزید — یا که چه بهمان و فلان میزید

از پس این محنت و رنج شگرف — از سفر روم چه برداشت طرف

بزم خوشی بود تماشا چه کرد — کار بسی بود از آنها چه کرد

در صفت دانش طلبان چون نشست — زان چمن تازه بدامن چه بست

طے چو شود مرحلۂ پرسش جوی | از من آوارہ بیاران بگوی

کاے ہمہ گنجینہ کشایان فن | صدر نشینان سر خوان من

از کرم داور بالا و پست | حال من آن گونہ کہ بایست ہست

ہم بہمان طرز و روش میزیم | زندہ ام و فارغ و خوش میزیم

گرچہ خودم با سر و سامان نیم | نازکش حاجب و دربان نیم

نیست سر انجمن آرائے | این منم و گوشۂ تنہائے

دینکہ بپرسید کہ زان جلوہ گاہ | تا چہ بود حاصل چشم و نگاہ

ہی چہ توان گفت کہ ذوق سخن | ہر نفسم مے برد از خویشتن

گرچہ نخواہم کہ نشینم خموش | فرصت آن کو کہ بیایم بہوش

گرچہ بعرض سخن آمادہ ام | مست ز کیفیت این بادہ ام

بگذر ازین حرف و مکرر مپرس | خواب خوشی دیدم و دیگر مپرس

خوان سخن گر نہ خود آراستم | عذر ہنر محو تماشاستم

تند مے بود شرابم ہنوز | دین من باز و بخوابم ہنوز

با تو چگویم کہ چہا دیدہ ام | شعبدہ ہا پیش نظر چیدہ ام

بزم چو از جلوۂ زیبا پر است
دامن چشم ز تماشا پر است

موکب ہمایون

یعنی

برآمدن سلطان المعظم

بگذاردن نماز عید الضحیٰ

مہر چو از جیب افق سر کشید — خاست ز ہر ناحیہ گلبانگ عید
دیدہ پر از خواب چو بر خاستند — پیر و جوان جملہ تن آراستند
طفل کہ این شیوہ نداند درست — مادرش از مہر تن و روی شست
شیوۂ و آئین طرب تازہ گشت — کوچۂ و بازار پر آوازہ گشت
مژدہ رسید این کہ شہِ چارہ ساز — زود برآید باداے نماز
تا برد از خوان کرم توشۂ — خلق برون ریخت ز ہر گوشۂ
بسکہ عنان طلب انگیختند — طفل و جوان بر سر ہم ریختند
پیک نظر راہِ تماشا نیافت — نقش قدم ہم بزمین جا نیافت
جملہ بصد شوق و بصد آرزوی — سوی بشکطاش نہادند روی
سرمۂ خاکِ رہِ شہ خواستند — جا بگذرگاہ سپہ خواستند
از دو سوی راہ بکسب شرف — خلق بآئین ادب بست صف

مهر چو در هر جهت افشاند نور | کوکبهٔ شاه عیان شد ز دور
گشت روان از پی هم خیل و فوج | موج تو گوئی که شکستی بموج
بود شعار همه از هم جدا | هر همه را رایت و پرچم جدا
پرتو آن اسلحهٔ تابناک | نور همی ریخت بدامان خاک
با همه تمکین چو گذشت این گروه | گشت بیکبار زمین پر شکوه
غلغله برخاست که با دا نوید | مهر جهانتاب خلافت دمید
داغ نه جبههٔ خورشید و ماه | حضرت خاقان خلافت پناه
قاعدهٔ دولت و دین را مدار | آئینهٔ رحمت پروردگار
پیکر لطف و کرم کبریای | سایهٔ یزدان شه کشور کشای
خسرو لشکر شکن و قلعه گیر | شاه فلک عتبه و گردون سریر
فاتحهٔ دولت و طغرای دین | زیب ده افسر و تاج و نگین
شاه فلک کوکبه عبد الحمید | اَیَّدَهُ اللهُ بِنَصْرٍ مَّزِید
فرهٔ شاهی ز جبین آشکار | حاشیه بوسان بیمین و یسار
مرکب شه پیش چو بگذاشت پای | خلق به یکبار در آمد ز جای
طلعت شه باز چو پرتو فگند | بانگ دعا گشت ز هر سو بلند
شور برآمد که بود تا جهان | باد بکام تو زمین و زمان
چرخ بدان مایه که گردنده است | زنده بمان کز تو جهان زنده است

زیب وطراز همه عالم توئی — سایهٔ یزدان بجهان هم توئی

جمله بدانند که در غرب و شرق — هست ترا تاج خلافت بفرق

آن توئی امروز که در روزگار — هست بر و دولت و دین را قرار

تازگی بدر و حنین از تو هست — زیب وطراز حرمین از تو هست

جز تو که هست ای شه انجم سپاه — آنکه بود شرع نبی را پناه

فرهٔ دین نبوی از تو هست — بازوی اسلام قوی از تو هست

شرع بجاه تو چو شد ارجمند — باد بفرمان تو چرخ بلند

سکهٔ اقبال بنام تو باد
هرچه بگیتی است بکام تو باد

تشبیب و غزل

غزل ناتمام

اندازهٔ وفا نگرفت از جبین من — خوانا مگر نبود خطِ سرنوشتِ ما
از ردّ و هم قبول تو فارغ نشسته ایم — ای آنکه خوب ما نشناسی ز زشتِ ما

دیگر

صحبت مگرت بود با غیار که امروز — ابروی تو یکباره فرو ریخت شکن را
عرض هنر از هر دو جداگانه توان خاست — با غمزه میالا نگه عربده فن را

دیگر

بندهٔ تازه بهر دار دیش بود هوس — صدره آن عربده جو داد من باز مرا
ایکه یک موی نگنجد به میان من و تو — جلوه بنما سے وز من نیز بپرداز مرا
نه همین از فره این رخنه بکارم افتاد — ما جرا هاست بآن چشمِ فسون ساز مرا

دیگر

بهر عضوی ده امشب رخصتِ هنگامهٔ تازی — که من یک قد و بالا چیده ام ذوقِ تماشا را
به تاراج نگاهش رفت وحق ور دستِ ما باشد — ز کفر ار پایه برتر می نهم آئین تقوی را
زمی این مایه مستیها نمی آید مگر شبلی — نگاهِ مست ساقی. ریخت چیزی در قدح ما را

دیگر

همین تنها نگاهِ لطف را لذت شناس استی — بپرس از تشنه کامانِ ستم ذوق عتابش را

دیگر

چشمِ تو ز خواب ناز برخاست — یا فتنه به ترکتاز برخاست

بیتاب غمِ تو شعله آسا — صد بار نشست و باز برخاست

بنشست نیازمند با غیر — وز پهلوی من به ناز برخاست

سنی صرفه چه می توان نهفتن — چون پرده ز روی راز برخاست

معمورهٔ عشق ماند ویران — تا شبلی پاکباز برخاست

دیگر

عهده برتست اینکه از جنبش نگهداری زمین — اینکه گفتی رقص بسمل اضطرابی بیش نیست

حسن رانازم که هر موی ادای داشتست — ورنه زلفِ عنبرینش پیچ وتابی بیش نیست

خلد و حور و کوثر ای واعظ اگر خوش کرده — بزم ما هم شاهد و نقل و شرابی بیش نیست

وا دزان بیرحم کز چشمم چو سیل اشک ریخت — خنده اش بگرفت و گفت از ناز آبی بیش نیست

دیگر

افسانه بخوان ز وکه شکیبم بیاد وش — وقتی اگر ای دل شب با هم سحری داشت

جز سجده متاع دگر از کس نه پذیرفت — خاکی که ز نقش قدم او اثری داشت

خود بی بتوان برد ز وارستگی دل — کان نرگس مستانه بما نیز سری داشت

همت به نگاهی کند حوصله بنگر — کان نیز گهی با من وگه با دگری داشت
پارینه حدیثی است به تسلیم چه دارد — گویند که زین پیش فغان هم اثری داشت
خون ریختن دیده ام از دولت دل بود — بیمایه فضولی به متاع دگری داشت
ازین خدنگ مژهٔ تست که شبلی — تا بود در آغوش جگر نیشتری داشت

دیگر

عشق پر مایه دگر عرض هنر میخواهد — لخت دل باز به آرایش مژگان برخاست
در جهان هیچ کس از عربده ایمن ننشست — تا بغارتگری آن نرگس فتّان برخاست
بغلط هم بر شبلی نه نشستی یکبار — گرچه بیچاره بسودای تو از جان برخاست

دیگر

ذوق را فرده که در معرکهٔ جور دگر — نوبت داوری از غمزهٔ پنهانی هست
بگذر ای ابر ز دعوی که هنوزم بمژه — نم اشکی ست که آبستن طوفانی هست
وسعت حوصلهٔ سعی عمل بین که هنوز — کف خاکم بهوای سروامانی هست
خال جا کرده بران عارض روشن گوئی — آتش افروخته هندوی فسون خوانی هست
داشت دعوی مسیحائی و از من بگذشت — چون بدید آنکه هنوزم رمقی جانی هست
روشنم شد ز نوا سنجی شبلی کامروز — هند را نیز قمی هست و صفاهانی هست

دیگر

از وفا نیست در آئین جنون هم اثری — چاک با آن که ز جیب ست بدامان ساخت

دل که با هیچ نمی ساخت آزاده روی
با دهان تو که هیچ است چه عنوان درساخت
حاسد سفلهٔ دون با تو نسازد شبلی
هیچ دیدی که جعل با گل و ریحان درساخت

دیگر

منکرِ خانقه و صومعه نتوان بودن
اینقدر هست که بت خانه دلاویزتر است
ایکه از چاشنی لعل شکرخا گفتی
گفتهٔ شبلی ازان نیز شکرریزتر است

دیگر

غمزه از گوشهٔ چشمِ تو برآید بیباک
همچو ترکی که بناگه ز کمین برخیزد
بر سرِ کوی تو نعمانی آشفته و زار
شاد بنشسته و ترسم که حزین برخیزد

دیگر

بتماشا قدمی رنجه بفرمای که من
دارم از داغ تو در سینه گلستانی چند
حشر - این گرمی هنگامه کجا داشت مگر
پرده برداشته اند از رخِ تابانی چند
ز انجمن رفتی و چون دستهٔ نرگس بشل
همچنان باز بود دیدهٔ حیرانی چند
گه فغان کردم و گه ناله و گاهی فریاد
نغمهٔ عشق سرودیم بدستانی چند
زاهدا این همه غافل چه نشینی که دگر
سوخت برقِ نگهش خرمن ایمانی چند
خوبرویان چه جفاها که نه بر من کردند
در قیامت من و دست من و دامانی چند

دیگر

برفشانی چو طرهٔ پرچین
هر طرف نافهای چین بچکد

برد ماند ز خاک لاله و گل — اشک خونین که بر زمین بچکد
آستان که باشد این که مرا — سجده بخواست از جبین بچکد
شبلی از چشم یار افتادم — همچو اشکی که بر زمین بچکد

دیگر

عالم همه برهم زدهٔ فتنهٔ چشمی است — بیهوده مرا عربده با چرخ حرون بود
تا از جگر و سینه به پهلوی که بنشست — دیدم که خدنگ نگه آغشته بخون بود

دیگر

گیرم که بآن نرگس جادو ندهم دل — با غمزهٔ بیباک ندانم چه توان کرد
دل را ز خم زلف کسی باز گرفتن — میخواهم و لیکن نتوانم چه توان کرد
زین بیش مرا نیز دلی بود و شکیبی — شبلی مگر امروز نه آنم چه توان کرد

دیگر

مانند لاله از جگر داغدار خویش — هستم خزان خویشتن و هم بهار خویش
تو آمدی به بزم و من از خویش رفته ام — لختی بباش تا بکشم انتظار خویش
برپای دوست لعل و گهر کرده ام نثار — از دستیاری مژهٔ اشکبار خویش

دیگر

در شرح سوز هجر شریکِ همیم ما — من شمع کنم فسانه چو ماند زبان شمع

دیگر

در جلوه گاهِ حُسن دل پاره پاره را — شبلی نگر که تا بچه عنوان فروختم
نیمے ازان به نرگس مستانه باختم — نیمے دگر به غمزۂ پنهان فروختم

دیگر

خود گرفتم که بزلفش نفروشم دل و دین — ور بغارت برد آن نرگس فتان چه کنم
چاکے از دستِ جنون بهرۂ من باشد گر — ارمغانش نفرستم بگریبان چه کنم

دیگر

چون نبود به هجر تو ناله و گریه کار من — گر دل و دین ام یکے نیست باختیار من
مرگ و حیات در فراق هر دو بپایه هم اند — را ز خزان رود بے رخ تو بهار من
بهر خرابی دو کون دامن سعی بر زدند — نرگس فتنه زای او گردش روزگار من

دیگر

دیدی سحاب را که ز چشمم گرو نه برد — باآنکه داشت از همه اعضا گریستن

دیگر

نالۂ من گر اثرے داشتے — یار بما نیز سرے داشتے
زلف تو کی صیدِ خودم میگرفت — گر ز من آشفته ترے داشتے
دست من از کار نرفتے ـ اگر — جاے به طوق کمری داشتے

دیگر

هوش میگفت بآن فتنه گر هوش ربای — یکره از جلوه بیارام که آیم بر جای

غمزه درکار شد ای حوصله هان گرم بخیز
ناز هنگامه بیاراست تو ای صبر میای

جای راحت نبود سینهٔ پرسوز ای دل
آی و در سایهٔ مژگان ترم سے آسای

دیوان شبلی تمام شد

دستهٔ گل

چند بیهوده به بندِ غمِ دنیا باشم
زین سپس با قدح و باده و مینا باشم

جبه سای حرمِ کعبه چو بودم یک چند
بر درِ بتکده هم ناصیه فرسا باشم

گرچه رندی و هوس شیوهٔ دانا نبود
حاجتم نیست که فرزانه و دانا باشم

باده هر چند بتهِ خرقه توان نیز کشید
نرگسِ مست کسی خواست که رسوا باشم

مست و پر عربده تنگش بکشم در آغوش
تشنهٔ وصلم و تا کی به محابا باشم

با همه دعوی تمکین نتوان خواست ز من
که تو از پرده بدر آئی و بر جا باشم

جلوهٔ او نگذارد که برم بهره ز وصل
بدمد صبح و همسان محو تماشا باشم

ای خوش آن روز که رازم فتد از پرده برون
از دو سو خلقی و من می زده رسوا باشم

ق

محتسب دست بدامان من و من سرمست
دست در دامن آن شوخ خود آرا باشم

دامنِ عیش ز دستم نرود تا شبلی
دامنِ مطلبی از کف ننهم تا باشم

ستمبر سنه ۱۹۰۶ع

نثارِ مطلبی کن هر متاع کهنه و نو را
طرازِ مسندِ جمشید و فرِ تاجِ خسرو را

به هر سو از هجومِ دلبرانِ شوخ بی پروا
گذشتن از سرِ ره مشکل افتاد است رهرو را

فغان از گرمی هنگامهٔ خوبان زردشتی
بهم آمیخته از زلف و عارض ظلمت[1] و ضو را

[1] پارسیان دو خدا را معترف هستند یزدان و اهرمن و اینها را به نور و ظلمت هم تعبیر میکنند،

"بده ساقی می باقی که در جنت نخواهی یافت" — کنارِ آبِ چو پالی و گلگشت اپالو را

بیا شبلی به یاد پنجه گیرائی مژگانش — دگر ره پاره سازم این قبای زهد صد تو را

ستمبر ۱۹۰۶ء

غمزه اش طرح نهد رسم جفا کوشی را — جلوه یاد دهد "الاخویش فراموشی" را

بنگر معجزهٔ حسن که آن نرگس مست — بهم آمیخته هشیاری و مدهوشی را

من فدای بت شوخی که بهنگام وصال — بمن آموخت خود آئین هم آغوشی را

می به اندازه زدن گرچه ورسمی ست قدیم — طرح نو در فگن آئین قدح نوشی را

شبلی نامه سیه گرچه سراپا گنه است — بس بود دامن عفو تو خطا پوشی را

ستمبر

گردم از مدحتِ شیراز و صفاهان زده ام — شرم بادم که نواهای پریشان زده ام

بمبئی بود مرا منزل مقصود و عبث — پیش ازین گام طلب در رهِ هر بان زده ام

ساغر زندگیم (حیف) که عز درو نداشت — جز همین جرعهٔ آخر که به پایان زده ام

اندکی نیز به کامِ دل خود بین باشم — روزگاری چه دم از دانش و عرفان زده ام

چند در پرده توان کرد سخن، فاش بگوی — سنگ بر شیشهٔ تقوی زده ام هان زده ام

داستان گردم ازین پس که به این زهد و ورع — با بتان جام طرب با نی و دستان زده ام

مشهور شدن

ساغری چند به یادِ رخِ رنگین خوردم — قدحی چند در آغوشِ گلستان زده ام

می درینجا نتوان خورد نهانی زین پس — فاش گویم هم از آن باده که پنهان زده ام

تا ازین هر دو به جانِ که خطر خواهد بود
از پریشانی ایام میندیشش که من
کارم افتاد به آن بادشهِ کشور حسن
آن نگار عجمی چهره بدانسان افروخت
جامهٔ زهد چو بر قامت من راست نبود
آن شد ای دوست که آراسته پیکر فن
آن شد ای دوست که در ندوه بینی بازم
هان وهان دست بدارید ز من ای احباب
هر یک از فتنه گرانِ عرب و هند و عراق
کس چه داند که به خلوت گه آن ماهِ تمام
جای آنست که گلشن دمد از کنج لبم
صد چمن لاله و گل چو شدم از جیب و بغل
صد دوکان لعل و گهر چیده ام از گفتارش
بوسه ها بر لب نوشین زده ام از پی هم
تا و گر آن بتِ خودکام ز یادم نه برد
سالها گوشِ جهان زمزمه زا خواهد بود

دوش پیمانهٔ می بر سر پیمان زده ام
دست در حلقهٔ آن زلف پریشان زده ام
دست رد بر حشم قیصر و خاقان زده ام
کاتش آورده ام و در خرمنِ ایمان زده ام
شیشهٔ تقوی سی ساله به سندان زده ام
نقش زیبا صنمی بر ورق جان زده ام
که دم از صحبت آن دشمن ایمان زده ام
که به زیبا صنمی دست به پیمان زده ام
یم حسن است و من دل زده طوفان زده ام
زده ام ساغر و بر یادِ حریفان زده ام
بوسه ها بسکه بر آن عارض خندان زده ام
قرعهٔ فالِ هم آغوشی جانان زده ام
طعنه بر بی سر و سامانی عمان زده ام
طوطی گرسنه ام بر شکرستان زده ام
گره ای چند در آن زلفِ پریشان زده ام
زین نواها که درین گنبد گردان زده ام

پی توان برد که این زمزمه بی چیزی نیست

ستمبر	شبلی این تازه نواها نه چو مستان زده ام	۱۹۰۶ء

دوش کان دلدار با من هم وثاق افتاده بود — غلغلی در گنبد فیروزه طاق افتاده بود

حالیا من همچو زاهد پارسائی پیشه ام — باده خوردن در شبابم اتفاق افتاده بود

زهد را من آشنائی داده ام با عاشقی — ورنه عمری هر دو را باهم نفاق افتاده بود

گوییا دشمن هم از ذوقش نصیبی برده است — باده وصلش چشیدم از مذاق افتاده بود

گرچه من مرد هوسبازی و رندی نیستم — این چنین هم گاه گاهم اتفاق افتاده بود

زاهدا ردم زادمیست می زند بس خیرگی ست — گاه هم از روز ازل نااهل و عاق افتاده بود

بوده ام در بزم مے با محتسب هم همنشین — گرچه این صحبت مرا بسیار شاق افتاده بود

۲۴ ستمبر ۱۹۰۶ء	از دل صد پاره ات آگه نیم شبلی ولے شیشهٔ دیدم که از بالائے طاق افتاده بود	[illegible]

من که در سینه دلے دارم و شیدا چه کنم — میل با لاله رخان گر نکنم تا چه کنم

من نه آنم که به هر شیوه دل از دست دهم — لیک با آن نگه حوصله فرسا چه کنم

هست چل سال که بیهوده نگه داشتمش — گر نه بر سنگ زنم شیشهٔ تقوی چه کنم

ساغر باده و طرف چمن و لاله رخے — چون به اینها فتدم کار بفرما چه کنم

دل متاعے ست گران مایه به کس نتوان داد — رائگان گر بد آن ترک بیغما چه کنم

مایهٔ تقوی سی ساله فراهم شده است — ارمغانش به نگارے بدهم یا چه کنم

شاهد و باده و طرف چمن و جوش بهار

۹ اپریل ۱۹۰۶ء	شبلیا خود تو بفرما که به اینها چه کنم	[illegible]

مرا کشتست و از اندیشه آزادست پنداری	چنان بیباک خون ریزد که جلادست پنداری
ز بس کز سینه تا لب گشت لبریز شکایتها	نوای کز لبم برخاست فریادست پنداری
ز بس هر شیوه اش جوری به آئین دگر باشد	نوازشهای خاصش نیز بیدادست پنداری
ز بس کز بیم افشا وصف او در پرده میگویم	حدیثم از گل و نسرین و شمشادست پنداری
چنین کز کوی او قاصد گران رفتار می آید	ز دستش نامه ام در راه افتادست پنداری
دو زلفش دام بر دوش و دو چشمش در کمین سازی	بدان سامان همی آید که صیادست پنداری

۱۱ اپریل ۱۹۰۶ء	به آب و رنگ نظم خویشتن نازد چنان شبلی که در اقلیم معنی کهنه استادست پنداری	[illegible]

جهان بزمی ست برهم گشته از آشوب خیزیها	هنوز آن چشم پرفن بر سر کارست پنداری
فریب لطف گفتار بت خود کام را نازم	سخن میگوید از انکار و اقرارست پنداری
تو ای قاصد باین شکرفشانیها نمی ارزی	به لبهای تو حرفی از لب یارست بیداری
محبت را بود هر شیوه آئینی ز جانبازی	به مژگان اشک خون منصور بر دارست پنداری
حریفان از نگاه شوخ او زانگونه بدمستند	که محفل سر بسر یک بزم خمارست پنداری
خیال بوسهٔ آن لعل نوشین دوش می بستم	هنوزم لب ز ذوق آن شکربارست پنداری
به سویم چون گذر افتاد دوش آن ترک پرفن را	بگفت این خسته جان جای گرفتارست پنداری

زهی جان بخشی آب و هوای بمبئی شبلی

طرازِ خلخ و نوشاد و فرخارست پنداری

شب وصل ست، حیا گر بگذاری چه شود … یکدم تنگ در آغوش فشاری چه شود

تو بدین حسن توانگر چه زیان برداری … این دو بوسه اگر خود نشماری چه شود

از تو ناید گره بند قبا وا کردن … اگر این عقده به من بازسپاری چه شود

گرچه صیدی چو منے لایق فتراک تو نیست … گر به حالم رسی اے ترک شکاری چه شود

ناله و گریه حریف دل خود کام تو نیست … راست گفتی که ازین گریه وزاری چه شود

غنچه نشگفته جنون تاختن آورد به من … تا دگر از اثر بادبهاری چه شود

بوسه ها بر لب نوشین تو دام ست مرا … دام من هم به من ار بازسپاری چه شود

شبلی دل زده را کار ز اندازه گذشت … تو هم اے خواجه به حالش بگذاری چه شود

۴/اپریل سنہ ۱۹۰۶ء

[illegible]

چرخ کین فتنه گری هاے تو آغاز گرفت … مگر این شیوه از آن چشم فسون ساز گرفت

من در انجام رهِ عشق گرفتم در پیش … خنک آن کس که هم این شیوه ز آغاز گرفت

چه عجب جلوه گهِ دوست شود دیدهٔ من … که ز خاک در شش این آینه پرواز گرفت

ماجرای من رسوا شده هر جا فاش ست … ابله آن بود که این واقعه را راز گرفت

هر که یکبار نظر بر رخ خوب تو کشاد … بایدش دید ز دیدار جهان باز گرفت

ابلهی بود که مرغ دل من رم دادی … این هما بود که از دست تو پرواز گرفت

دل به آن نو برِ حسن ارزنه هم، خود چکنم … دلم از صحبت پیران ریا ساز گرفت

مژده گوئید به رندان مے آشام که باز ۔۔۔ صحبت محتسب شهر بمن ساز گرفت

روزگاری ست کس این قصه بپایان نرساند ۔۔۔ گرچه صد بار فرو خواند و ز سر باز گرفت

خبرش نیست ز دامان تر خلوتیان ۔۔۔ آن که او خرده به رندان نظر باز گرفت

بزم را دید که از نغمهٔ دوشینه تهی ست
شبلی آن زمزمه را باز ز آغاز گرفت

۲ اپریل ۱۹۰۶ء

هر جا که روی روشن تو جلوه ساز بود ۔۔۔ هر ذره را نظر به جمال تو باز بود

هر جا حدیث فتنهٔ ایام کرده ایم ۔۔۔ روی سخن به آن نگهِ فتنه ساز بود

جانا! ز بیان و لب نه شود ترجمان شوق ۔۔۔ ما را امید ها ز نگه هاے راز بود

مستور و رند هیچ یکے سر برون نه برد ۔۔۔ زان حلقه ها که در خمِ زلف دراز بود

ما خود سرے به رندی و مستی نداشتیم ۔۔۔ اینها گناه دیدهٔ معشوقه باز بود

لذت شناس رندی و مستی نبوده است ۔۔۔ آن بوالهوس که در گرو غمزه و ناز بود

با چرخِ سفله صحبت آن شوخ در گرفت ۔۔۔ کو فتنه دوست بوده و این فتنه ساز بود

چالاک و گرم آمد و دامن کشان گذشت ۔۔۔ از بسکه دستِ شوق حریفان دراز بود

آن شوخ را به صومعه ها چون گذر فتاد ۔۔۔ یکباره عشق هاے حقیقی مجاز بود

بنگر که چون به دام حوادث اسیر شد ۔۔۔ آن دل که سایه پرور زلفِ دراز بود

غمگین مباش گر سخن از مدعا رفت
شبلی هنوز اول راز و نیاز بود

۱۶ اپریل ۱۹۰۶ء

صوفی آن سرِ حقیقت کہ ہویدا میکرد
ہر حدیثے کہ بما کرد ہمہ از ما میکرد

پیکر آرائے ازل طلعتِ زیبائے ترا
نقش می بست و ہم از ذوق تماشا میکرد

بر گذرگاہ چمن عطر فروشِ سحرے
بوی زلفِ تو بکف داشت کہ سودا میکرد

ساقی آن می بہ قدح ریخت کہ از نرگس خویش
ہر نفس دام ہمی کرد و بہ مینا میکرد

فلسفی سرِ حقیقت نتوانست کشود
گشت رازِ دگر آن راز کہ افشا میکرد

دوش رفتیم و بدیدیم کہ طوطی بہ چمن
داستانہا ز لبِ لعل شکرخا میکرد

آن گرہ ہا ہمہ در کار حریفان انداخت
کز پیچاکِ سرِ طرۂ خود وا میکرد

پیچ و تابے کہ دل غمزدہ در نہان داشت
شکن طرۂ گیسوی تو پیدا میکرد

بمسیحا نفسے آن لب اعجاز نمائے
مردہ را زندہ ہمی کرد بدعوے امیکرد

مایۂ برہمی ہر دو جہان گشت آخر
فتنہ ہائے کہ قد و زلف تو برپا میکرد

ساقی مصطبۂ عشق ہر آن نکتہ کہ گفت
از رہ گوش ہمی رفت و بدل جا میکرد

اپریل ۱۹۰۷ء

شبلی از قامت و بالاے تو میکرد سخن
یا مگر خود سخن، از عالم بالا میکرد

الہ آباد

بر سرِ سفرۂ غم چیزے اگری بایست
پارۂ از دل و لختی ز جگر می بایست

دید حال من و از جبہۂ خود چین نکشود
گوئیا حالم ازین نیز بتر می بایست

گرمی بزم ترا با ہمہ ہنگامۂ ناز
نالۂ نیز بآہنگ اثر می بایست

رونق کوئی تو ز ارباب تماشا نشود
بسملے چند دران راہ گذر می بایست

بخت بدبین که به هجران تو بر سر زده ام — دست شوقی که دران طوق کمری بایست

شبلی نامه سیه را به جزاے عملش
پا بریدند[ل] وصدا خاست که سری بایست

عمری ست عشق ورزم و کارم تمام نیست — این باده پخته نیز نشد گرچه خام نیست

چشم هرانچه دیده نه هر دیده بنگرد — نظارهٔ جمال تو عام ست و عام نیست

شبهاے هجر دیده ام و باز زنده ام — گویا که کار مرگ وقضا را انتظام نیست

میخواهد آنکه در ره رندی قدم نهد — زاهد که هم به شیوهٔ تقوی تمام نیست

چندانکه رام تر شودم بدگمان شوم — با آنکه این نوازش خاص ست عام نیست

این پاس وضع باعث ناکامی من ست — خوش عاشقی که در گرو ننگ ونام نیست

در بزمگاه ناز تو **شبلی** هنوز هم
جا داشته است لیک بآن احترام نیست

۲۷ مارچ سنه ۱۹۰۹ء — لکھنؤ

برق عشقی که مرا بر دل و بر تن زده بود — این همان ست که بر وادی ایمن زده بود

تا قدم رنجه کنی بهر تماشاے چمن — ابر بهر تو سراپرده به گلشن زده بود

دیدی ای دوست که تا دامن ایمان برسید — عشق آن چاک که در جامه و دامن زده بود

هر زمان باز سرے تازه برآورد چو شمع — هر کرا تیغ غم عشق تو گردن زده بود

روزگاری شد و آن نشه هنوزم به سرست — یکدو ساغر به من آن دلبر پرفن زده بود

ل اشارت ست به واقعهٔ زخم خوردن مصنف،

۱۹ اپریل ۱۹۰۸ء	شبلی امروز به سجادهٔ تقوی بنشست آن که صد سال ره شیخ و برهمن زده بود	بمبئی

چون آگهی که فرصت عهد شباب چیست	می خورد گر سخن نه عذاب و ثواب چیست
پرسم که هیچ در دل تو هست جای من	هر چند دانم این که سخن را جواب چیست
زاهد شراب ناب بجز انگور و آب نیست	رم خوردن تو این همه ز انگور و آب چیست
می را بقدر حوصلهٔ مردمی دهند	با دشمن این همه کرم بی حساب چیست

شبلی عنان گسسته مرو سوی بمبئی
ما نیز با تو هم سفریم این شتاب چیست

چه غم از بند و زندان شاهد رعنای کنعان را	که از یک جلوه گلشن می توان کرد زندان را
چه باشد حال اگر حرفی ز مضمون خواند آن بدخو	که از هم پاره سازد نامهٔ ناخوانده عنوان را
حدیثی دلکش و افسانه از افسانه می خیزد	دگر از سر گرفتم قصهٔ زلف پریشان را
به لطف ظاهرش دشمن بخود نازان و من شادم	که مسکین فرق نشناسد نوازشهای پنهان را
شب وصلی از و با آن درازی آرزو دارم	که یک یک برشمارم حلقه های زلف پیچان را
غلط سازد شمار بوسه و انگه ز سر گیرد	نگه دارد خدا از چشم بد آن طفل نادان را
دل هنگامه جو خمیازه بر خمیازه می ریزد	بکارش نامزد فرما نگاه فتنه سامان را
ز ذوق طبع شبلی من در اول روز دانستم	که در آشوبگاه بمبئی در بازد و ایمان را

بیا اینجا که هر سو کاروان در کاروان بینی

۱۰ دسمبر سنہ ۱۹۰۶ء — بتان آذری را دلبران شام و ایران را — سفر بمبئی

ساقی مست چو سوی من بدهوشش آید
ساغر از کف بنهد میکده بر دوشش آید

من بر آنم که کنار از همه عالم گیرم
گر مرا یک صنمی شوخ در آغوش آید

کام دل خواهی از آن تو بر خو کرده به شرم
باش تا یک دو سه ساغر زده مدهوش آید

ناصحا! زحمت بے صرفه به کارم مپسند
من نه آنم که مرا پند تو در گوش آید

مستی و عربده کار چو منے نیست ولے
چشم ساقی ست که تاراجگر هوش آید

حالیا یک نگه ناز از آن ساده بس ست
آن بود نیز که میبایک در آغوش آید

عاشق آن نیست که هنگام تقاضاے وصال
مهرش از بوسه زنی بر لب خاموش آید

این غزل اول فیض اثر بمبئی ست
باش تا باده این میکده در جوش آید

۱۳ دسمبر ۱۹۰۶ء — بمبئی

میرسد وقت که شبلی به بتے باده گسار
از در صومعه تا مے کده همدوش آید

امنے نماند خلوتیان حجاز را
دیدی تطاول ختنیم زلف دراز را

ذوقی دگر بود به تماشاگهِ وصال
چشمے بخواب در شده نیم باز را

لعل لبش اگرچه بکامم شکر نریخت
با ما سری ست آن نگه جان نواز را

هرگز یکے به خوبی و رعنائی تو نیست
ما دیده ایم کج‌کلهانِ طراز را

بیچاره نکته دان اداهای عشق نیست
ضائع مکن به غمزه نگه‌هاے ناز را

ما از بلند و پست جهان در گذشته ایم
از بسکه دیده ایم نشیب و فراز را

هر چند جور نیز ز معشوق خوش بود / ما بنده ایم دلبرِ عاشق نواز را

چیزی ز لطف نیز بیامیخت در ستم / تا اعتدال دادے تندِ ناز را

آ در برم که کار ز اندازه درگذشت / دستِ دراز گشتهٔ آغوش باز را

نازی که میکنی نه به اندازه میکنی / تیزی ز حد مبر مئی طاقت گداز را

ناوک بزد به غیر و مرا بر جگر نشست / قربان شوم خطای نگه‌های ناز را

من خود نخواهم اینکه برافتد حجاب راز / اما چه چاره کلکِ حقیقت طراز را

برچین زردی صفحه که شبلی به سرخوشی / از هم گسست سلک گهرهای راز را

وقتِ سحر که عارض او بی نقاب بود / در بزمش اول آن که رسید آفتاب بود

بزم شراب و شاهد رنگین و بانگ نی / این حرفی از فسانهٔ عهدِ شباب بود

اندازه دان حوصلهٔ هر کسی ست دوست / با دیگران به لطف و به ما در عتاب بود

شب بود و صد هزار تماشای دلفریب / صبح از کرانه سر زد و دیدم که خواب بود

با چشم شرمگین تو کاری نداشتیم / ما را سخن به غمزهٔ حاضر جواب بود

نازِ غرورِ حسن نه دادش اجازتی / ورنه سوالِ بوسهٔ ما را جواب بود

بیدار کرده است بهر گوشه فتنهٔ / با آن که چشم سحر طرازش بخواب بود

آخر ازان لبانِ می آلود چاره چیست / گیرم که از شراب و میم اجتناب بود

دسمبر ۱۹۰۸ء — شبلی خراب کردهٔ چشمِ خراب اوست — بمبئی

تو در گمان که مستیٔ او از شراب بود

رفتیم بهر سود و زیان کرده ایم ما / در کعبه نیز یاد بتان کرده ایم ما

بی حاصلی نگر که به این دوری از رخش / صد جای بهر بوسه نشان کرده ایم ما

نام خداے برلب د ذوقلم نمے دہد / از بسکه یاد نام بتان کرده ایم ما

سیر زیان و سود نشد ہیچ آشکار / صد بار اگرچه سود و زیان کرده ایم ما

جان را به راه مہر و وفاے تو باختیم / وین کار را ہم از تہ جان کرده ایم ما

از نام نیک در رہِ رندی و عاشقی / از ما مپرس تا چه زیان کرده ایم ما

شبلی سخن اگرچه ز راہِ فسانه بود
لختے ز راز نیز بیان کرده ایم ما

دسمبر ۱۹۰۸ء — بمبئی

من که خود را فارغ از گبر و مسلمان کرده ام / انچه چشم کافرش فرموده است آن کرده ام

غیر ازین از رندی من تا به تقوی فرق نیست / بر ملا ہم کردم، اکنون انچه پنهان کرده ام

زہد و رندی را بہم کردن چه مشکل کار بود / سعی ہا انگیختم کاین مشکل آسان کرده ام

رسم و آئین ہم آغوشی نمی دانم که چیست / دست گستاخ انچه فرموده است من آن کرده ام

این ہم آخر فیض شبہای دراز ہجر بود / گر شمار حلقه ہاے زلف پیچان کرده ام

ذوق ہا بردم ہم از روی عتاب آلود او / آتشی بوده است و من خود گلستان کرده ام

دین و دنیائی اگر می داری ای دل مفت تست / یار میگوید که نرخ بوسه ارزان کرده ام

چیده ام بر ہر سر نوک مژه لختے ز دل / باز کار گریه را لختے به سامان کرده ام

شام وصلش هست و ایمن گشته ام از بیم صبح — آفتاب آورده ام و در شبانه پنهان کرده ام

در سخن با خاکیان هند می سنجی مرا — هی چه میدانی که این فن را چه سامان کرده ام

یاری پرسید شبلی را که چون بربا درفت
مشت خاکی در هوای چشمش پریشان کرده ام

[illegible] ۱۹۰۸ء — ستمبر

شب که تیر ناله من برگ و سامان کرده بود — رخنه ها در گنبد گردون گردان کرده بود

باد صبح امروز از هر کوچه مشک افشان گذشت — شب مگر مشاطه زلفت را پریشان کرده بود

ترک چشمش چون پی تاراج دین آمد برون — تا خبر گیری حرم را کافرستان کرده بود

در چمن رفتی و از بهر نثار آورد باز — غنچهٔ گل رنگ و بوی را که پنهان کرده بود

رفتم و در سایهٔ زلفش پناه آورده ام — زان ستم هائی که بر من شام هجران کرده بود

غازه هر رنگی که بر روی دل افروز تو بست — هم ز رنگ روی گلگون تو سامان کرده بود

روی رنگین ترا دید و بروی خاک ریخت — آن همه گلها که گلچین خود بدامان کرده بود

طالع رسوائی مجنون بلند افتاده است — ورنه شیدای تو هم صد کار زینسان کرده بود

از دم باد بهاری شاهد رعنای باغ — از گل و غنچه طراز جیب و دامان کرده بود

لعل معجز کیش او طرح مسلمانی نهاد — ورنه چشمش رخنه ها در کار ایمان کرده بود

سنبلستان می دمد از جیب و آغوشم هنوز — زلف مشکین در برم روزی پریشان کرده بود

در وصالم نیز کام دل از و حاصل نشد — بسکه شرم خویش را بر خود نگهبان کرده بود

شیوهٔ رندی چنان شبلی به آب و رنگ کرد

[illegible] ۱۹۰۸ء — ستمبر

۱۱ دسمبر ۱۹۰۶ء	گوئیا زین پیش هم گردو به سامان کرده بود	بمبئی

آن دل که خاک گشتهٔ آن ره گزار بود
سر جوشش بادهٔ کهن روزگار بود

شرم از لب تو مهر حیا گرچه بر نداشت
شادم به این که غمزهٔ پرفن بکار بود

آن شه سوار ناز رسید و زره گذشت
ما را همان نگه به ره انتظار بود

آغوش شوق و دیدهٔ گستاخ و دست شوخ
در وصل هر چه بود ز من خود بکار بود

از بسکه تند بود می خوشگوار وصل
مستی برون ز حوصلهٔ اختیار بود

صوفی که پیش خلوتیان جلوه می فروخت
پنهان به بزم باده بما نیز یار بود

با آن که جام وصل پیاپی کشیده ایم
خمیازه هاے شوق همان برقرار بود

شبلی بیا که گرمی بازار بمبئی
امسال نیز هست به رنگی که پار بود

چون در طریق عشق گذر می کنیم ما
از روی شوق پائے ز سر می کنیم ما

در راه عشق پیرو پیشینیان نه ایم
این شیوه را به طرز دگر می کنیم ما

واعظ ز ما مرنج که ترک می و سرود
شب گر نکرده ایم سحر می کنیم ما

از ما بدار دست که رندی و عاشقی
صد بار کرده ایم و دگر می کنیم ما

ضائع مساز خرقهٔ مستوری مرا
وقتے رسد که باز به بر می کنیم ما

شبلی ز فیض تربیت طبع نکته سنج
بردیم قطرهٔ د گهر می کنیم ما

راهی دگر بغیر حریم حرم نداشت
زاهد که تاب جلوهٔ روی صنم نداشت

دلها ز بس ربود گران بار گشته است
زین بیش ورنه زلف تو این مایه خم نداشت

عرض متاع عشق نمودیم با و غیر
مسکین هنوز مایهٔ یک چشم نم نداشت

وحشی دلم بسایهٔ زلفت در ازاد
آسوده آن چنان که دگر هیچ رم نداشت

صد چشمه جوش می زند اکنون ز دیده ام
روزی که با تو بوده ام این خانه نم نداشت

مارا به بوسهای شکر ریز بر نواخت
تا کس نگوید این که طریق کرم نداشت

از غمزهٔ تو بسکه جهان برهم اوفتاد
یک کس ازین میان دل و ایمان بهم نداشت

دل را به هر که عرضه نمودیم در جهان
انصاف داد و گفت که این جام جم نداشت

ما سجدهٔ نیاز تو ای کجکلاه ناز
زان عهد برده ایم که این قبله خم نداشت

۱۷ دسمبر سنہ ۱۹۰۷ء

شبلی ز خیل زمزمه سنجان حشم گرفت
با آن که هیچ گونه ز خیل و حشم نداشت

بمبئی

تا چهرهٔ زیبای تو ام در نظر افتاد
یکباره اساس خرد و هوش بر افتاد

در جیب و گریبان چمن عطر فشان است
بوی تو که در دست نسیم سحر افتاد

عمری شد و یک روز نیفتاد بدستم
از بسکه هر امروز به روز دگر افتاد

ماندهٔ آن بادهٔ تندیم که از جوش
از شیشه برون جست و ز مینا بدر افتاد

زین پس هدف تیر تو هم تو باشد
پیکان تو از بسکه یکی بر دگر افتاد

ای باد صبا مشک فشان باز گذشتی
گویا که گذار تو در آن رهگذر افتاد

ردکرہ متاعی ست بہ بازار محبت
آن داغ کہ اے لالہ ترا درجگر افتاد

شبلی دگر از صومعہ در مے کدہ آمد
این غلغلۂ تازہ بہ مے خانہ در افتاد

آن شوخ چو از پردہ بہ یکبار برآمد
ہنگامۂ مستوریِ زاہد بسر آمد

لب تشنۂ زخم ست ہمان این دل بیتاب
کان ناوک مژگان کہ زدی بر جگر آمد

ممنون سبک پائیِ مرگم کہ شبِ ہجر
از صبح دمیدن قدرے پیشتر آمد

اوجِ قد وبالاے دل افروز تو نازم
کاب دم شمشیر ترا تا کمر آمد

تردستیِ آن غمزۂ چالاک تو ان دید
تیرے کہ بزد تیر دگر بر اثر آمد

لب راز تبسم نتوانست نگہ داشت
وقتے کہ ز جان دادن شبلی خبر آمد

۷ ادسمبر ۱۹۰۷ء — بمبئی

اے کہ صد طعنہ بہ خورشید و بر اختر زدہ
باز بر قتل کہ دامن بہ کمر بر زدہ

گرچہ لعل لب جان بخش تو حاشا زدہ است
میتوان یافت ز چشم تو کہ ساغر زدہ

من نہ آنم کہ سر از تیغ جفا بر دارم
گرچہ صد مرتبہ چون شمع مرا سر زدہ
(انکار کردن)

انچہ از گرمی ہنگامۂ محشر گفتند
ہست بزمے کہ تو صد بار بہم بر زدہ

یاد بادت کہ شبے ز اول شب تا دمِ صبح
مست بودی و بما بادہ و ساغر زدہ

از دو چشم تو عیان ست کہ در بزم طرب
زدۂ جام مے ناب و مکرر زدہ

ہیچ نقشے بہ مراد دل عاشق نہ نشست
مگر آن نقش کہ از بوسہ بہ لب بر زدہ

بمبئی	بوے زخم از دل آغشته به خون می آید شبلیا سینه مگر بر دمِ خنجر زدهٔ	دسمبر ۱۹۰۷ء

چنان نه شهرتِ عشقِ تو بر زبان انداخت
که پرده بر رخ این کار میتوان انداخت

حدیث لطف تو با غیر تنگ نه اشت ولے
دلم مرا از رهِ رشک در گمان انداخت

ترا کدام جفا پیشه این سبق آموخت
که چشم لطف به حالم نمی توان انداخت

فغان که آن همه گنجینه هاے راز مرا
غمت ز سینه برون و بر زبان انداخت

فریب نرگس مست و کرشمهٔ ساقی
مرا به پیروی شیوهٔ مغان انداخت

پدید نیست میانش مگر که شاعر صنع
ز مصرع قد او حرفی از میان انداخت

بمبئی	به پارسائی شبلی هم اعتماد نماند نگاه شوخ تو، تا فتنه در جهان انداخت	دسمبر ۱۹۰۷ء

اے آن که همی گوئی کز راز خبر دارم
اندیشهٔ خامی هست من نیز به سر دارم

ای دوست مپرس از من رسم و رهِ تقوی را
اکنون که منِ بیدل سوداے دگر دارم

ای رنگ ز رخ جسته، یک لحظه توقف کن
من نیز ازین عالم آهنگِ سفر دارم

تا سال دگر خواهد شد، رهنِ مے و مطرب
این خرقهٔ مستوری کامسال به بر دارم

روے و چنین روے شایانِ نهفتن نیست
بگذار که این پرده از روے تو بر دارم

رندی و سیه کاری مستی و نظر بازی
زین گونه اگر خواهی بسیار هنر دارم

یک دیدهٔ حیرانی از هستی من باقی ست
وان نیز همی خواهم کز روی تو بر دارم

ای معتکف کعبه این جلوه فروشی چیست
از زهد و ورع خود بفریفته ام خلقی

من هم به سر کوی گه گاه گذر دارم
ای دوست چه می پرسی تا من چه هنر دارم

ای شبلی نعمانی این پرده دری از چیست
اینها که ز خود گفتی من نیز خبر دارم

از همه کار جهان دل بمی و مستی بگزید
بعد عمری که در اندیشهٔ هر کار بماند

سبحهٔ داشتم از جملهٔ اسباب ورع
رفت از یادم و در خانهٔ خمار بماند

تا به این مایه شب هجر نبوده ست دراز
چرخ گردنده همانا که ز رفتار بماند

دام داران همه از دام برستند هنوز
بوسه ها وام مرا بر رخ دلدار بماند

عارف از کشمکش رد و قبول آزاد است
یوسف آن نیست که در بند خریدار بماند

مژده گوئید مقیمان در میکده را
کز جهان رفتم و از من می و زنار بماند

مرغ در دام بیفتاد و بدر جست و رمید
دل همان در خم زلف تو گرفتار بماند

در وادی سلوک ز خود دور بوده ایم
یعنی که مست بادهٔ منصور بوده ایم

هر جلوهٔ مرا نتواند فریب داد
پروانهٔ چراغ سر طور بوده ایم

از ما بگیر درس فنون ریا که ما
عمری دراز زاهد مستور بوده ایم

مهجوریم ز دولت وصلت هم از من است
تو بس قریب بودی و ما دور بوده ایم

ما را به نقل و بادهٔ و می احتیاج نیست
ما از نگاه مست تو مخمور بوده ایم

معذورم ار بہ فہم نیاید حدیث دوست
در بزم راز از روقدسے دور بودہ ایم

شبلی مباش منکر رفتار ما کہ ما
مست از مے شبانۂ پر زور بودہ ایم

۱۷ اپریل ۱۹۰۷ء — الہ آباد

ای اجل گر بہ من خستہ ترا کارے ہست
اندکے باش کز و وعدۂ دیدارے ہست

بوسۂ لعل تو گویند بہ جان می ارزد
گر بہا میکنی اید دست اخریدارے ہست

از جفاہائے غمِ ہجر تو از جان رستم
این بود اندک ازان جملہ کہ بسیارے ہست

بہ خریداری یک بوسہ تہی مایہ نیم
اینکہ پرسی دل و دینے بہ تو ہست و آرے ہست

کار با طرۂ گیسوی بتان افتادہ است
ما چہ دانیم کہ تسبیحے و زنارے ہست

از سراپائے تنم انچہ بجا ماندہ بہ ہجر
دیدۂ ہست و دو حسرت دیدارے ہست

شبلی شیفتہ در حلقۂ سودازدگان
گوئیا قافلۂ و قافلہ سالارے ہست

اپریل ۱۹۰۷ء — الہ آباد

طوطی گلشن عشقم شکر افشان نشوم
تا نہ آینۂ روی تو مقابل دارم

خنک آن کس کہ بہ ذوق نظری شد قانع
وای بر من کہ صد اندیشۂ باطل دارم

کوششِ ناخنِ تدبیر چہ سودم بخشد
من کہ یک رشتہ و صد عقدۂ مشکل دارم

بہ ہر سوی متاع عقل و دانش ابتر افتادہ است
بہ غارت برد باز آن چشم پرفن کاروانے را

بہ دست آوردنِ دل یک حدیث لطف میخواہد
بہ این کمتر بہا از کف مدہ جنس گرانے را

دلم از شیوهٔ این کلہ خان از بجا می آمد
خلیل آہنگ طرح کعبهٔ اسلامیان دارد

فلک بگذاشت بر من دلربای نکته دانی را
بدست آورده ام من نیز خاک آستانی را

حدیث عشق خوش بوده آدہ شبلی خوشتر کرست
شنیدن میتوان زین حرف رنگین داستانی را

دوش متے خبر آورد که در عرصهٔ حشر
دیده ام در حرم آئینه زیبا صنمی
ز در سر پنجهٔ مژگان تو گر این باشد
عاشقان را همه آئین عمل خواهد گشت
نیست فرقے ز میانِ تو تنِ زارِ مرا

گفتگو از خم و مینا و سبو خواهد بود
که اگر چون تو کسے هست هم او خواهد بود
اے بسا خرقه که محتاج رفو خواهد بود
ماجرائے که میانِ من و تو خواهد بود
در بو دنیز همین یک سر مو خواهد بود

نوازش هائے او رسمی بود دانسته ام اما
تو هم دانی که کارش تا کجا خواهد کشید آخر

تنک ظرفی چو من را بوی از می نیز بس باشد
مبادا آنکه شبلی را به وصلت دسترس باشد

بر یاران آشکارا گفته ام این حرف پنهان هم
نگه کاش آنقدر سرمایه کردی از تماشایش
بدآموزی لطف آشکارای بتان نازم
حدیثے اینچنین کم اتفاق افتاده دوران را
شب وصلی ورائے خواهم و از بهر آن خواهم
و دل بودن درین ره سخت تر عیبی ست سالک را

که شوخے نکته دانی برد از من عقل و ایمان هم
که می آمد بکار ما و دل، در روز هجران هم
که دل قانع نشد با آن نوازشهای پنهان هم
که من نادان و ناصح هست نادان تر ز نادان هم
که خواهم گفت با او شکوهٔ ایام هجران هم
خجل هستم ز کفر خود که دارد بوئے ایمان هم

ستمبر ۱۹۰۸ء	بده از دست خود رنگین نوای همچو شبلی را تو شاه حسنی و در کار داری یک غزلخوان هم	اکتوبر

پیک فرخنده قدم مژده سرا می آید — کز سفر یار سفر کردهٔ ما می آید

رفت از شهر بدان سان که بهاران ز چمن — آمد آن گونه که در باغ صبا می آید

گوئیا یوسف گم گشته به کنعان آمد — یا نگار یمنی سوی سبا می آید

رفتنش گرچه بکام دل احباب نبود — چون بیاید، به مراد دل ما می آید

خوی خویش به همان لطف و صفاست که بود — هم بدان قاعدهٔ مهر و وفا می آید

شیشه های دل عشاق بچینید ز راه — که گزندش رسد ار در ته پا می آید

مزنید آب به خاک سر راهش، کین کار — شیوهٔ هست که از دیدهٔ ما می آید

دیده و دل همه دکان تماشا چیدند — کان تماشاکدهٔ حسن و ادا می آید

ابروان خنجر و گیسوی فسون پیشه کمند — ترک شوخی است ز میدان وغا می آید

بوی جانی که مشام دل و جان تازه کند — میتوان یافت کزان بند قبا می آید

هرکجا می گذرد عطر فشان میگذرد — هر نسیمی که از آن زلف دوتا می آید

آمد و از دل ما صبر و سکون می طلبد — شاه بنگر که به آئین گدا می آید

کار ز اندازه برون رفت نگه شوق که او — روی نهفت و به آئین حیا می آید

ای دعای سحر از چرخ فرود آی کنون — کان که میخواستی از در بدعا می آید

شبلی غمزده آورد دل و دین به نثار

۱۴؍ اکتوبر	غیر ازین چیست که از دست گدا می آید	سنہ ۱۹۱۰ء

هر چه هست از لب گلفام خوش است — نه همین بوسه که دشنام خوش است

عشق را اول و آخر نبود — هم در آغاز و هم انجام خوش است

مدعی از هوس خام گذشت — گر به ما نیز نشد رام خوش است

باده را نیست خود از نقل گریز — بوسه از پس دشنام خوش است

می نیرزد به جوی مسند جم — وین حکایت ز لب جام خوش است

هر دمی بندهٔ خویشم میخوان — که مرا نیز همین نام خوش است

بوسهٔ بی طلبش نیز نکوست — گرچه این شیوه به ابرام خوش است

نتوان پرده به خورشید کشید — روی او جلوه گه عام خوش است

۱۵؍ اکتوبر سنہ ۱۹۱۰ء	بگذر از باده به پیری شبلی زانکه هر کار به هنگام خوش است	لکھنؤ

آن شوخ بس که پایهٔ حسنش بلند بود — هر شیوه اش بلای دل دردمند بود

در شوق پاس گرمی نازش بجا نماند — با آن که کار با صنمی خودپسند بود

سنجیده ایم فتنهٔ محشر به قامتش — یک نیزه قد فتنه طرازش بلند بود

هرگز حدیث شوق به پایان نیامده است — یا رب کدام جا سر این رشته بند بود

می بینم این که قیمت دل تا کجا کشد — پرسد ز من که نرخ متاع تو چند بود

تو یک نگاه ناز زیان کردی و مرا — سرمایه که بود دل مستمند بود

۱۶ اکتوبر

شبلی ز ہجر اوست کہ ذوقِ سخن نماند
شکر فشانیم ہمہ زان نوشخند بود

سنہ ۱۹۰۸ء

نسیم صبح بیا، راحتے بہ جان برسان — پیام بندہ بہ آن خاکِ آستان برسان
متاعِ جان دہم ار پائے مژدہ می خواہی — دگر نہ لطف بفرمائے و رائگان برسان
(اجرت)
وفورِ شوق شکیبائی تواند شد — روا مدار درنگ و ہمین زمان برسان
حدیثِ شوق نہ چندان کہ در بیان گنجد — اگر نہ جملہ توان آنچہ میتوان برسان
تصرفے مکن از پیشِ خود در و چیزے — چنان کہ با تو بگویم تو ہمچنان برسان
بہ آستانۂ او سر نہ و ز روے ادب — درود گوی و دعایم زمان زمان برسان
بگو کہ بر طبقِ وعدہ ہائے پے در پے — بیا و مژدۂ من بہ آسمان برسان

۱۷ اکتوبر

سلام شوق و تمنا ز بندہ نعمانی
بہ ساکنانِ در او یگان یگان برسان

سنہ ۱۹۰۸ء

دل و دین باختم زین پیش و اکنون جان فدا کردم — محبت را ہمین یک دام بر من بود وا کردم
تماشا داشت آن ہنگامہ خیزیہای امیدم — دریغ از زود کاریہا کہ مکتوبِ تو وا کردم
خیالِ خام پختن ہائے یاران عالمی دارد — غلط کردم کہ آن بے مہر را در آشنا کردم
متاعی گر بدست آسان فتد قدری نمیدارد — بہ او دل را سپردن خواستم اول بہا[۱] کردم
شبِ وصلے و شغلے اینچنین صدرہ نصیبم باد — کہ تو بندِ قبا را عقدہ بر بستی و وا کردم

[۱] بہا کردن مول کرنا۔

نیم در بند پاسخ اول کار ست میدانی		به ای...
۱۷ اکتوبر	دل افسرده را آئین عشق آموختم مسے میدانستم با خویش رستم کیمیا کردم	سنه ۱۹۰۸ء

ز جان گذشتم و بازم به بر نمی آید	که نیست زودم و آن بت به زر نمی آید
اگرچه پایه بلند است پارسائی را	ولے ز فتنۂ چشم تو بر نمی آید
ز بسکه از همه سو در کشاکش افتاده ست	خدنگ ناز ز دل تا جگر نمی آید
فراق و هجر دیار خوشے بود که درد	پس از گذشتن شب هم سحر نمی آید
دل ار بدست تو افتد نثار خوبان کن	که این متاع بکار دگر نمی آید
به جان سپردن من دیر اگر بود این است	که یار زود تر از زود تر نمی آید
جدا ز دوست شب ماهتاب به اچکنم	که کار عارض او از قمر نمی آید
چنان به حلقۂ آغوشم آن نگار آمد	که مه به هاله ازین خوب تر نمی آید

۱۸ اکتوبر	به خوارسے که ز کوی تو رفت نعمانی گمان برم که ازین پس دگر نمی آید	سنه ۱۹۰۸ء

به حال خسته اش رحمی توان کرد	که مرگم عشق را بے خان و مان کرد
ره و آئین تقوی نیز بد نیست	اگر کارے نباشد مے توان کرد
نصیب عاشق از رویش همین بود	که جای بوسه را یک یک نشان کرد
به رندی نام نیکو زان بر آورد	که دل را هر چه من گفتم همان کرد

[illegible] آهد — نکردم عشق اما مے توان کرد
[illegible] ی — ولیکن ذوق و عرفان را زبان کرد
محبت پایه بالا برد، دل را — زمینے را ربود و آسمان کرد
به بوسه دل نوازی کردی اما — ازین هم خوب تر کاری توان کرد
چو تنها با حریفان بر نیامد — حیا را خواند و بر خود پاسبان کرد
نهفت از دیدهٔ اهل نظر هم — جمالے این چنین را رائگان کرد
اگر سرگشتگی بختم همین است — زمین را میتواند آسمان کرد
مرا از پیر گردون شکوهٔ نیست — که با من هر چه کرد آن نوجوان کرد
لبم چون خواست با او شرح الفت — نگه را نیز با خود هم زبان کرد
بگو با سامری کاموزشش فن — ترا می باید از چشم فلان کرد
مرا از عشق خود، خود میکند منع — چنانش چرخ بر من مهربان کرد
به یاران معنی تیر قضا را — نگاه شوخ او خاطرنشان کرد
جنون یا رندی و شاهد پرستی — یکے زین کارها آخر توان کرد

۲ ر اکتوبر	همان کرد از سخن در هند شبلی که صائب در سواد اصفهان کرد	سنه ۱۹۰۸ء

من اگر پیروی شیوهٔ مستان کردم — کسب این فن همه زان نرگس فتان کردم
کار مستوری و شاهد طلبی هر دو خوش است — شکر ایزد که هم این کردم و هم آن کردم

پارسائی

نگہ گرم در آخر ہمہ پیدا بہ تو گفت — آن ہمہ راز کہ عمرے ز تو پنہان کردم

بامی و بادہ بہ پیرانہ سرم کار افتاد — آہ ازان تقوی یکسالہ کہ نقصان کردم

بوسہ بے ادبم با تو بہ مستی کردہ است — شیوہ ہائے کہ ہم از لعل تو پنہان کردم

چشم لطف از تو بہ اندازۂ آن می دارم — کہ من از نام نکو بہر تو نقصان کردم

زان بہ مستی و رندی شدم آوازہ کہ من — انچہ آن نرگس میخوارہ بگفت آن کردم

جان سپردم بہ فراقِ تو و از غم رستم — مشکلے بود کہ بر خویشتن آسان کردم

در جنون نیز ز اندازہ و آئین نشدم — زلفت آن سان کہ بفرمود ہمان سان کردم

ہر غبارے کہ ز کوی تو بخیزد گوید — سرمہ در رہ گذر باد پریشان کردم

۱۲/ اکتوبر

شبلی این فن نہ بہ این شیوہ و آئین بودہ است
پیش ازین کالبدے بود کہ من جان کردم

۱۹۰۵ء

حکایتِ من و او۔ اگرچہ راز نہان بود — بسے نماند کہ این حرف داستان گردد

ز نیش عشق ہنوز ار نمے بری ذوقی — بباش تا قدرے آشنای جان گردد

بلند پائگی خاک کشتگان این است — کہ با نسیم رہِ دوست ہمعنان گردد

بہ پیش غیر بہ دشنامم امتیاز مدہ — روا مدار کہ خود سود من زیان گردد

اگرچہ ز خشم دلم روے درہم آورد — ز خندۂ نمکین باز ہمچنان گردد

ز بسکہ نام تو از ذوق بر لبم گذرد — عجب نباشد اگر غیر بدگمان گردد

اگر بہ وصل تو نستانہ چو شیم این است — متاع بوسہ بترسم کہ رائگان گردد

به این صفت لب دلبر نمی کند عاشق
حدیث دوست به ذوقی که در دهان گردد

۲۲ اکتوبر
شبلی اگرچه گوهر فطرت گرامی است
چنان مکن که ز دست تو رایگان گردد
سنه ۱۹۰۸ء

چشمش به سوی مانگهِ ناتمام کرد
ساقی به جام ریخت می نارسیده را

ذوق نظر به لذت کاوشش نمی رسد
داغم ازین که دل نتوان کرد دیده را

صد بار در حریم چمن پیش روی تو
گلچین به خاک ریخت گل تازه چیده را

هنگامهٔ خرام تو شوریده وقت کرد
آن کشتگانِ مرگ به خاک آرمیده را

شیرینی لبش به شکر غوطه میدهد
دشنام های تلخ مکرر شنیده را

آه از کرشمهٔ تو که تعلیم ناز داد
آن چشم های مست به خواب آرمیده را

۲۲ اکتوبر
شبلی اگر حریف و نظرباز بوده است
عیبش مکن که در نتوان بست دیده را
سنه ۱۹۰۸ء

روزگاری ست که فرزانه و دانا بودم
حالیا مصلحت آن است که نادان باشم

عشق هر چند به دست تو به هیچم بفروخت
قیمتم کم کن ازین نیز که ارزان باشم

خون دل میخورم از حسرت ناکرده کنون
آن شد ای دوست که از کرده پشیمان باشم

به شکر خندهٔ لطفِ تو تسلی نشوم
من که خو کردهٔ آن غمزهٔ پنهان باشم

هندوی زلف تو چون کفر فروشی بکند
ننگ من باشد اگر زان که مسلمان باشم

۲۳ اکتوبر
من نه از ارباب تقوی بوده ام
با می و نی بوده ام تا بوده ام
سنه ۱۹۰۸ء

از جمالش ہم نہ بردم بہرۂ — آن قدر محوِ تماشا بودہ ام

ہیچ از صبر و سکون با من نبود — در فراقِ دوست تنہا بودہ ام

قیس ز آئین جنون بیگانہ بود — روزگارے ہم بہ صحرا بودہ ام

ترک دانش کردم و نادان شدم — این دلیل آن کہ دانا بودہ ام

با خیالش بس کہ بودم ہمنشین — گوئیا با دوست ہر جا بودہ ام

بوسہ ہا بردم از روی و لبش — در شبِ وصلش بہ یغما بودہ ام

وام وصلِ او ادا ناگشتہ ماند — گرچہ عمرے در تقاضا بودہ ام

۲۳ر اکتوبر

ہم ز فیضِ شبلی نعمانی است
این کہ در ہر شیوہ یکتا بودہ ام

سنہ ۱۹۰۸ء

این چنین گردن دعوی نہ فرازد چہ کند — لمبلبی گر ہمہ بر خویش ننازد چہ کند

غیر ازین ہیچ متاعے نبود عاشق را — در قمارِ تو دل ار نیز نہ بازد چہ کند

عاشق از بسکہ بہ پیش تو ز تو محروم است — دست اگر سوی تو گستاخ نہ یازد چہ کند

بسکہ دردِ من از اندازۂ درمان بگذشت — چارہ گر با من بیچارہ نہ سازد چہ کند

۲۴ر اکتوبر

شبلی دل زدہ، در وادیِ غم دیر رسید
گرم اگر در رہِ عشق تو نہ تازد چہ کند

سنہ ۱۹۰۸ء

آن شوخ را بہ من سرِ آن پرسش چو نماند — یعنی گلِ مراد مرا رنگ و بو نماند

دل در ادای طاعتِ حق حیلہ جو نبود — عذرم ہمہ کہ بادہ بہ قدرِ وضو نماند

افسون طرازی نگه ناز را به بین
چیزی به من نه گفت و هر گفتگو نماند

بنگر به پست فطرتی صوفیان دهر
چیزی نیافتند و سر جستجو نماند

هر چند آن نوازش ظاهر همان بجاست
پیداست این که آن روش پرسش جو بماند

در دورِ چشم باده گسار تو میفروش
خون میخورد که میکده را آبرو نماند

شبلی هر انچه داشت به دل بر زبان فگند
گر یار کار با [illegible] خونم نماند

[illegible]

سنه ۱۹۰۶ء

دل نثارِ غمزهٔ غماز می بایست کرد
آنچه آخر کرده‌ام [illegible] آغاز می بایست کرد

کارِ عشق خوبرویان ناگزیر شیوه ایست
گرچه صد ره کرده‌ام [illegible] می بایست کرد

در بدمستان اگر زاهد زبان بکشوده بود
هم دهان شیشه‌ٔ می باز می بایست کرد

خود پرستی ها تراای دل بعشق آوازه ساخت
پُر خطر کاری است با ما راز می بایست کرد

بارِ غم اے قیس تنها میکشی از ابلهی
در چنین کاری مرا انباز می بایست کرد

شیوهٔ دل بردن آسان نیست با چشمش بگوی
پیرویِ غمزهٔ غماز می بایست کرد

دل تمنا کرد از یک بوسه وخالش نشست
من بر انم کین سوالش باز می بایست کرد

دل که زنگ آلود دانش شد سزای عشق نیست
اوّل این آئینه را پرداز می بایست کرد

عمر آخر گشت و در اندیشه ام کین کار را
هم به عنوان دگر آغاز می بایست کرد

گر سپاهِ حسن را فرمانِ خون کردن دهی
ابتدا از ان غمزهٔ غماز می بایست کرد

گر خداوندی هوس داری در اقلیم سخن
بندگی حافظ شیراز می بایست کرد

۲۵ اکتوبر	ما به این قدر راز تو راضی نیستم اندر سخن شبلیا سحرست این اعجاز می بائیست کرد	۱۹۰۸ء

شاهدان باغ در هجر تو زار افتاده اند
این قیاس از نرگس بیماری می بائیست کرد

شرط همت نیست تنها باده و ساغر زدن
محتسب را نیز با خود یاری می بائیست کرد

ناتمامی های سحر سامری دانی ز چیست
کسب این فن از نگاه یاری می بائیست کرد

از غلط رفتی به یوسف در تماشا گاه حسن
انتظار گرمی بازار می بایست کرد

شیوه های دلبری را خوب می داند ولی
آنچه با ما کرد، با اغیاری می بائیست کرد

با بدان هم چشم لطفی ای چمن پیرای صنع
آنچه با گل کرده، با خاری می بائیست کرد

هر کسی چون شیخ میدان ریا را مرد نیست
اندرین فن زحمت بسیاری می بائیست کرد

جام می یا بوسهٔ لعل شراب آلود او
زین دو کار دلنشین یک کاری می بائیست کرد

منبر و محراب درس عشق را شائسته نیست
شرح اسرار نهان بر داری می بائیست کرد

نامه و قاصد حریف آن بت خود کام نیست
خود ترا ای جذب دل انیکاری می بائیست کرد

بوسه تنها بشکند خمیازهٔ ذوق مرا
تلخی دشنام هم در کاری می بائیست کرد

۲۵ اکتوبر	گرچه شبلی در جهان جز عاشقی کاری نکرد من برانم کین چنین صد کاری می بائیست کرد	۱۹۰۸ء

هر ذره ز مشت غبارم بهمان بجاست
گویا نسیم دوست به خاکم گذر نکرد

بنگر رواج شیوهٔ بیگانگی که دل
در کوی یار رفت و مرا هم خبر نکرد

سنہ ۱۹۰۸ء	دشمن بہ حال شبلی دلخستہ خون گریست وان دوست بین کہ خود مژۂ نیز تر نکرد	۲۶ راکتوبر

بار ہا گفتہ ام و حاجت تکرار نماند — کہ مرا جز بہ می و بادہ سروکار نماند

چشم مست تو چنان بادہ کشی داد رواج — کہ مرا نیز درین مسئلہ انکار نماند

آنقدر محو تماشاے جمالش بودم — کہ نگہ را خبر از لذت دیدار نماند

شور حسن تو چنان بزم چمن برہم زد — نالۂ بلبل شوریدہ بہ ہنجار نماند

کار آن نرگس مستانہ بود این کہ بمن — نگہے کرد کہ باہیچ کسم کار نماند

یا جگر کاوی آن نشتر مژگان کم شد — یا کہ خود زخم مرا لذت آزار نماند

فتنۂ حسن تو از بسکہ جہان برہم زد — درمیان تفرقۂ سبحہ و زنار نماند

رسم خود کامی خلق از تو چنان عام شد است — کہ درین عہد کسے را بہ کسے کار نماند

سنہ ۱۹۰۸ء	گرچہ شبلی بمن آن لطف عیانش برخاست التفاتے کہ نہان بود ز اغیار نماند	۲۷ راکتوبر

بسکہ رنجوری این خستہ ز تیمار گذشت — عیسی آخر ز علاج دل بیمار گذشت

بسکہ از مستی چشم تو جہان شد سرمست — محتسب بے خبر از خانۂ خمار گذشت

شیوۂ نالہ بدان پایہ رساندم کہ کنون — کار از حوصلۂ مرغ گرفتار گذشت

حسن جان پرور او روز بروز افزون بود — تا بجائے کہ از اندازۂ گفتار گذشت

نہ ہمین دل کہ ہم از خویش نہان داشتہ ام — ماجرائے کہ میان من و آن یار گذشت

بے سبب نیست کہ یوسف زنے بہا افتادہ است[1]
آہ جان سوز کہ در سینۂ ام آرام گرفت
دادا ازین پیری بے صرفہ کہ نا خواندہ رسید

دلبر شوخ من از خانہ بہ بازار گذشت
این ہمان است کہ از گنبد دوار گذشت
آہ ازان عہد جوانی کہ بہ ناچار گذشت

۲۴ر اکتوبر — بسکہ سودا زدۂ رندی روز افزونم
شبلیا مستی امسال من از پار گذشت — ۱۹۱۰ء

مراکہ در رہِ عشق تو اولین گام است
امید بوسہ اگر ہست ہم بہ پیغام است

شیخم شریک بادہ و ساغر نگشتہ است
داغم ازین کہ رندی و مستیم ہنوز
ذوقِ حدیث عشق توان دید کین سخن
آلودگی بہ دامنِ پاکان نمی رسد
یک کس نبودہ است کہ بر من دلش نسوخت

یعنی کہ از طریق ریا بر نگشتہ است
با تقوی گذشتہ برابر نگشتہ است
صد بار گفتہ ایم و دگر تر نگشتہ است
گوہر در آب بود و لی تر نگشتہ است
وان شوخ دیدہ را مژہ تر نگشتہ است

۲۹ر اکتوبر — شبلی طمع مدار کہ از عشق واشوم
زین راہ ہر کہ رفت دگر بر نگشتہ است — ۱۹۱۰ء

یا ما بہ ہر معاملۂ بدگمان نبود
از لذت ادائی ستم میتوان شناخت
میگویدم کہ "دل بہ کسے دادہ مگر"

خوش بود آن کہ رازِ محبت عیان نبود
کین جور از تو بودہ و از آسمان نبود
ما را بہ نکتہ دانی او این گمان نبود

[1] از بہا افتادن، نرخ کا گھٹ جانا۔

حاجت بچارہ سازیِ دشمن نبردہ ایم
با آن کہ دوست نیز بہ ما مہربان نبود

با ما بہ صلح ساز دلیکن ہمچو دو دشش
کز تیرہائے غمزہ یکے در کمان نبود

جانے بہ بوسہ باختہ و سود کردہ ایم
در پیش ہیکشید[۱] بہا ہم گران نبود

این شیوہ زین دو سلسلہ بیرون نمی رود
جور از تو بودہ است گر از آسمان نبود

صد حرف راز بود نہان در نگاہِ من
شادم کہ کار با صنمی نکتہ دان نبود

یک رہ نسیم دوست نیا ورد بوئی دوست
گویا بسوی ما رہِ این کاروان نبود

از شرم یار پرس کہ در خلوتِ وصال
ما بودہ ایم و یار و کسے درمیان نبود

صد بار از سحاب گرد[۲] برد چشم من
با آن کہ درس[۳] گریہ ہنوزش روان نبود

در بزم عام نیز بما لطف است لیک
زان شیوہائے خاص یکے درمیان نبود

در حیرتم کہ پاکیِ گفتارش از کجاست
شبلی مگر ز مردمِ ہندوستان نبود

۲۹ اکتوبر — سنہ ۱۹۰۵ء

خواہیے اگر کہ عیش و نشاط فزون کنید
دیوانہ ایست عقل ز شہرش بُرون کنید

عمرے است این کہ عاقل و فرزانہ بودہ اید
ہم بد نبا شد ار دو سہ ماہی جنون کنید

دور از وصال دوست نشاطم حرام باد
در جام بادہ گر بتوانید خون کنید

من نیز ہمچو شیخ دم از زہد می زنم
اوّل مرا بہ بادہ وسے آزمون کنید

کار از برون گذشت مریضانِ عشق را
گر کردنی است چارۂ دردِ درون کنید

۱؎ بہا کشیدن قیمت کا بڑھانا ۲؎ گرد بردن پیشدستی لے جانا ۳؎ درس روان بودن سبق کا خوب یاد ہونا۔

زاهد بسی دویده به جایی نه برد راه
سرمستی میسم نتواند ز جای برد

یارب ز بوسه میکده اش رهنمون کنید
یا را به نشهٔ نگهی آزمون کنید

فرصت ز دست میرود ار دیر میکشد
گر گردن است چارهٔ شبلی کنون کنید

تیمار خستهٔ غم الفت نمیتوان
من خود به حیرتم چه بگویم که چون کنید

گرچه از دل طمع بود که شیدا نشود
سوز غم هست گزندی که به افسون نرود
گر عنان نگهِ شوق به دستم بودی
شاهدِ شوخ کسی را نه شود در فرمان

لیک چون شد نتوان گفت که رسوا نشود
درد عشق است بلای که ز سر وا نشود
سهل می بود که عشقم به تو پیدا نشود
در شود نیز به لطف دبه مدارا نشود

شبلیا مصلحت آن ست که سازی با هجر
گرچه این زهر به کام تو گوارا نشود

۳۰ر اکتوبر — سنه ۱۹۰۸ء

در کودکی ز چهرهٔ من می شناختند
لطفی نکرده و گران بار منتیم
از بسکه خوش محاوره افتاد چشم او
لطفش به غیر بیش ز اندوه است و منش
دل را ز غمزه باز گرفتن طمع مدار
در قتل عاشقان چه قدر خیره گشته است

سوز عیان نگشته و عشقِ نبوده را
ما از تو می خریم متاع نبوده را
کردیم فهم از دو سخنِ ناشنوده را
گویا عزیز داشت دلِ نو ربوده را
نتوان نه وزد خواست متاع ربوده را
تا آزمود باز وسی نا آزموده را

ازبس گنہ پسندیِ من کاتبِ عمل | درنامہ ام فنرود گناہِ نبودہ را

۱۳ر اکتوبر

شبلی زجہل بود کہ در شیوہ ہائے عشق
ما آزمودہ ایم دل آزمودہ را

سنہ ۱۹۰۸ء

یک سر وصد گونہ سودائے نہانے داشتم | یاد آن روزے کہ من باخود جہانے داشتم

یاد آن روزے کہ دور از ماجراہائی جہان | ماجرائے بانگارِ نکتہ دانے داشتم

یاد آن روزے کہ پنہان از حریفِ بدگمان | آشتی ہائے نہان باپاسبانے داشتم

یاد آن روزے کہ دست افشان گذشتم از حرم | از غرورے آنکہ من ہم آستانے داشتم

خود تو دانی با جہانم تا چہ خواہد بود کار | من کہ در آغوشِ خود جان جہانے داشتم

ہیچ باک از گردشِ گردون گردانم نبود | کز زمین کوچۂ او آسمانے داشتم

یاد آن روزے کہ از ناکردہ کاری ہای خویش | ہم بہ او مے گفتم اردرد نہانے داشتم

گرچہ حرفی سے نیارستم بدو گستاخ گفت | از نگاہِ شوق با او داستانے داشتم

یاد آن روزے کہ من از سادہ لوحی ہای خود | با عدو مے گفتم ار رازِ نہانے داشتم

شبلیا آن جلوۂ نیرنگہائے مبہمی | بود تا وقتے کہ من خوابِ گرانے داشتم

نہ ہمین عاشق از جہان برخاست | کہ ہم از نام وہم نشان برخاست

آسمان در کمینِ ما بنشست | وان جفاجو بہ امتحان برخاست

پرس وجوی از وے نمے کردند | زاہد از کوچۂ مغان برخاست

سرمۂ بصر چشم من آرید | گردے از کوچۂ فلان برخاست

غمِ او بسکہ پاے کردہ دراز
درفراقِ تو جملہ رنجورند

صبر بیچارہ از میان برخاست
نرگس از باغ ناتوان برخاست

یکم نومبر

شبلی خستہ دل مگر جان داد
شورے از کوچۂ فلان برخاست

سنہ ۱۹۰۶ء

از بسکہ طفل بودہ و کار آشنا نبود
دل را بہ این فریب تسلّی دہم کہ یار

جورے کہ کردہ است بہ طورِ جفا نبود
با ما از آن نہ ساخت کہ زود آشنا نبود

آن بزمِ ناز بسکہ ز بیگانہ پر شدہ است
ہر گل متاعِ خویش بصد ناز میفروخت

دیدم کہ جاے یک نگہ آشنا نبود
گویا بہ باغ بندِ قبائی تو وا نبود

محروم ماندہ ایم ہنوز از شمیمِ زلف
نشگفت اگر دل از ہمہ بیگانہ گشتہ است

وین شکوہ از تو بود ز باد صبا نبود
با ما کہ بود نیستر بہ ما آشنا نبود

زاہد بہ وسعتِ حرمِ کعبہ ناز داشت
از بسکہ جادہ ہاے غلط شاہ راہ گشت

وان جا بہ قدر یک صنمے نیز جا نبود
بے راہہ رفتنم ز طریقِ خطا نبود

یکم نومبر

داغم کہ شبلی از مے و نَے بی نصیب ماند
با آن کہ این عزیز ز اہلِ ریا نبود

سنہ ۱۹۰۸ء

آنچہ خوشتر ز انگبین باشد
بہ دو حرفی نہ کردۂ یاد م
بر لبِ او نشان بوسہ بود

بوسۂ لعلِ شکرین باشد
راہ و رسمِ وفا نہ این باشد
ہمچو نقشے کہ بر نگین باشد

می زنجم اگر وفا نہ کند | یار زود آشنا چنین باشد
دوست اگر مہربان بود چہ غم است | آسمانم اگر بہ کین باشد
دل زہر کس کہ برد، باز نہ داد | شیوۂ دلبری ہمین باشد
این عجب نیست گر حزین باشم | ہر کہ عاشق بود حزین باشد

زاہد و رند ہر دو در کارند
شبلی آن بودہ است و این باشد

۳ نومبر ۱۹۰۸ء — بھوپال

تیغش ز حال خستہ دلان تا خبر گرفت | بار سرے کہ بر تن ما بود، بر گرفت
پار مستور و رند ہر دو دم از عشق می زنند | آہ این چہ آتشے است کہ در خشک و تر گرفت
ہر چند نامہ ام، ہمہ بانگست پارہ کرد | یکبار میتوان ز کفش نامہ بر گرفت
ترسم کہ فتنۂ دگر اندر جہان فتد | کان نو بہار ناز ز رخ پردہ بر گرفت
تخم امید ما بہ زمین ماند و غیر را | نخل ہوس شگوفہ فشاند و ثمر گرفت
عاشق نہ دیدہ ایم بذوقے کہ آن قبا | گستاخ و خیرہ آمد و تنگش بہ بر گرفت
شیرینئی بہ لذتِ دشنام او نبود | گویا ز نوش لعل لبش در شکر گرفت
غافل بہ خوابِ ناز تو خفتی و بوسہ ام | کام خود از دہان و لبان تو بر گرفت
زاہد ز راہ عشق بہ جاے نمی رسید | معذور باشد ار پے کارِ دگر گرفت
ابر بہار این ہمہ گوہر فشان نہ بود | گویا کہ درسِ گریہ ز مژگان تر گرفت
خود یک شبانہ راہ، ز ما پس رسیدہ است | با آنکہ شمع راہِ فنا پیشتر گرفت

لعلے چنین کہ لب نتوان داشت باز ازو
روی چنان کہ زد نتوان دیدہ برگرفت

با آن لطافتے کہ شکر خندۂ تو داشت
بارِ غمے کہ بر دلِ ما بود برگرفت

واعظ تو نیز گرچہ کہ گمراہ بودۂ
گمرہ ترا ز تو آن کہ ترا راہ برگرفت

آمد بہار و روی زمین لالہ زار گشت
یا بود آتشے کہ بہ ہر گوشہ در گرفت

بر تخت گاہِ شاخ چو خسرو نشست گل
مرغ آن نوای باربدی را ز سر گرفت

شبلی فسانۂ غم الفت تمام گفت
مجنون تمام کردہ او را ز سر گرفت

۳۰ نومبر ۱۹۱۰ء

این ز بازیٔ فلک کج نہاد نیست
در وصل نیز عاشقِ غم دیدہ شاد نیست

دریافتیم مستیِ ذوقِ وصال را
این نشہ ہم ز حوصلۂ ما زیاد نیست

ہر لحظہ چشم مست تو بنیاد می کند
آن شیوہ ہا کہ خود نگہت را بہ یاد نیست

فارغ ولی بہ بہرۂ ہر کس نمی رسد
تاجی است این کہ دست زد کیقباد نیست

سازو ببین کہ بگذرم از دشمنیِ غیر
این نیز شیوۂ ز ستمہاست داد نیست

اکنون چہ گوییمت کہ بہای دلم چہ بود
تو خود فرامشی و مرا نیز یاد نیست

مجنون کہ در گزیدنِ لیلیٰ غلط نمود
در درسگاہِ عشق ہنوزش سواد نیست

ایمان ما اگرچہ بہ تقلید بودہ است
طعنم مزن کہ کفر تو ہم اجتہاد نیست

در قتل ما بہ تیغ و سنانت چہ حاجت است
گویا ترا بہ غمزۂ خود اعتماد نیست

می داند اینقدر کہ ز جان نیستم دریغ
ہر چند در وفا بہ منش اعتماد نیست

شبلی اگر ز اہل صفا نیست گو مباش — این بس کہ آشنائے نفاق و دغا نیست

دلبران جور بورزند و جفا نیز کنند — وین جز افسانہ نباشد کہ وفا نیز کنند

فال وصل ار چہ بگیرند ز آغوش و کنار — این شگون از گرہِ بندِ قبا نیز کنند

حرف انکار ز خوبان ہمہ از دل نبود — گہ گہ این کار بہ آئین حیا نیز کنند

اینکہ گویند بتان را کرمے نیز بود — باورم ہست بشرطیکہ بہ ما نیز کنند

گاہ گاہے بہ من خستۂ بیدل دارند — التفاتے کہ بر احوال گدا نیز کنند

۵ر نومبر ۱۹۰۸ء

شبلیا نابلد کوچۂ عشقیم و لے
دوستان تہمت این شیوہ بما نیز کنند

پیرانہ سر ہوائے می و جام کردہ ایم — ما ابتدائے کار ز انجام کردہ ایم

شامِ فراق را بہ سحر چون توان رساند — عمری گذشت تا سحری شام کردہ ایم

ما ہر چہ گفتہ ایم بہ ناچار گفتہ ایم — ما ہر چہ کردہ ایم بہ ناکام کردہ ایم

خواہیم ترک شاہد و می و ز برای این — از زاہد فسردہ دلی وام کردہ ایم

زہد دراز ما بہ امیدِ بہشت بود — این کار پختہ از طمع خام کردہ ایم

ایفاے وعدہ ساز کہ ماہم وفا کنیم — آن وعدہ ہا کہ با دل ناکام کردہ ایم

کار ار بہ جد و جہد بود، خوب تر بود
ما نیز کار بوسہ بہ ابرام کردہ ایم

این نمی[۱] دانم کہ گبرم، یا مسلمان نیستم — این قدر دانم کہ زاہد آنچہ ہست آن نیستم

[۱] این غزل خلاف ترتیب نوشتہ شد و ذلك لان المقطع كان نیا سب الخاتمة ۱۲

آسمان طرفی نه خواهد بست در سودای من
پایهٔ کفار چه حد چون سنے نبود ولے
لعل جان بخش تو ام گر چاره فرمائی کند
گرچه خود دانم که چندان عاقل و دانا نیم
هندوی زلفش چرا دامن همی چیند ز من
فرصتم بادا که با مستی و رندی خو کنم
شاعری از من مجو دور از سواد بمبئی

زان که او ذوق صبح و من این مایه ازان نیستم
من بدین شادم که آخر هم مسلمان نیستم
من ازین دعوی برون آیم که درمان نیستم
باز هم چون ناصح بے مایه نادان نیستم
اندکے هم کافرم چندان مسلمان نیستم
چون ره و رسم دریا را مرد میدان نیستم
حالیا شبلی شدم رند غزل خوان نیستم

تا نرگس تو عربده انگیز نبوده است
نبود عجب ار گرم[1] در آمیخت به اغیار
واعظ اگر ت کار به لعل لبش افتاد
دانم که بهار چمن "بمبئے" امسال

این مملکت حسن بلا خیز نبوده است
شوخے که به ما نیز کم آمیز[2] نبوده است
زین گونه حدیث تو دلاویز نبوده است
بر عادت پیشینه جنون خیز نبوده است

هر چند غلط نیست که شبلی دل و دین باخت
این حرف و لے مصلحت آمیز نبوده است

نومبر — سنه ۱۹۰۹ء

رفتیم و گرفتیم عیار مه کنعان
بیکار تر از او نبود در همه عالم
با ناله خوش افتاد مرا ورنه تو دانی

حاشا که به خمیازهٔ ذوق نظرے نیست
آن دست که در حلقهٔ طوق کمرے نیست
کز ناله و زاریم امید اثرے نیست

[1] گرم آمیختن، گرمجوشی سے ملنا۔ [2] کم آمیز جو شخص لوگون سے کم ملتا ہو۔

نے نالۂ مستانہ و نے گرمیِ آہے — امروز بگو نیست مگر آشفتہ سرے نیست

دانی کہ دریں معرکہ با نام و نشان کیست؟ — آن است کہ از نام و نشانش اثرے نیست

نے ذوق نگاہے، و نہ ہنگامۂ عشقے — اے واے بہ شہری کہ در و فتنہ گرے نیست

..............[1] — در مملکت حسن مگر داد گرے نیست

قربان دہان و لب آن شوخ کہ فرمود
شبلی غلط است این کہ مرا با تو سرے نیست

۲۴-مئی — ۱۹۱۱ء

من شب وصل بہ این حیلہ فریبش دادم — کین سحر نیست فروغ رخ زیبائے تو ہست

لذت لطف تلافی خمارش نکند — ہ ازان دل کہ بدآموز جفاہائے تو ہست

زاہدا ہیچ کسے را نبود رہ بہ بہشت — حکم اگر حکم تو و راے اگر راے تو ہست

دل نہ آن چیز بود کز تو توان داشت دریغ — دیر اگر می رود از ذوق تقاضائے تو ہست

ہمنشین با تو دریں مسئلہ ام نیست نزاع — اینکہ گفتی کہ گناہ از دل شیدائے تو ہست

رفت و آن سوے عدم لرزہ و محشر گردید — فتنہ ہاے کہ نہان در قد رعنائے تو ہست

جز تو کس را نبود در دل تنگم راہے — خانۂ مختصری ہست و ہمین جائے تو ہست

از نظر رفتی و از شعبدہ پردازی حسن — ہمچنان در نظرم جلوۂ زیبائے تو ہست

اینکہ در قتل گہ از بسمل نشان می جوئی — این نہ دیدی کہ سرے ہست کہ بر پائے تو ہست

می ندانم کہ شکر ریزی شبلی بہ سخن
ہست از و یا اثرے لعل شکر خاے تو ہست

۲۴-مئی — ۱۹۱۱ء

[1] یہ مصرع پورا نہیں۔

توبہ از بادہ نہ کارِ من ناکس باشد
این قدر ہم، اگرم عقل بود بس باشد

اے کہ گفتی "رہ و رسم تو نہ این می باید"
ما نہ انیم کہ ہستیم و ہمین می باید

ہان بیا، تا کنم از بوسہ نشان بر لبِ تو
شاہدِ حسنِ ترا نقشِ نگین می باید

از تو با بوسہ و آغوش تسلی نہ شوم
شبِ وصل ست، بہ سامان تر ازین می باید

لطف با قہر در آمیختہ در کار ست
خندہ بر لب و چینے بہ جبین می باید

عرشیان را ہمہ آوان گفت شبِ وصلِ من
کاشیم گوشہ از عرش برین می باید

غیر را حرف بدی گفت بہ خرسندیِ من
وین ندانست کہ بر شیوۂ کین می باید

جولائی	شبلیا کیست؟ کہ زو دادِ سخن می خواہی گر نظیری نبود، شیخ حزین می باید	سنہ ۱۹۱۱ء

مرا کہ یک دل و صد گونہ آرزو ہا ہست
شکیب و صبر چگویم کہ نیستم، یا ہست

دلم بناز کیِ لعلِ او ہمے لرزد
کہ بوسہ بے ادب، شوق بے محابا ہست

ز ناوکِ غلط اندازِ خود چہ می ترسی
بیا کہ بر لبِ من شکوہ ہائے بیجا ہست

حدیثِ خلد چہ گویند با منِ مجنون
گمان برم کہ مگر گوشۂ ز صحرا ہست

ز سینہ تا بہ بانم پر است، و غمزۂ او
ہنوز در ادب آموزی تقاضا ہست

بہ سخت جانیِ من کس مبا د از عمرے
مدار زندگیم وعدہ ہائے فردا ہست

ہزار حیف کہ در ملکِ حسن نتوان یافت
بجز متاعِ جفائے کہ ہست ہر جا ہست

بیا کہ ما و تو ہر جا برابر افتادیم
ہر آن قدر کہ وفا با تو نیست با ما ہست

جفاکنی و به این خیرگی نمی ترسی — که روز داور امروز نیست فرداهست

۲۹ر اپریل — سنه ۱۹۱۳ء

هنوز نشئهٔ دوشینه در سرم باقی است
که درس گویم و بخشم ز جامِ صهباهست

چندے گره کشاے خمِ زلف بوده ام — تا رفته رفته کار به بندِ قبا رسید
در کارِ عشق دیده وری شرط بوده است — هر کس نظر کشود و تماشا بما رسید
زلفش دکانِ مشک فروشی کشاده است — این مژده ام بگوشش ز بادِ صبا رسید
بیچاره دل میانِ دو قاتل فتاده است — ناوک کشاد غمزه و ناز از قضا رسید
شوخے که از غرور به خود هم نمی رسد — عذرش بنه، اگر نتواند بما رسید

قاصد هزار گونه سخن ساخت در پیام
بیچاره گشت چون به سرِ مدعا رسید

چند دور از رخِ تو هم نفسِ غم باشم — چند چون زلفِ تو آشفته و درهم باشم
با من از صحبتِ آن شوخ خوش افتاد بس — حاجتم نیست که مقبولِ دو عالم باشم
من به آن مایه نیرزم که به خلوت برسم — بس بود این که به بزم آئی و من هم باشم
بسکه ای بت به جهانے سر و کارست ترا — آن مبادا که من از رازِ تو محرم باشم
مستیِ بادهٔ الفت نه به اندازه بود — عجبے نیست که رسواے دو عالم باشم
من گداے درِ میخانه شدم از پیِ آن — که گران مغبچه ام جام دهد جم باشم
این گمان را نتوانیم که تازه بکشیم — شبلیا در فنِ شعر ارچه مسلم باشم

غمزه چون گفت که در نرگس پرفن باشم
فتنه برخواست که با قامت او من باشم

باتو آمیزم و از شوق تسلی نشوم
تا بحدے که تو جان باشی و من تن باشم

دوش در قتلگہ عام تو شبلی میگفت
اول آنکس که فدائے تو شود من باشم

به هر ادائے تو از بسکه مبتلا گردم
همان به بند تو باشم اگر رها گردم

به زیر خرقه اگر باده میتوان خوردن
بران سرم که دگر باره پارسا گردم

ز ہمہی چو ہندوستان رسم شبلی
ز باده بگزرم و باز پارسا گردم

غزل آخرین

امشب این غلغله در کوچه و بازار افتاد
که فلان می زد و بیخود شد و دستار افتاد

سخن از صومعهٔ و اهل ورع چند کنی
که مرا کار بآن چشم قدح خوار افتاد

بسکه غارت گر حسن تو جهان برهم زد
یوسف از خانه بدر جست و ببازار افتاد

چه عجب گر نگهِ مست تو افتد بر من
باده بیرون فتد از جام چو سرشار افتاد

شیوهٔ مهر ز خوبان نتوان داشت طمع
که مرا کار باین طائفه بسیار افتاد

محتسب از پی و جمعے ز حریفان به کمین
(شبلیا) رندی پنهان تو دشوار افتاد

قطعات

دیباچۂ الفاروق

من کہ یک چند زدم مُہر خموشی برلب — کس چہ داند کہ درین پردہ چہ سودا کردم
پیکرِ تازہ کہ خواہم بہ عزیزان بنمود — لختے از ذوق۔ خودش نیز تماشا کردم
محفل از بادۂ دوشینہ نیاسودہ ہنوز — بادۂ تند تر از دوش بہ مینا کردم
باز خواہم کہ دمم در تن اندیشہ روان — من کہ دریوزۂ فیض از دم عیسےٰ کردم
ہمنشین نکتۂ حکمت ز شریعت می جُست — لختے از نسخۂ روح القدس املا کردم
شاہد راز کہ کس پردہ ز رویش نگرفت — گرہ از بند قبایش بہ فسون۔ وا کردم
بسکہ ہر بار گہر پاش گذشتم زین راہ — دشت معنی ہمہ پر لولوے لالا کردم

خط منظوم

شمس العلما مولانا شبلی اپنے ایک غیر زباندان دوست کے خط کی داد جسکی اُردو صحیح اور با محاورہ تھی ذیل کی نظم مین دیتے ہین

وہی یکے گفت کہ در ریختہ انشای سخن — شیوۂ ہست کہ مخصوص زباندان باشد

گفتم البتہ چنین است کہ گفتی۔ امّا — نیست کارے کہ برون از حد امکان باشد

مرد دانا بتواند کہ بہ تحصیل و بہ سعی — با عرب حرف زند، گرچہ ز ایران باشد

مادرین حرف کہ پیکے برسانید بہ من — نامہ را کہ گران مایہ تر از جان باشد

نامہ واکردم و بازش بسپردم کہ بہ بین — اینچنین حرف دل آویز نہ آسان باشد

نامہ را خواند و بفرمود کہ شک نیست درین — کاین چنین حرف زدن کار زبانداں باشد

کہ بود؟ صاحب این نامہ و اصلش ز کجاست — اعتبار دگر از فرّخی کان باشد

گفتمش ریختۂ خامۂ ...... ہست این — کز دکن ہست و مرا ہمچو عزیزان باشد

یارب آن دست و قلم در کنف حفظ تو باد — تا جہان باشد و تا گنبد گردان باشد

قطعہ

معذرت ترتیب دستۂ گل

ہرزہ چند بہم بافتن پیش کسان — عرضہ دادن نہ پسندیدۂ عاقل باشد

من ہم این کار نمی خواستم از دل امّا — چہ توان کرد چو فرمودۂ بیدل[1] باشد

[1] یعنی سیّد حامد حسین صاحب بیدل شاہجہانپوری۔

نامۂ منظوم

ہنگام سفر بدیار مصر و شام بیکے از یاران از بندر عدن نوشت

چون کمر بستم بعزم این سفر از روی عزم
ہر کسے را بس شگفت آمد کہ حاصل چیست ازین
ہر یکی پندم ہمی دادو ہمی سگفتے کہ من
چون لجاجت را ز حد بردند گفتم بس کنید

دشمن دہم دوست را در پیچ و تاب انداختم
تا چرا خود را بدین سان در عذاب انداختم
زین سخن از عارض معنی نقاب انداختم
ہر چہ بادا باد من کشتی در آب انداختم

خطاب[1] سر آغا خان بترکان عثمانیہ

ہنگام جنگ بلقان

گفت با ترک حضرت آغا
بگذارید خاک یورپ را
ایشیا مسکن قدیم شما است
دل بصید رمیدہ نتوان بست

انچہ گویم بگوش درگیرید
دل ازین مرز و بوم برگیرید
باز آن خاک را مقر گیرید
یک شکار شکستہ پر گیرید

[1] جنگ بلقان کے زمانہ مین سر آغا خان کا ایک مضمون شائع ہوا تھا کہ ترکون کو چاہیے کہ یورپ کی سرزمین کو چھوڑ کر وہ ایشیاے کو چک چلے جائین تاکہ یورپ کے حملون سے محفوظ رہین۔ اسپر مصنف نے یہ طنزاً قطعہ کہا۔

اسپ گر زیر ران نمی آید
کار پیشینیہ شما کشت است
بانگ توپ و تفنگ و ردِ سرات
نوبت ریل و تلغراف گذشت

بگذارید و مادہ خر گیرید
مرغزارے دگا ذ گیرید
ناوک و خنجر و سپر گیرید
قاصد و پیک و نامہ بر گیرید

کار دنیا کسے تمام نکرد
ہر چہ گیرید مختصر گیرید

بر حادثۂ گزندپاے خویش

حالت از گردش ایام اگر گشت بتر
شبلی نامہ سیہ را بجزای عملش

صبر فرما کہ ازین نیز بتر می بایست
پا بریدند و صد خاست کہ سر می بایست

مسلم یونیورسٹی

مصنف ہمراہ وفد مسلم یونیورسٹی کہ سر وفدش ہز ہائنس آغا خان بود۔ چون بلاہور رسید۔ در بزم مسلمانان انجا لب باین آہنگ کشاد

ہمین یک حرف از یونیورسٹی مدعا باشد
علوم تازہ را با سرع و حکمت باہم آمیزیم
بساطے تازہ چینیم و طرحے نو در اندازیم

کہ این سر رشتۂ تعلیم با در دست ما باشد
الٰہی با ریاضی و طبیعی آشنا باشد
کہ در بزم نوی پیشینیان را نیز جا باشد

کنون وہ سال شد کین خواب نوشین در نظر دارم — کہ خواب این چنین خود جان نواز و جانفزا باشد

ولی پیدا نشد این خواب را چون صبح تعبیری — گمان بردیم کین اندیشہ از روی خطا باشد

گہی با خویش میگفتیم کاسان گردد این مشکل — ولے دابستہ صد محنت و رنج و عنا باشد

بود آسان کہ چون طفلان ز دستہ نقشی کشی دانگہ — بگوی کین در و بام است و این قصر و سرا باشد

ولے آسان نباشد درسگاہے را بنا کردن — کہ خود ہر گونہ گون رنجوری ما را شفا باشد

درین بودیم ما کز پردہ گاہِ غیب سر بر زد — ہمایون طلعتے کین عقدہ را مشکلکشا باشد

سر آغاخان کہ خود خواب است این تعبیر نوشین را — چہ خوش باشد کہ خواب از ما و تعبیر از خدا باشد

بکیش شیعی و سنی سر آغاخان خدا نبود — ولیکن کشتی اسلامیان را ناخدا باشد

کنون بینی کہ زود آن گلشن رنگین بپا گردد — کہ شبلی ہم درویک بلبل رنگین نوا باشد

قصائد و غزلیات آغاز شباب

در نعت سید المرسلین علیہ الصلوٰۃ والتسلیم

یا سائلی عن ذا الخبر، رحمے کہ امروزم دگر — از دیدہ شد خون جگر، وز دود آہِ بی اثر

آید جہانم در نظر از بخت خود ہم تیرہ تر — تا کی توان کردن بسر آتش زدہ در جان و تن

آہ از جفای چرخ دون، فریاد از بخت زبون — کز جور ایشانم کنون از دیدہ ریزد سیل خون

شبہا درین جوش جنون در باختہ صبر و سکون — چون شمع با سوز درون گریم بحالِ خویشتن

بنگر که چون در هر فنی، از دانه کردم خرمنی
هم از گلی وز گلبنی، آراستم صد گلشنی

گردون ندارد چون منی، فضل و هنر را معدنی
اینک بفکر روشنی، شمعم در هر انجمن

بازم بدین خواری نگر، در گریه و زاری نگر
حال تبه کاری نگر، وز چرخ خون خواری نگر

خویش دل آزاری نگر، وز بخت بدیاری نگر
همواره خونباری نگر، از چشم خون بالای من

اعدا ز یکسو در کمین، وز یکطرف گردون بکین
من با دل اندوهگین، افتاده در کنج غمین

وین ناکسان چندین بین، با من طرف گشته چنین
از بهر یک جان حزین، صد گونه بین رنج و محن

در بیکسی اکنون همی، خوش کرده ام کنج غمی
نی مونسی نی همدمی، تا راز دل گویم دمی

آوخ که سوز ماتمی، نگذاشت در چشمم نمی
زخم دلم را مرهمی، نبود درین بیت الحزن

بنگر که با چندین هنر، از جور چرخ هفت سر
چون لاله ام خون شد جگر، ناسازی بختم نگر

کاندر چنین حالی بتر، هر دم دهد داغی دگر
از من که بگذارد خبر، در بزم آن شاه زمن

آن خسرو عرش آستان، آن داور گیتی ستان
آن قبله گاه انس و جان، آن خاتم پیغمبران

دانای اسرار نهان، روح الامینش پاسبان
گردون برنگ چاکران، خاک درش را بوسه زن

پیش از همه شانش نگر، عیسی ثنا خوانش نگر
چرخ از غلامانش نگر، وان قدر و ایوانش نگر

برتر ز کیوانش نگر، جبریل دربانش نگر
در بند احسانش نگر، آبای علوی هفت تن

عالم همه خاک رهش، قصر فلک عشرتگهش
وین بارگاه نه تهش، گشته کمینه خرگهش

گیتی و این هفت دهش، باشد غبار درگهش
وز جلوهٔ نور مهش، روشن شد این نه انجمن

آن تاجدار ملک دین، دارای اقلیم یقین
دانای علم اولین، فرمان برش روح الامین

عالم شدش زیر نگین پرخش همی بوسد زمین ‌ ‌ ‌ آدم همان در ما و طین او گشته میر انجمن
شاها مرا بنگر که چون از دست این چرخ حرون ‌ ‌ ‌ شد دیده و دل جمله خون هر لحظه در جوش جنون
چون غم بود از حد فزون از خویش می آیم برون ‌ ‌ ‌ رحمے بحالم تا کنون آسایم از رنج و محن
مسکین نوازا دادگر جز تو ندانم کس دگر ‌ ‌ ‌ بیچاره گان را چاره گر هے شبلی شوریده سر
بینالد از درد جگر بر حالِ زارش کن نظر ‌ ‌ ‌ اَنْقِذْهُ یَا خَیْرَ الْبَشَرْ مِنْ کُلِّ غَمٍّ وَالْحَزَنْ

در مدح سلطان عبد الحمید خان

هان دگر فصل بهار آمد و آراسته شد ‌ ‌ ‌ بزم عیشے که در و نیست جز از باده سخن
گفت ساقی بحریفان که برو مژده مے ‌ ‌ ‌ شیشه از خویش برون آمد و برخاست که من
مفت آنست خود امروز که بر رغم حسود ‌ ‌ ‌ عهد با پیر مغان بسته و شد توبه شکن
زاهدا باده خور اینک به تقاضاے بهار ‌ ‌ ‌ در حرام است مرا هست گنه در گردن
چون بفردوس روا داشته است ایزد ما ‌ ‌ ‌ هان دگر باده ننوشیم مگر در گلشن
ساقیا چند توان کرد حدیث از جم و کے ‌ ‌ ‌ باده ام در ده و میگوی هم از باده سخن
فتنه خفت است و جهان سرخوش و طالع بیدار ‌ ‌ ‌ مے توان خورد بیادِ کرمِ شاهِ زمن
آن جوان بخت و جهان پرور و گیتی آراے ‌ ‌ ‌ آنکه از بخشش او شد کفِ سائل معدن
مطلعِ تازه کنم پیشکشِ بزمِ حضور ‌ ‌ ‌ مدح غائب نشود عقده کشاے دلِ من

مطلع

اے شد از راے منیر تو جهانے روشن ‌ ‌ ‌ آز را دوخته دستِ کرمت چشم و دهن

ذرّه از تابشِ احسانِ تو گردد خورشید
قطره از فیضِ نمِ جودِ تو شد درِّ عدن

دانش از رائے مصیبِ تو کند کسبِ کمال
خرد از فکرِ صحیحِ تو بیاموزد فن

دشمنت بسکہ زجان سیر بود در محشر
روح او پا نگذارد بہ نہان خانہ تن

باوگرزِ تو چو در معرکۂ جنگ وزد
صورتِ برگِ خزان دیدہ بریزد سرِ تن

داورا پایہ شناسِ سخنے نیک نگر
تا چہا دادہ ام از طبعِ رسا دادِ سخن

ضبطِ اوصافِ تو بیرون بود از حدِ خیال
گرچہ در مدحِ تو بسیار توانم گفتن

من کہ باشم کہ بمدحِ تو فرو ماند خرد
بر دعائے کنون ختم توان کرد سخن

تا زمان است ترا یار بود دولت و جاہ
تا جہان است موافق بودت چرخِ کہن

غزل کہ در دو سہ ساعت گفتہ شد

نگاہے بر منِ مسکین خدارا
کہ گاہے شاہ بنوازد گدا را

فغان کز بہرِ تاب و صبر و آرام
غمت نگذاشت در دل ہیچ جا را

نہ یاد آری گہے از خستۂ خویش
فراموش ساختی حرفِ وفا را

سخن را رہ نباشد در دہانت
ز تنگی ہمچو در غنچہ صبا را

کجا در بارگاہ [illegible]
[1] [illegible] غریبِ بے نوا را

[1] اول شاہی [illegible] می‌کرد۔

تا نه پنداری که خرم میرویم — از وطن با چشم پر نم می رویم
از گداز شعلهٔ غم همچو شمع — بزم ها را کرده برهم می رویم
از فریب مار گیسوے کسے — زین جنان مانند آدم می رویم
خفته پاس چند بر دامان گل — زین گلستان همچو شبنم می رویم
شبلیا از گردش گردون دون — دوستان رفتند ما هم می رویم

اے گل باغ صباحت روئے تو — سنبل تر بستهٔ گیسوئے تو
دیده برهم کے زند از فرط شوق — همچو نرگس هر که بیند سوئے تو
چو به گلگشت چمن رفتی زناز — اے گل تر محو رنگ و بوئے تو
سرو در گلشن به یک پا ایستاد — بهر تعظیم قد دلجوئے تو
شبلی دل خسته را دانی که کیست؟ — او سگے هست از سگان کوئے تو

از بس بیاد آن قد رعنا گریستیم — بیخود بزیر سایهٔ طوبےٰ گریستیم
با سوز سینه ز اول شب تا دم سحر — چون شمع در فراق تو تنها گریستیم
ما را ز چرخ چشم وفاے نبوده است — من بر وفاے سست احبا گریستیم
از سادگی بوعدهٔ دونان فریفتیم — اکنون چه سود گر همه دریا گریستیم
عیبے بزرگ تر ز هنر در زمانه نیست — شبلی بحال مردم دانا گریستیم
شد هواے عرصهٔ گیتی برنگ آتشین — گر نسیم صبح گردد شعله چون مرغ کباب

بسکه از تفتیدگی در ہیچ چیزی نم نماند
شد حباب بحر ہمچون کوزۂ نادیدہ آب

اے غم عزیز دار وجودم کہ روز ہجر
صد آب برد از مژۂ ما گریستن
کافی نہ شد دو دیدہ پی گریۂ فراق
دارم چو ابر از ہمہ اعضا گریستن

اے پسر از چہ رمیدی از ما
باز گو تا کہ چہ دیدی از ما
گفتہ ترک وفا یعنی چہ
بافتی نرد دغا یعنی چہ
گرچہ دور از تو جدا دیدستم
ہم بر آن عہد و مواعید ہستم
تو بیک دم زدن ای مہ رخسار
گشتہ چون من از من بیزار
وقتہا بزم سخن ساختمی
طرح بیت و غزل انداختمی
من بتو با دل ماتم زدۂ
خستۂ، سوختۂ، غم زدۂ
بے حجابانہ ہم از سیر ذوق
عرض می داشتمی حالت شوق

ہم تو با منِ بجوشش مستی
عہد و پیمان وفا می بستی

اے چہرۂ نازکت گل تر
زلف سیہ تو سنبل تر
اے لعل تو سحر ساز کردہ
چشمت، در فتنہ باز کردہ
زود آی کہ آتش غم سوخت
وین شعلہ ز فرق تا قدم سوخت
دور از غم تو بآہ و زاری
فریاد کنم ز بیقراری
در ہجر تو گاہ، با دم سرد
این تازہ غزل سرایم از درد

کای زتابِ گل و سمن کجائی — وی تازہ بہارِ من کجائی
بی تو ہمہ شب نیایدم خواب — افسانۂ مرد و زن کجائی

شبلی بغمِ تو می سراید
کای راحتِ جان و تن کجائی

باز بہار آمد و گل در چمن — چاک زد از جوشِ طرب پیرہن
بلبلِ خوش لحن نوا ساز کرد — مرغِ چمن زمزمہ آغاز کرد
نیست چو از لالہ و گل جای سر — در چمن استاد ز یک پای سر

فخریہ

شیر عرینِ سخن در تہ ہر بیان — تا درۂ روزگار شبلی نام آورم

نوید شادی مولوی محمد عمر صاحب

در عیش و طرب باز است امروز — جہان را کار با ساز است امروز
متاعِ عیش ہر سو جلوہ گر شد — طرب را روز بازار دگر شد
دگر شد تازہ عہد کامرانی — جہان شد وقفِ عیش و شادمانی
چنان ہر کس بجام و بادہ خو کرد — کہ زاہد توبہ بر دست سبو کرد
غم از گیتی متاعِ خود برون برد — مگر این مژدہ در گوشِ جہان خورد
کہ آن سرمایۂ فضل و ہنر را — فروغ دیدۂ معنی ہنر را

بتاریخ فلان در روز بہمان
معین شد نکاح عید سامان

کنون در خدمتِ یارانِ صادق
کہ باشد قول و فعل شان موافق

محبت پیشگان آزرم جویان
براہِ مہربانی گرم پویان

بود عرض از پئے انجاح مقصود
کہ دو یک روز پیش از روز موعود

شرف بخشند غربت خانہ ام را
دہند آبادی ویرانہ ام را

ز راہِ لطف کار من بسازند
غریبے را باحسانے نوازند

در مدینہ منورہ پیش روضۂ اطہر خواند

اے بکرم کار جہان کردہ ساز
ہر ہمہ را پیش تو روے نیاز

چون بدرت آمدہ ام با امید
از کرم خویش مکن ناامید

چون بدرت آمدم امیدوار
سایۂ لطفے ز سرم بر مدار

تمت

ضمیمہ

مرثیہ

از زبان زہرا بیگم فیضیہ، بر سانحۂ ارتحال مادر محترمۂ او شان

۲۷ فروری ۱۹۰۹ء

بود بست و ششم و سیزده صد از ہجرت — کہ بزد نقش دگر بخت ستم گارۂ ما

مہربان مادر ما، سایہ ز ما[1]، باز گرفت — آن ہمایون نفس، آن مونس و غمخوارۂ ما

آن کہ بازیچۂ ما[2] بود کنارۂ دوشش — آنکہ کرد از رگِ جان، رشتۂ گہوارۂ ما

آہ ازان مہر و محبت کہ بدش[3] می ناید — گر کسے گفت، فلان ہست پرستارۂ ما

خانۂ دولتِ ما تیرہ تر از شب گشتہ است — تا برفت آن ششم و سبعۂ سیّارۂ ما

مادرا! تا بچہ حالی؟ کہ نداری خبرے — زانچہ بگذشت بہ ما و دلِ صد پارۂ ما

خود ہمان غازۂ رنگین کہ بہ رویم بستی — حالیا گردِ یتیمی است بہ رخسارۂ ما

اختر و مہر و مہ و چرخ ہمہ در کاراند — لیک کس می نتواند کہ کند چارۂ ما

دہر ہر چند کہ آراستہ بزمی است ولی — بے تو، با ہیچ نہ سازد، دلِ آوارۂ ما

تا بہ بینی کہ فراق تو، چہا کرد؟ بہ ما — گاہے از خلد، برون آے، بہ نظارۂ ما

بہر ما، مرگ پدر، مرگ نخستین بودہ است — چون روا داشتی این مرگِ دگر بارۂ ما

شبلی این مرثیہ گفتم ز زبانِ زہراء — آن کہ صد لطف عیان داشتہ در بارۂ ما

[1] سایہ اٹھا لینا، [2] ہمارا زیبا نگاہ تھا، [3] برا نہیں لگتا تھا۔

قطعہ

نامۂ تشکر و منت پذیری بجناب بیگم صاحبۂ جزیرۂ جنجشان، بر عطیۂ یک ہزار روپیہ که بمدرسۂ دار العلوم ندوہ عطا کردند

مشغولِ کارِ مدرسه بودم که ناگہان — دیدم که نامه ہا ز پئے ہم رسیده است

زان جمله ہست نامۂ بے نقش و بے سواد — کز بارگاہِ حضرت بیگم رسیده است

از جائے جستم و بگرفتم بدست شوق — گویا که خسته ایست به مرہم رسیده است

بر سر نہادم و به ادب بوسه دادمش — مانند تشنۂ که به زمزم رسیده است

مہر از سرش گرفتم و از جا در آمدم — چون دیدم این که کاغذ زرہم رسیده است

نازم که این عطیۂ فیض امیره ایست[1] — کاوازۂ سخاتش به عالم رسیده است

ہر جا که نام او برسیده است در جہان — ہم فیض او رسیدہ و تو ام رسیده است

آن بانوئے خجسته که از فرخ اختری — بامش باوج برشده طارم رسیده است

آئینه را اگر شرفِ دست بوس اوست — این فیض ہم به خامه و خاتم رسیده است

یارب به ظلِ رحمتِ خویشش نگاه دار — کز ابرِ دستِ او به ہمه نم رسیده است

[1] اشاره است باسمائے مبارکه، خواتین آن خانوادۂ محترم، نازلی بیگم، عطیه بیگم، امیره بیگم، دقیقی سیم نام خانوادۂ مذکور است،

قطعۂ وداعیہ

کہ بہ عطیہ بیگم ہنگام سفر او شان بسمت یورپ نوشتہ شد

۱۲/ اپریل ۱۹۰۶ء

اے کہ دل بر سفر نہادستی	زود این منزلِ دراز آئی
ہم بصد جاہ و احتشام روی	ہم بصد گونہ عزّ و ناز آئی
می روی گرچہ با سر و سامان	بیش ازین ہم بہ برگ و ساز آئی
می روی سوے پیرس و لندن	وز رہِ کعبہ و حجاز آئی
رسم و آئینِ شرع نگذاری	رہ روِ جادۂ نیاز آئی
نکتہ پیراے علم و فن باشی	تا بہ پایہ سرفراز آئی
دوستان دیدہ بر رہت باشند	کہ تو ناگہ ز در فراز آئی
"بہ سفر رفتنت مبارک باد	بہ سلامت روی و باز آئی"
وز پسِ آمدن بہ اعظم گڈھ	از رہِ لطف یکّہ تاز آئی